T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

İSTANBUL'DA CAMİYE DÖNÜŞTÜRÜLMÜŞ ORTA BİZANS DÖNEMİ KİLİSE ONARIMLARININ 19. YÜZYIL KEŞİF DEFTERLERİ ÜZERİNDEN İNCELENMESİ

İSMAİL SAĞDIÇ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
MİMARLIK ANABİLİM DALI
RÖLÖVE-RESTORASYON PROGRAMI

DANIŞMAN
YRD. DOÇ. DR. FARUK TUNCER

İSTANBUL, 2015

T.C.

YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ

FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

İSTANBUL'DA CAMİYE DÖNÜŞTÜRÜLMÜŞ ORTA BİZANS DÖNEMİ KİLİSE ONARIMLARININ 19. YÜZYIL KEŞİF DEFTERLERİ ÜZERİNDEN İNCELENMESİ

İsmail SAĞDIÇ tarafından hazırlanan tez çalışması 23.06.2015 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı'nda **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

Tez Danışmanı

Yrd. Doç. Dr.Faruk TUNCER

Yıldız Teknik Üniversitesi

Jüri Üyeleri

Yrd. Doç. Dr.Faruk TUNCER

Yıldız Teknik Üniversitesi _____

Prof.Dr. Füsun ALİOĞLU

Kadir Has Üniversitesi _____

Prof.Dr. Cengiz CAN

Yıldız Teknik Üniversitesi _____

ÖNSÖZ

İstanbul'un kültür mirasının önemli bir kısmını oluşturan Bizans Dönemi yapıları, Osmanlı dönemi İstanbul'unun en kıdemli yapıları olarak şehrin siluetini asırlarca tezyin etmiştirler. Bir kısmı özgün fonksiyonunu sürdürmüş, bir kısmı ise fonksiyon değişikliklerine uğrayarak ve kendilerine eklemlenen yapılarla kullanılmaya devam etmiştir. Bu yapılardan camiye dönüştürülmüş olan Bizans Dönemi kiliseleri ise Kilise-Camisi olarak adlandırılmış ve Osmanlı Vakıf sistemi sayesinde gerçekleştirilen onarımlar la korunarak günümüze ulaşabilmişlerdir.

Çalışmamızda, Osmanlı dönemi onarımlarının, farklı bir dönemin ve farklı bir İmparatorluğun yapılarında daha açık ve fark edilebilir şekilde okunabileceği düşüncesinden yola çıkılarak, camiye dönüştürülmüş Orta Bizans Dönemi kilise yapıları ele alınmaktadır. Bu kapsamda; Osmanlı dönemi onarımlarının İstanbul'daki camiye dönüştürülmüş Orta Bizans Dönemi kiliselerinden Başbakanlık Osmanlı Arşivinde keşif defteri bulunan; Gül Camisi, Molla Fenari Camisi, Molla Gürani Camisi ve Zeyrek Kilise Camisi ele alınmakta olup bu yapılardaki Osmanlı dönemi onarımları, keşif defterleri ve arşiv belgeleri üzerinden değerlendirilmeye çalışılmaktadır.

Bu çalışma boyunca bana yol gösteren değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Faruk TUNCER'e; desteğini hiçbir zaman esirgemeyen aileme; hoşgörü ve sabırlarından dolayı eşime ve dostlarıma müteşekkirim.

Haziran, 2015

İsmail SAĞDIÇ

İÇİNDEKİLER

Sayfa

KISALTMA LİSTESİ vii

ŞEKİL LİSTESİ viii

ÖZET xiv

ABSTRACT xv

BÖLÜM 1

GİRİŞ 1

1.1 Literatür Özeti 1
1.2 Tezin Amacı 1
1.3 Hipotez 2

BÖLÜM 2

OSMANLI DEVLETİNİN FETİH SONRASINDA BİZANS DÖNEMİ YAPILARINA KARŞI TUTUMU 3

2.1 Fetih Sonrası İstanbul'daki Bizans Yapılarının Genel Durumu 4
2.2 Osmanlı Devleti'nin Bizans Dönemi Yapılarını Dönüştürerek Kullanımı 5
2.3 Tarihi Yarımadadaki Camiye Dönüştürülen Orta Bizans Dönemi Kiliseleri 8

BÖLÜM 3

OSMANLI MİMARLIĞINDA ONARIM FAALİYETLERİ 9

3.1 Osmanlı Mimarlık Örgütlenmesi ve Vakıf Kurumunun Rolü 9
3.2 Osmanlı Toplumunda Koruma Anlayışı ve Yasal Düzenlemeler 12

BÖLÜM 4

ÖRNEK ALINAN YAPILARDAKİ ONARIMLARIN GENEL ÖZELLİKLERİ 17

4.1 Örnek Alınan Yapılar 18
4.2 Örnek Yapılardaki Onarımlara Genel Bakış 18
4.2.1 Yapılarda Hasara Sebep Olan Etkenler 18

4.2.2 Hasar Türleri 19
4.2.3 Onarımlarda Görev Alan Mimar, Usta ve İşçiler 20
4.2.4 Onarımlarda Kullanılan Aletler 21
4.3 Onarımlarda Kullanılan Teknikler 22
4.4 Yapı Onarımlarında Kullanılan Malzemeler 25

BÖLÜM 5

YAPI ONARIMLARINDAN ÖRNEKLER 37

5.1 Gül Camisi 37
5.1.1 Dış Mekândaki Onarımlar 67
5.1.1.1 Çevre Duvarlarında Yapılan Onarım 67
5.1.1.2 Minarede Yapılan Onarım 69
5.1.1.3 Kubbe Onarımı 70
5.1.1.4 Şadırvanda Yapılan Onarım 70
5.1.1.5 Tuvaletlerin Onarımı 71
5.1.2 İç Mekândaki Onarımlar 72
5.1.2.1 Hünkâr Mahfilinde Yapılan Onarım 72
5.1.2.2 Son Cemaat Mahallinde Yapılan Onarım 74
5.2 Molla Fenari İsa Camisi 77
5.2.1 Dış Mekândaki Onarımlar 92
5.2.1.1 Çevre Duvarlarında Yapılan Onarım 92
5.2.1.2 Minarede Yapılan Onarım 92
5.2.1.3 Çatı Onarımı 92
5.2.1.4 Kubbe Onarımı 93
5.2.1.5 Gövde Duvarı Onarımı 93
5.2.1.6 Abdest Alma Bölümü ve Tuvaletlerin Onarımı 94
5.2.2 İç Mekândaki Onarımlar 95
5.2.2.1 Son cemaat mahalli 95
5.3 Molla Gürani Camisi 99
5.3.1 Dış Mekândaki Onarımlar 125
5.3.2 İç Mekândaki Onarımlar 125
5.4 Zeyrek Kilise Camisi 126
5.4.1 Dış Mekândaki Onarımlar 143
5.4.1.1 Çevre Duvarlarında Onarım 143
5.4.1.2 Minarede Yapılan Onarım: 143
5.4.1.3 Çatı Onarımı 143
5.4.1.4 Kubbe Onarımı 144
5.4.1.5 Gövde Duvarı Onarımı 145
5.4.1.6 Şadırvanda Yapılan Onarım 145
5.4.1.7 Tuvaletlerin Onarımı 145
5.4.2 İç Mekândaki Onarımlar 145
5.4.2.1 Son Cemaat Mahallinde Yapılan Onarım 146
5.4.2.2 Hünkâr Mahfilinde Yapılan Onarım 146

BÖLÜM 6

SONUÇ VE ÖNERİLER 148
KAYNAKLAR 151

EK-A

BOA EV.HMH.D. 05172 - 00004 NUMARALI KEŞİF DEFTERİ - GÜL CAMİSİ 157
BOA HAT 1513/36 NUMARALI HATT-I HÜMAYUN- GÜL CAMİSİ 160

EK-B

BOA EV.D. 14423 NUMARALI KEŞİF DEFTERİ - MOLLA FENARİ İSA CAMİSİ 162
BOA ŞD.2984-33 NUMARALI KEŞİF DEFTERİ - MOLLA FENARİ İSA CAMİSİ 165

EK-C

BOA EV. D. 31665 NUMARALI KEŞİF DEFTERİ - MOLLA GÜRANİ CAMİSİ 170

EK-D

BOA EV.D. 19191 NUMARALI KEŞİF DEFTERİ - ZEYREK KİLİSE CAMİSİ 177
BOA EV.D. 31569 NUMARALI KEŞİF DEFTERİ - ZEYREK KİLİSE CAMİSİ 183
BOA EV.D. 31583 NUMARALI KEŞİF DEFTERİ - ZEYREK KİLİSE CAMİSİ 212

EK-E

SÖZLÜK (İNCELENEN BELGELERDE GEÇEN KELİMELER) 221
ÖZGEÇMİŞ 227

KISALTMA LİSTESİ

Bkz.	Bakınız.
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
H.	Hicri
M.	Miladi
İA	Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi

ŞEKİL LİSTESİ

Sayfa

Şekil 2.1 1422 Tarihli İstanbul Haritası [8]. 5
Şekil 2.2 Kariye Camisi'ndeki ahşap kapaklar [11]. 6
Şekil 2.3 Thomas Allom'a ait gravürde Binbirdirek sarnıcında iplik imalatı [13]. 7
Şekil 4.1 Mahya kısmında kiremit bastırma uygulaması [50]. 25
Şekil 4.2 A. Van Millingen, Gül Camisi son cemaat mahalli döşemesi [62]..... 35
Şekil 5.1 Kauffer Haritası [64]..... 37
Şekil 5.2 Pervititch Haritası [65]. 38
Şekil 5.3 Gül Camisi [67]. 38
Şekil 5.4 Gül Camisi kenar apsisleri. 39
Şekil 5.5 Zeyrek Kilise Camisi Apsisleri [68]..... 39
Şekil 5.6 Gül Camisi alt yapısı [69]..... 40
Şekil 5.7 Gül Camisi alt yapısı [69]..... 40
Şekil 5.8 Melchior Lorichs- Panorama of Constantinople [73]. 41
Şekil 5.9 Gül Camisi'nin ana kubbesi. 42
Şekil 5.10 Gül Camisi ana kubbe ve ana kemerler. 42
Şekil 5.11 Yapının Yan Cephesi. 43
Şekil 5.12 Yapının Yan Cephesi. 43
Şekil 5.13 Gül Camisi'nin ana kubbesi. 44
Şekil 5.14 Gül Camisi Kesit (Schafer) [69]. 44
Şekil 5.15 Gül Camisi Alt yapısı (Schafer)[69]. 45
Şekil 5.16 Yapının narteks kısmına ait kuzey yan duvarı..... 45
Şekil 5.17 Zemin kat planı (Schafer-Millingen)[62]..... 46
Şekil 5.18 Zemin kat planı- Galeri kat planı (Ebersolt) [75]. 46
Şekil 5.19 Galeri katı. 47
Şekil 5.20 Kesit görünüşü (Ebersolt) [75]. 47
Şekil 5.21 Gül Camisi kıble duvarı görünüşü [62]..... 48
Şekil 5.22 Gül Camisi apsis kısmı restitüsyon denemesi-modelleme [77]..... 48
Şekil 5.23 Gül Camisi Son cemaat mahalli. 49
Şekil 5.24 Son cemaat mahalli [75]. 49
Şekil 5.25 Pervititch Haritası [65]. 50
Şekil 5.26 Gül Camisi Son cemaat mahalline dair izler [78]. 50
Şekil 5.27 Gül Camisi son cemaat mahalli çatısı. 51
Şekil 5.28 Gül Camisi son cemaat mahalli..... 51

Şekil 5.29 Yapının Genel Görünümü [81]. 52
Şekil 5.30 Cephede Osmanlı dönemi müdahalesi. 53
Şekil 5.31 Cephede Osmanlı dönemi müdahalesi. 53
Şekil 5.32 Van Millingen [62]. 54
Şekil 5.33 Gül Camisi restitüsyon denemesi-modelleme [77]. 54
Şekil 5.34 Ana Taşıyıcı Ayaklar arasındaki kemer. 54
Şekil 5.35 İç Mekân Mihrap Kısmı. 55
Şekil 5.36 Köşe Kısımlardaki Küçük Kubbeler. 55
Şekil 5.37 İç mekân merdiven [69]. 56
Şekil 5.38 Müezzin mahfili [78]. 56
Şekil 5.39 Galeriler ve müezzin mahfili [69] 56
Şekil 5.40 Yapının minaresi ve şerefe kısmı. 57
Şekil 5.41 Yapının Haliç'ten çekilen fotoğrafı [82]. 57
Şekil 5.42 Minare fotoğrafı 1979 [82]. 58
Şekil 5.43 Yapının minaresi ve şerefe kısmı [82]. 58
Şekil 5.44 Minare içi ve sereni. 59
Şekil 5.45 Minare içi ve sereni. 59
Şekil 5.46 Şerefe kısmındaki korkuluklar. 59
Şekil 5.1.47 Kabrin bulunduğu kısım [62]. 60
Şekil 5.1.48 Kabrin bulunduğu kısım. 60
Şekil 5.1.49 Yapının 1938 tarihli fotoğrafı-Artamonoff [87] 60
Şekil 5.1.50 Şadırvan yanındaki çeşme. 61
Şekil 5.1.51 Şadırvan yanındaki çeşmeye ait 20. yüzyıl başına ait fotoğraf 61
Şekil 5.52 Hünkâr mahfili [78]. 61
Şekil 5.53 Hünkâr mahfili. 62
Şekil 5.54 Hünkâr mahfili [69]. 62
Şekil 5.55 Hanımlar mahfili [78]. 62
Şekil 5.56 Hünkâr mahfili. 63
Şekil 5.57 Hünkâr mahfili iç kısımdan bir fotoğraf. 63
Şekil 5.58 İç mekân ve mahfil kısımları. 64
Şekil 5.59 Güney tonozlar üzerindeki bezemeler 64
Şekil 5.60 Kalemişi Mühr-ü Süleyman 64
Şekil 5.61 Kufi Hat Yazısı. 65
Şekil 5.62 Mihrap. 65
Şekil 5.63 Minber. 66
Şekil 5.64 Minare kaidesi ve yapıya bitişen tek katlı bina. 66
Şekil 5.65 Yapıya bitişen tek katlı bina. 66
Şekil 5.66 Gül Camisi'nin çevre duvarı. 67
Şekil 5.67 Gül Camisi'nin çevre duvarı. 67
Şekil 5.68 Gül Camisi'nin çevre duvarı. 68
Şekil 5.69 Gül Camisi'nin çevre duvarı. 68
Şekil 5.70 Gül Camisi'nin çevre duvarı. 69
Şekil 5.71 Devşirme malzeme. 69
Şekil 5.77 Şadırvan, çeşme ve tuvaletler 70
Şekil 5.78 Şadırvan, çeşme ve tuvaletler [65]. 71
Şekil 5.79 Tuvalet ve şadırvan kısmına ait rölöve [82]. 72

Şekil 5.80 Tuvalet kısmına ait düzenleme [82]. 72
Şekil 5.72 Kalenderhane Camisi son cemaat mahalli duvarında taş taklidi sıva [84]. 73
Şekil 5.73 Hünkâr mahfiline ait kafesler. 74
Şekil 5.74 Kemer üzerindeki tezyinat. 75
Şekil 5.75 Kubbe üzerindeki tezyinat [62]. 75
Şekil 5.76 Kubbe ve kemer üzerindeki tezyinat [62]. 75
Şekil 5.81 Gül Camisi Gravürü [84]. 76
Şekil 5.82 Gül Camisi bitişiğindeki bina 1938 [85]. 76
Şekil 5.83 Yapıya bitişen muhdes yapı. 77
Şekil 5.84 Yapıya bitişen muhdes yapı. 77
Şekil 5.85 Molla Fenari Camisi [2]. 78
Şekil 5.86 Molla Fenari Camisi plan (Gurlitt) [76]. 78
Şekil 5.87 Molla Fenari Camisi plan (Ebersolt) [75]. 79
Şekil 5.88 Doğu Cephesinden Detay [2]. 79
Şekil 5.89 Doğu cephesi [87]. 79
Şekil 5.90 Farklı Dönemlere Ait Ek Yapılar [62]. 80
Şekil 5.91 Kesit çizimi [76]. 81
Şekil 5.92 Kesit çizimi [75]. 81
Şekil 5.93 Narteks kısmının lahitler[87]. 82
Şekil 5.94 Narteks kısmının lahitler [87]. 82
Şekil 5.95 Mevcut mihrap. 82
Şekil 5.96 Molla Fenari Camisi minaresi. 83
Şekil 5.97 Paspates'e ait Gravür[84] 83
Şekil 5.98 Kesit çizimi [76]. 84
Şekil 5.99 Kesit çizimi [75]. 84
Şekil 5.100 Tuğla kemer ve kaideler[87]. 85
Şekil 5.101 Kaldırılan sütunların kaideleri [87]. 85
Şekil 5.102 1935 yılına ait bir fotoğrafta doğu cephesi [2]. 85
Şekil 5.103 Kuzey kiliseye ait kubbedeki pencere boşlukları [87]. 86
Şekil 5.104 1935 yılına ait bir fotoğrafta batı cephesi [87]. 86
Şekil 5.105 1925 yılına ait bir fotoğraf [78]. 86
Şekil 5.106 Onarım öncesi kuzey cephesi [78]. 87
Şekil 5.107 Onarım sonrası [78]. 87
Şekil 5.108 İç mekândan doğu cephesi [78]. 87
Şekil 5.109 Doğu cephesi [78]. 88
Şekil 5.110 C. Tamer'in onarımı öncesi [86]. 88
Şekil 5.111 C. Tamer'in onarımı sonrası [86]. 88
Şekil 5.112 Doğu cephesi [78]. 89
Şekil 5.113 Doğu cephesi. 89
Şekil 5.114 Yapının 1990 tarihli görünümü [85]. 89
Şekil 5.115 Genel görünümü 2013. 90
Şekil 5.116 Yapıda kâgir duvara oturtulan çelik putreller 2013. 90
Şekil 5.117 Yapının doğu cephesine ait bir fotoğraf (Millingen)[62]. 91
Şekil 5.118 Yapının Doğu cephesinin çizimi (Ebersolt)[75]. 91
Şekil 5.119 Yapının köşesinde yer alan kiremit örtülü çatı [75]. 94
Şekil 5.120 Alman Mavileri Haritalarında abdest musluklarının planı [89]. 95

Şekil 5.121 Yapının kuzeydoğusundaki bostan [90]. 97
Şekil 5.122 Yapının kubbe örtüsü (Artamonoff) 1939 [87]. 97
Şekil 5.123 Narteks kısmındaki odanın görünüşü [62]. 98
Şekil 5.124 Odanın rölövesi [75]. 98
Şekil 5.125 Pervititch Haritası [65]. 99
Şekil 5.126 Yapının planı (Ebersolt) [75]. 99
Şekil 5.127 Kuzey Cephe [75]. 100
Şekil 5.128 Narteksin kuzey tarafındaki iki katlı yapı. 100
Şekil 5.129 Kuzey tarafındaki yapının çatısı. 101
Şekil 5.130 Ana kubbe. 101
Şekil 5.131 Ana kubbe ve minber 102
Şekil 5.132 Mihrap ve giriş kapısı 102
Şekil 5.133 Narteks kısmı [78]. 103
Şekil 5.134 Narteks kısmındaki pencere. 103
Şekil 5.135 Narteksler ve iç mekân arasındaki kapılar. 103
Şekil 5.136 Dış narteks cephe görünüşü [62]. 104
Şekil 5.137 Dış narteks cephesinde sütunlar [62]. 104
Şekil 5.138 Dış narteks cephe görünüşü [75]. 105
Şekil 5.139 Dış narteks cephe görünüşü 105
Şekil 5.140 Dış nartekse çıkan merdivenler [75]. 106
Şekil 5.141 Pulgher'e ait dış narteks cephe görünüşü [92] 106
Şekil 5.142 Ebersolt'a ait dış narteks cephe görünüşü [75]. 106
Şekil 5.143 Dış narteks kısmından kesit [75]. 107
Şekil 5.144 Dış narteks kısmından kesit [92]. 107
Şekil 5.145 Dış narteks pencereler 107
Şekil 5.146 Dış narteks giriş kapısı 108
Şekil 5.147 Dış narteks görünüş [78]. 108
Şekil 5.148 Dış narteks görünüş 108
Şekil 5.149 İç mekân 109
Şekil 5.150 Dış mekân 109
Şekil 5.151 Yapıya ait detay çizimleri Salzenberg [93]. 109
Şekil 5.152 Yapıya ait cephe ve kesit görünüşleri Salzenberg [93]. 110
Şekil 5.153 Tuvalete dönüştürülen bölüm 110
Şekil 5.154 Kemer ve sütun başlıkları 110
Şekil 5.155 İç nartekse geçiş sağlayan kapı [75]. 111
Şekil 5.156 Dış nartekste kapının iki yanında bulunan sütunlar[62]. 111
Şekil 5.158 Dış nartekste bulunan kubbe 112
Şekil 5.159 Dış nartekste bulunan kubbe 112
Şekil 5.160 Mozaiklerin bulunduğu kubbe 113
Şekil 5.161 Dış narteks kubbeleri ve çatı görünüşü 113
Şekil 5.162 Ana Kubbe 113
Şekil 5.163 Yapının planı Texier [62]. 114
Şekil 5.164 Yapının batı cephesine ait çizim Texier [62]. 114
Şekil 5.165 Yan cepheye açılan kapı 115
Şekil 5.166 Batı cephesi (Van Millingen) [62]. 115
Şekil 5.167 Yapının kıble istikametinde kesiti (Ebersolt) [75]. 115

Şekil 5.168 Batı cephesi görünüşü 116
Şekil 5.169 Batı cephesi görünüşü [75]. 116
Şekil 5.170 Paspates'e ait batı cephesi gravür [84]. 116
Şekil 5.171 Batı cephesi çizimi [75]. 117
Şekil 5.172 Batı cephesi görünüşü 117
Şekil 5.173 Yapının güney cephesi görünüşü [87]. 118
Şekil 5.174 Mihrap kısmı 118
Şekil 5.175 Yapının güney cephesi çizimi [75]. 119
Şekil 5.176 Yapının güney cephesi görünüşü [2]. 119
Şekil 5.177 Minarenin eski ve yeni fotoğrafı [49]. 120
Şekil 5.178 Yapının köşesindeki ek yapı (Ebersolt ve Millingen)[62] 120
Şekil 5.179 Ebersolt'a ait rölöve detayı [75]. 121
Şekil 5.180 Yapının köşesinde bulunan ek yapı. 121
Şekil 5.181 Yapının köşesinde bulunan ek yapının iç mekân fotoğrafı. 121
Şekil 5.182 Minare şerefesinde korkuluk detayı. 122
Şekil 5.183 Minare içerisinde seren direği. 122
Şekil 5.184 Minare iç mekânından tuğla ve harç detayı. 122
Şekil 5.185 Yapının sütunları ve iç mekânı. 123
Şekil 5.186 Yapının Mihrap kısmı. 124
Şekil 5.187 Yapının Tarihi Doku içerisindeki Görünümü. 126
Şekil 5.189 Zeyrek Kilise Camisi Alman Mavileri İstanbul Haritaları. 127
Şekil 5.190 Zeyrek Kilise Camisi Pervititch Haritası. 127
Şekil 5.191 Zeyrek Kilise Camisi'nin dönemlere göre dönüşümü [97]. 128
Şekil 5.192 Sütun detay çizimi (Salzenberg) [93]. 129
Şekil 5.193 Yapının genel görünümü [98]. 129
Şekil 5.194 Mozaik bezeme [82]. 130
Şekil 5.195 Payeler [82]. 130
Şekil 5.196 Apsis Görünümü [68]. 131
Şekil 5.197 Apsis Görünümü, Ebersolt [75]. 131
Şekil 5.198 Apsis Görünümü [98]. 132
Şekil 5.199 Yapının planı (Salzenberg) [93]. 132
Şekil 5.200 Opus sectile Döşemeye ait çizim (Millingen ve Salzenberg'den)[93]. 133
Şekil 5.201 Yapının Minaresi (Artamonoff ve A. Kingsley)[78]. 134
Şekil 5.202 Yapının 1915 yılına ait fotoğrafı (A.Kingsley)[78]. 135
Şekil 5.203 Tekke bölümüne ait Kitabe [49]. 135
Şekil 5.204 Zeyrek Kilise Camisi iç mekân [78]. 136
Şekil 5.205 Zeyrek Kilise Camisi kesit (Ebersolt) [75]. 136
Şekil 5.206 Zeyrek Kilise Camisi kesit ve görünüş (Ebersolt) [75]. 137
Şekil 5.207 Zeyrek Kilise Camisi Minber elemanları [92]. 137
Şekil 5.208 Zeyrek Kilise Camisi Minber (Millingen) [95]. 138
Şekil 5.209 İç mekan ve mihrap görünüşü (A. Kingsley 1915) [82]. 138
Şekil 5.210 Mihrap kısmı görünüşü (Freres ve Millingen)[62]. 139
Şekil 5.211 Zeyrek Kilise Camisi kuzey kilise'nin onarım öncesi durumu [103]. 140
Şekil 5.212 Zeyrek Kilise Camisi kuzey kilise'nin onarım sonrası durumu [103]. 140
Şekil 5.213 Zeyrek Kilise Camisi cephe görünüşü (Ebersolt) [75]. 140
Şekil 5.214 Zeyrek Kilise Camisi (Ebersolt) [75]. 141

Şekil 5.215 Hünkâr mahfili 2009 yılına ait fotoğraf [82] 147
Şekil 5.216 Hünkâr mahfili [82] 147

ÖZET

İSTANBUL'DA CAMİYE DÖNÜŞTÜRÜLMÜŞ ORTA BİZANS DÖNEMİ KİLİSE ONARIMLARININ 19. YÜZYIL KEŞİF DEFTERLERİ ÜZERİNDEN İNCELENMESİ

İsmail SAĞDIÇ

Mimarlık Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Yrd. Doç.Dr. Faruk TUNCER

İstanbul'daki Bizans Dönemi yapıları üzerinde Osmanlı Dönemi kullanımları, koruma yaklaşımları ve müdahale biçimlerine ilişkin bir çalışmanın yapılmamış olması, çalışmamızın çıkış noktasını teşkil etmiştir. İstanbul'daki bütün Bizans yapılarını kapsayacak bir çalışmanın sadece bir bölümünü oluşturan araştırmamız, camiye dönüştürülmüş Orta Bizans Dönemi kilise yapılarından Başbakanlık Osmanlı Arşivinde keşif defterlerine ulaşılabilenleri kapsamaktadır.

Bu kapsamda örnek alınan yapılarda gerçekleştirilen Osmanlı dönemi onarımlarına ilişkin keşif defterleri incelenmiş, yapılar üzerinde elde edilen verilere ilişkin gözlemsel incelemeler yapılmıştır. Tarihi harita ve çizimlerden de yararlanarak mevcut arşiv belgeleri ışığında söz konusu yapılardaki onarımlara ilişkin teknik bilgi, malzeme bilgisi ve koruma yaklaşımları araştırılmıştır. 19. Yüzyılda Osmanlı imparatorluğunda onarım faaliyetlerinde hangi aletlerin kullanıldığı, hangi meslek alanlarından işçilerin çalıştırıldığı ve hangi müdahale şekillerine başvurulduğu gibi bazı bilgiler tespit edilmiştir. Bu kapsamda onarım detaylarına ilişkin ortaya çıkacak her türlü özgün bilgi, mimari ve restorasyon tarihi açısından şüphesiz ki önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı dönemi onarımları, keşif defterleri, camiye dönüştürülmüş kiliseler, Bizans mimarisi, koruma

ABSTRACT

A REVIEW OVER 19 TH CENTURY ARCHIVE DOCUMENTS (KEŞİF DEFTERLERİ) ON OTTOMAN REPAIR WORKS IN CONVERTED MIDDLE BYZANTINE CHURCHES IN ISTANBUL

İsmail SAĞDIÇ

Department of Architecture

MSc. Thesis

Adviser: Asst. Prof. Dr. Faruk TUNCER

The starting point of this study is formed by deficiency of studies on the usage preferences, conservation approaches and intervention procedures on the Byzantine buildings in the Ottoman period. Our research covers the building that converted into a mosque and is existed cost estimates in Prime Ministry Ottoman Archives. So it is a part of the comprehensive study about the Bizantian Buildings in the Ottoman Period.
In this context Ottoman Period renovations cost estimates of the sample buildings are examined and prepared in transcriptions and than the buildings were observed with the obtained datas. Some informations as which tools were used,in which occupational fields's employees were operated, in which intervention forms were applied have been identified.So in this context all kind of original informations that will emerge is important for the history of architecture and restoration

Keywords: Restoration, The Ottoman Architecture, archive documents.

BÖLÜM 1

GİRİŞ

1.1 Literatür Özeti

Osmanlı Devleti'nin Bizans İmparatorluğu'ndan kendisine devreden mimari yapı stokunu, kendisinin oluşturmaya çalıştığı Osmanlı İstanbul'u içerisinde yeniden işlevlendirerek değerlendirdiğini ve bu yapılardan çoğunun şehrin siluetindeki yerlerini koruduğunu görmekteyiz. Farklı bir medeniyetin mensupları tarafından yeniden kullanılmaya başlanan bu yapılar, Osmanlı vakıf kurumu içerisinde yerini almış ve tarihsel süreç içerisinde onarımları yapılmış ve böylelikle korunarak günümüze kadar gelebilmiştirler.

Çalışmamızın amacı Bizans'tan Osmanlı'ya intikal eden ve kullanıcıları tarafından camiye dönüştürülmüş olan Orta Bizans Dönemi kilise yapıları üzerindeki Osmanlı dönemi onarımlarında kullanılan yöntem, teknik ve malzemelerin Osmanlı keşif defterleri ve arşiv belgeleri ışığında araştırılması, o döneme ait tekniğin ve malzeme bilgisinin bilinmeyen yönlerinin ortaya çıkarılmasıdır.

1.2 Tezin Amacı

Bu çalışmaya, araştırmamıza ilişkin özgün veriler sağlayabilecek Osmanlı arşiv belgeleri taranarak başlandı. Camiye dönüştürülen Bizans dönemi kiliselerine ilişkin ulaşılabilen Keşif defterleri taranırken, çalışmanın çoğunluk arz ettiği görülen camiye dönüştürülmüş Orta Bizans Dönemi kiliseleriyle sınırlandırılmasının böyle bir çalışmanın kapsamı açısından uygun olacağına karar verildi. Çalışmamıza ilişkin arşiv araştırmamız 2014 yılı aralık ayı itibariyle bitirildi. Bu döneme giren ama hakkında keşif defteri

bulunamayan yapılar ve muhtelif sebeplerle günümüze ulaşamamış yapılar değerlendirmeye alınmadı. Örnek alınan yapılarda farklı zaman dilimlerinde (camiye dönüştürülmeleri sırasında) yapılan minare, minber ve mihrap gibi eklere ilişkin hususlar daha önceki yüzyıllara ait olduklarından dolayı çalışmamız kapsamında değerlendirilmeye alınmadı. Keşif defterlerine ulaşabildiğimiz Molla Fenari İsa Camisi, Zeyrek Camisi, Molla Gürani Camisi ve Gül Camileri çalışmamız kapsamında incelendi.

Ele aldığımız onarımların kapsamını Başbakanlık Osmanlı Arşivinde, Molla Fenari İsa Camisi'nin BOA. EV.D. 14423 numaralı 1851 tarihli ve BOA. ŞD.2984_33 numaralı 1898 tarihli keşif defteri, Molla Gürani Camisi'nin BOA. EV. d 31665 numaralı 1913-1914 tarihli keşif defteri, Gül Camisi'nin BOA. EV.HMH.d. 05172- 00004 numaralı 1789 tarihli keşif defteri, Zeyrek Kilise Camisi'nin BOA. EV. d 19191, BOA. EV. d 31569, BOA. EV. d 3158300004 numaralı 1864 ve 1912 tarihli keşif defterleri oluşturdu.

1.3 Hipotez

Orta Bizans dönemine ait dini mimari içerisinde yer alan ve İstanbul'un fethiyle birlikte muhtelif dönemlerde camiye dönüştürülen kilise yapılarında, Osmanlı döneminde gerçekleştirilen bakım ve onarımların, onarımlar sırasında kullanılan yöntem, teknik ve malzemelerin araştırılması üzerine yoğunlaşan çalışmamız için öncelikli olarak, onarım çalışmalarına ait detayları doğrudan ortaya koyabilecek konuyla ilgili keşif defterleri ve ilgili bazı arşiv belgeleri tarandı, elde edilebilen mevcut belgelerin transkripsiyonları yapıldı. Konu hakkında klasik ve güncel kaynaklar için kütüphane taramaları ve internet araştırmaları tamamlandı. Bununla birlikte ele aldığımız yapıların güncel durumlarının gözleme dayalı olarak mevcut belgelerin ışığında analizi yapılarak hâlihazırdaki durumları da değerlendirildi.

Keşif defterlerinin sağladığı bilgiler üzerinden, örnek yapılarda gerçekleşen onarımlarda kullanılan teknik ve müdahale türleri, kullanılan malzemelerin cinsi vs. gibi hususlar ortaya konmaya çalışıldı. Keşif defterlerindeki uygulamalar üzerinden yapılara müdahale edilen alanlar ve bu alanlardaki müdahalelerin ortak özellikleri temel alınarak genel bir sınıflandırmaya gidilerek ayrıntıda farklılaşan hususlar incelenen yapılar özelinde ayrıca değerlendirilmeye çalışıldı.

BÖLÜM 2

OSMANLI DEVLETİNİN FETİH SONRASINDA BİZANS DÖNEMİ YAPILARINA KARŞI TUTUMU

Bizans Devleti tarihi içinde önemli bir yere sahip olan, İkonoklazma (tasvir kırıcılık) sürecinin 843 yılında sona ermesiyle başlayan ve İstanbul'un Haçlılar tarafından istilasına (1204 yılına) kadar devam eden dönem Orta Bizans dönemi olarak adlandırılmıştır. Bu dönemde Makedon imparatorları ile parlak bir süreç başlamıştır. Ardından Bizans Devleti Komnenos, Dukas ve Angelos Hanedanları tarafından idare edilmiş ve devletin başkenti Konstantinopolis 13 Nisan 1204 'de Haçlıların saldırılarıyla ele geçirilmiştir. Şehir 3 gün boyunca yağmalanmıştır [1]. Bu süreçte çok sayıda kentli yaşamını yitirmiş, bazıları varoşlara bazıları da Anadolu'ya kaçmıştır. Nüfusun azalması, dini inanç farklılıkları gibi sebeplerle çok sayıda kilise ve manastır yıkılmıştır [2].

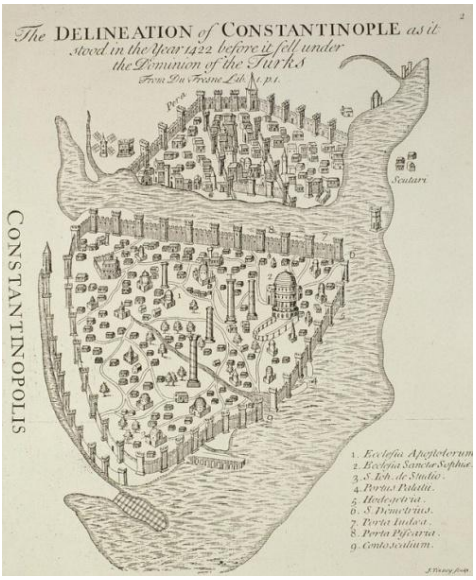
Haçlılar, imparatorluğu aralarında paylaştılar ve bir Latin imparatorunu tahta çıkardılar. Dağılan Bizans aristokrasisi dört ayrı devlet kurdu. Bunlardan biri olan Nikaia imparatorluğu 1261'de Konstantinopolis'i yeniden ele geçirdi. Bizans devleti, Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethine kadar Palaiologos Hanedanı tarafından idare edildi [3]. İkonoklazma döneminin kilisenin zaferi ile kapanması sonunda dinî yapıların mimarilerinde ve duvar süslemelerinde kilisenin öngördüğü esaslar hâkim olmuştur. Böylece kilise binasının Hristiyanlık sembollerinin topluluğu haline gelmesi istendiğinden bu inancın baş işareti olan haç biçimi, kilise plânının özü olmuştur [4].

Bu yönüyle Orta Bizans Dönemi mimarisinin temel katkısı kendi yönünden mükemmel bir kilise tipi ortaya çıkarmasında yatar. Bu tip kilise, hiçbir zaman büyük olmamıştır.

Hatta bazen ufacıktır, çünkü çok sayıda kişiden oluşan bir cemaate hizmet getirmek zorunda değildir. Eğilim büyük cemaat kiliselerinin yerine çok sayıda küçük komşu kilise yaptırmaktır [5]. Buna karşılık "kapalı yunan haçı" plânlı kiliseler bu dönemin mimarisinde hâkim olmuştur. Bu yapılar bir dikdörtgenin içine sınırlanmış, dört kolu hemen hemen eşit haç biçiminde kiliselerdir. Beşik tonozlarla örtülü bu kolların birleştikleri ortadaki karenin üstünde, geçişi pandantiflerle sağlanmış, yüksek kasnaklı bir kubbe yükselir. Kubbeyi taşıyan dört ana kemer, dört paye veya sütun tarafından taşınır. Köşelerde kalan küçük mekânların üstleri ise çapraz veya kubbeli tonozlarla örtülmüştür [4]. Orta Bizans dönemi kilisesinde içteki mekân bazilikada olduğu gibi tek yönlü değil merkezi odaklıdır ve önem sırasına göre düzenlenmiştir. Üstte kubbeden başlanır, oradan tonozlara, apsis ve bemaya son olarak da yere inilir. Hiyerarşiye göre yapılan bu düzenleme kubbe, tonoz ve beden duvarlarının yer aldığı üç alanı birbirinden ayıran mermer silmelerle bir kez daha vurgulanmıştır. Böyle bir kilisenin mekân düzenlemesi ve orta ölçekteki boyutları Hristiyan evrenin hiyerarşisini ve değişmez doğasını yansıtan resimli süslemeler için de çok uygundur [5]. Bizans İmparatorluğunun her tarafında yüzlerce yapılan bu haç plânlı yapıların önceki döneme göre dış mimarîleri biraz daha hareketli olmakla beraber yine de içe dönük sayılabilir. Haç plânlı binalarda çeşitleme imkânları sınırlıdır. Yunanistan'da Hosios Lukas, İstanbul'da Pantokrator Manastırı Kiliseleri bu tarzın en tanınmış örnekleridir Bizans kilise mimarisinin bu vazgeçilmez yapı biçimi İstanbul'da pek çok örnekle temsil edilmiştir [4].

2.1 Fetih Sonrası İstanbul'daki Bizans Yapılarının Genel Durumu

Fetih sonrası Suriçi büyük oranda boşalmış ve harap olmuş olmakla beraber, alan olarak hala en büyük Avrupa şehriydi. Fatih Sultan Mehmed'in ve diğer sultanların öncelikli sorunu İstanbul'un iskânı oldu[6]. Şehir birbirinden kopuk mahalleler halinde ve geniş bir boş alan görünümündeydi [7].

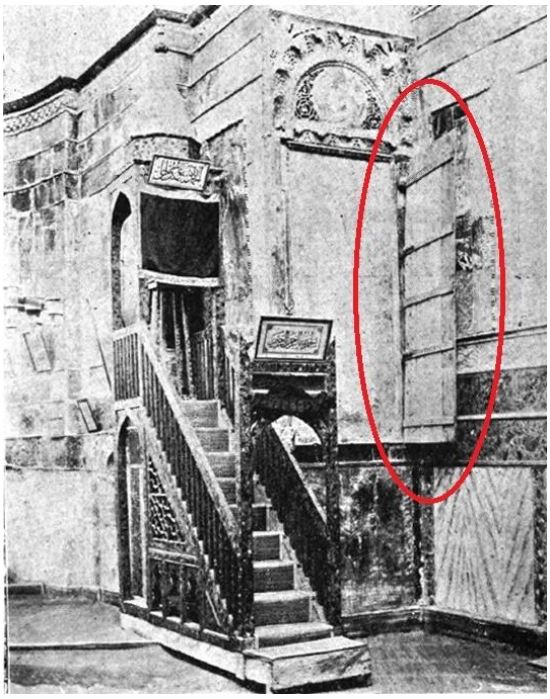
Şekil 2.1 1422 Tarihli İstanbul Haritası [8].

Fatih Sultan Mehmed'in iskân politikasının amacı harap olmuş şehrin imar edilmesi, halkın az nüfuslu yerlere yerleştirilerek o yerin canlandırılması idi. Bu amaçla İstanbul'a yerleşmeye gelenlerin istedikleri evi alabilecekleri ve bunun için bir bedel ödemeyecekleri söylenmiş olmakla birlikte şehirde gereğinden fazla ev ve bahçe sahibi olmak isteyen kimselerin olduğu da görülmüştür. Bunun üzerine Fatih Sultan Mehmed mevcut konutların dökümünü yaptırtarak yapı büyüklüğüne göre vergi belirlenmesini istemiştir. Burada amaç uzun süre bakımı yapılmayan ev ve kasırların harap olacaklarından hareketle herkesin bakımını yapabileceği büyüklükte eve sahip olması ve bu yapıların korunarak devamlılığının sağlanması idi. Söz konusu uygulama amacına ulaşmış ve daha sonra da söz konusu vergi kaldırılmıştır [9]. Tarihi Yarımada'nın topografyasına uygun olarak gelişen Osmanlı İstanbul'u, Bizans dönemi genel yerleşme düzenini de koruyarak gelişmiş, ana yollar, meydanlar, çarşılar ve limanlar da konumlarını muhafaza etmişlerdir [6].

2.2 Osmanlı Devleti'nin Bizans Dönemi Yapılarını Dönüştürerek Kullanımı

Fetihle birlikte Bizans şehrinin mimari yapı birikimi Osmanlı İmparatorluğu'nun eline geçmiştir. Bu yapıların farklı bir kültürün ürünü olmalarına rağmen korunması, kullanım

değerlerinin önemsendiğini göstermesinin dışında, Osmanlı toplumunda bu yapılara karşı vandalist bir tutumun söz konusu olmadığını da ortaya koyar. Dukas Tarihi'nde Fatih Sultan Mehmed'in Ayasofya'yı hayranlıkla seyrettiğini ve bu yapının mermerlerine zarar vermekte olan bir askere kızarak cezalandırdığını yazmaktadır [10].Ayasofya, Kariye ve diğer dini yapılarda figüratif betimlemelerin tahrip edilmeyip, üstlerinin bir boya tabakasıyla veya ahşap kapaklarla (Şekil 2.2) kapatılması gibi uygulamalar, padişahların ve Osmanlı tebaasının Müslüman olmayanlara ve geçmişe karşı hoşgörülü tutumunun bir yansıması olarak karşımıza çıkar [7].

Şekil 2.2 Kariye Camisi'ndeki ahşap kapaklar [11].

Osmanlı İmparatorluğu'nun önceki kültürlere ait mimari yapılara karşı tavrının herhangi bir önyargı barındırmadığı, bu yapıların mekânsal değerini önemsediği ve yeni kullanımlarla yaşatmaya çalıştığı da ortadadır. Yapılar için uygun işlevlerin seçildiği ve bu yapıların en az müdahaleyle yeni işleve uyarlandığı görülmektedir. Örneğin manastır hücreleri medrese odası, sarnıçlar yine sarnıç veya iplik imalathanesi[1] (Şekil 2.3) olarak

1 Yaz mevsiminde serin bir çalışma mekânı oluşturan sarnıçların bir kısmı iplikçi atölyesi veya yorgancı olarak kullanılmıştır. Sarnıçlar İpek ipliğinin kurumadan bükülmesi için uygun bir ortamı oluştururdu. XV-XIX. yüzyıllar arasında su olmayan Binbirdirek Sarnıcı yanında Nuruosmaniye Sarnıcı, Sultanselim'de Sakızağacı Sarnıcı, İpekbodrumu Sarnıcı, Soğukçeşme Sokağı Sarnıcı ile Kızlar Hamamı yanındaki sarnıcın da atölye olarak kullanıldığı bilinmektedir[12].

ve ibadethaneler de farklı bir dinin müntesiplerine hizmet verecek şekilde onarılıp korunmuştur. Bu örnekleri arttırmak mümkündür. Yapılara uygulanan ekler kendi döneminin mimari üslubunu yansıtması açısından da önemlidir. Bu dini anıtlara yapılan ekler, mihrap, minber, mahfil ve minare ile sınırlı kalmıştır. İstanbul'un Erken Osmanlı dönemi yapılanması içerisindeki işlevsel dokuların büyük kısmının Bizans dönemindeki yerlerini koruduğu görülmektedir.

Şekil 2.3 Thomas Allom'a ait gravürde Binbirdirek sarnıcında iplik imalatı [13].

Ayrıca Ayasofya, Havariyun Kilisesi, anıtsal sütunlar, Hipodrom kalıntıları ve kiliseler gibi şehrin Hristiyan geçmişini temsil eden önemli anıtsal yapılara zarar verilmemiş, örneğin surlar, Osmanlı dönemi İstanbul'una hizmet vermemelerine rağmen korunmaya devam edilmiştir [7]. Farklı bir medeniyetin mensupları tarafından yeniden kullanılmaya başlanan birçok yapı, Osmanlı vakıf kurumu içerisinde yerini almış, tarihi süreç içerisinde yapılan onarımlar sayesinde korunarak mevcudiyetlerini günümüze kadar sürdürebilmişlerdir. Bizans dönemine ait dini yapılar Osmanlı döneminde çoğunlukla yine ibadet mekânı olarak; yani mescid, tekke ve cami yapısı olarak kullanılmışlardır. Eyice, eski kilise ve şapel kalıntılarının, yıkık duvar parçaları dahi kullanılarak bu yapıların kendi arsalarında yeniden bazı küçük mescitlerin inşasında

kullanıldığını belirtir [14]. Fetihle birlikte İstanbul'un ilk eğitim yapısı olarak Pantokrator Manastırı, Zeyrek medresesine, bugün Kalenderhane Camisi dediğimiz yapı, zaviye ve mescide, şehrin en büyük mabedi olarak Ayasofya ise camiye dönüştürülmüştür [15].

2.3 Tarihi Yarımadadaki Camiye Dönüştürülen Orta Bizans Dönemi Kiliseleri

Kiliseler, manastırlar ve hayır kurumları ortaçağ Hristiyan kentinin en tipik ve en çok rastlanan binalarıdır. Bu yapılar pasif bir kültürel kurum olmayıp kentsel ortam ile bütünleşmiş ve kentin varlığını sürdürmesini sağlayan oluşumlardı [16].

Semavi Eyice, 1453'de Tarihi Yarımadada kullanılır durumdaki kilise ve manastırların sayısının pek fazla olmayıp bunların bazen aynı yapıda birden fazla azizin adına sahip birkaç kilisenin de bulunma ihtimali de göz önüne alındığında sayının pek yüksek olmayacağını söyler [17].

Birçok kilisenin Bizans İmparatorluğu'nun son döneminde harap durumda olduğu hatta bazılarının tamamen terk edilmiş oldukları bilinmektedir. Bununla birlikte fethe kadar varlığını devam ettirmiş eski kiliselerin camiye çevriliş tarihlerinden, bu yapılardan çoğunun Bizans İmparatorluğu'nun sona erdiği günlerdeki halleri ile daha uzun süre ayakta durdukları anlaşılabilir [14]. Molla Fenari İsa Camisi (Meryem Ana Konstantinos Lips Manastırı Kilisesi), Eski İmaret Camisi (Meryem Ana Pantepoptes Manastırı Kilisesi), Bodrum Camisi (Myrelaion Manastırı Kilisesi), Vefa Kilise (Molla Gürani) Camisi, Gül Camisi, Kariye Camisi (Hora Manastırı Kilisesi), Kalenderhane Camisi gibi kiliseler Osmanlı döneminde camiye dönüştürülen yapılardan bazılarıdır.

BÖLÜM 3

OSMANLI MİMARLIĞINDA ONARIM FAALİYETLERİ

3.1 Osmanlı Mimarlık Örgütlenmesi ve Vakıf Kurumunun Rolü

Osmanlı İmparatorluğu'nda inşaat işlerine bakan özel bir teşkilâtın ancak İstanbul'un fethinden sonra kurulduğu tahmin edilmektedir [18]. "Hassa Mimarlar Ocağı" adı verilen bu teşkilât Şehreminliğe bağlıydı. Şehremini, inşa veya tamir edilecek yapının malzemesinin tedariki, masraf ve yevmiyelerin ödenmesi gibi satın alma ve hesap işlerinden sorumluydu. Fakat hükümetçe yapılacak binanın inşaat veya tamiratın planını hazırlamak, keşif çalışmasını yapmak gibi teknik işler ocağın asıl âmiri olan mimarbaşı ve maiyetindeki mimarlara aitti [19].

Hazırlanan plan veya keşifler idarece onaylandıktan sonra inşaatı buna göre yürütmek de onların göreviydi. Küçük binaların inşaatında harcanan paraların defterleri mimarbaşı veya bu işe memur hassa mimarı tarafından tutulur, aynı zamanda şehreminlerin rûznâmelerine de kaydedilirdi. Ancak büyük inşaatlarda hesapları görmek üzere ayrıca bir de bina emini tayin edilirdi. Büyük binaların inşaat ve tamirinde mimarbaşı veya onun uygun göreceği hassa mimarı sadece inşaatın plana göre yapılıp yapılmadığına nezaret eder, para işine karışmazdı. Binanın bütün masrafları bina emini tarafından ödenirdi. Bina için gerekli malzemeyi ve işçileri tedarik etmek, yevmiyelerini ödemek onun görevi idi. Bunun için yanında birkaç adam çalıştıran bina emini en küçük masrafı dahi deftere yazar, gerektiğinde ve ayrıca bina bittiğinde hesap verirdi [20].

Hassa Mimarlar Ocağı'nın İstanbul başta olmak üzere bütün İmparatorluk topraklarında imar faaliyetlerini yürüttüğü bilinmektedir. Askeri yapıların yapım ve onarımı, askeri

yolların açılması ve tamiri, köprülerin yapımı, konak yerleri ve menzillerin düzenlenmesi de Hassa Mimarlar Ocağı'nın sorumluluğu altındaydı. Hassa mimarları, padişahın ve devletin yaptıracağı bütün binaların planlarını, malzeme ve inşaat hesaplarını yapmanın yanı sıra şahısların yaptıracağı binalardan da sorumluydular. Bunların yaptıracağı ev, dükkân, han ve benzeri binaların planlarını tetkik ederler, mahzurlu kısımları varsa düzelttikten sonra o bina için yapılabilir izni verirlerdi. Ayrıca, bu binalarda çalışacak olan sıvacı, duvarcı ve marangozun yetkin çalışanlardan olmalarına dikkat ederlerdi. Hassa Mimarları, sultanların vakıfları ile diğer bütün vakıflara ait tüm tamirat ve inşaattan da sorumluydu. Evkaf mütevellileri, vakfa ait binaları tamir ettirdiklerinde masraflarının muhakkak Hassa Mimarları tarafından takdir edilmesi gerekirdi. Mimarlar, şehre gelen her cins inşaat malzemesini ve bu malzemeyi satan dükkânları (tuğla harmanlarını, çini imalathanelerini, mermer ve taş işlenilen yerleri) sık sık kontrol ederek standart kalitenin bozulmamasına dikkat ederlerdi [21].

16. Ve 17. yüzyıllarda mimarbaşılar gerek yetki ve sorumlulukları gerek güçleri itibariyle Osmanlı Devletinde büyük bir saygınlığa sahiptiler. Resmi olarak her ne kadar şehreminliğine bağlı olsalar da bu yüzyıllarda imar ve bayındırlık hizmetlerinde daima mimarbaşılar etkili olmuştur. Kısacası şehremini inşa ve tamirler için gerekli altyapı ve çalışma ortamını yani şantiye örgütlenmesine hazırlayan genel bir nazır konumunda, mimarbaşı ise bu faaliyetleri bizzat uygulayan yegâne teknik ve mimari sorumludur. Osmanlı devletinde yapı faaliyetlerinden sorumlu olan Hassa Mimarlar Ocağı 19. yüzyılın ilk çeyreği her ne kadar görev ve yetkilerinin bir kısmı şehremininde bırakmak zorunda kalmışlarsa da şehreminleri mimarlık işinden anlamamaları nedeniyle mimarbaşılar derecesinde yetki sahibi değillerdi [22].

Bu hal yani inşaat ve imaret işleriyle hem mimarbaşılar hem de Şehreminlerinin meşgul ve mesul oluşu Hicri 1247 (Miladi 1831) tarihine kadar devam etmiş ise de söz konusu tarihte Şehreminliği ve Mimarbaşılık kaldırılarak bunlara karşılık "Ebniye-i Hassa Müdürlüğü" unvanıyla yeni bir memuriyet kurulmuştur. Ebniye idaresi içerisinde mimar kethüdası, kâtip, mukayyid ve mutemedan gibi memurlar görev alırlardı. Daha sonra Ebniye müdürü, Nafia Nezareti'ne dâhil edilerek unvanı muavinliğe dönüştürülmüş ve bir de Ebniye Meclisi kurulmuştur [19].

II. Mahmud döneminde mevcut daireler bakanlık haline dönüştürülür yahut yeni bakanlıklar ve meclisler kurulurken 1836 yılında Bab-ı Ali'de bir Meclis-i Umur-ı Nafia oluşturulmuş, bu meclis birkaç yıl sonra kaldırılarak söz konusu meclise ait işler 1839'da kurulan Umur-ı Ticaret ve Nafia Nezareti'ne devredilmişti. Dolayısıyla Ebniye-i Hassa Müdürlüğü Ticaret ve Nafia Nezareti'ne bağlanmış oldu [18].

Mimarlık yapılarının onarımları, Osmanlı Mimarlık teşkilatının yukarıda saydığımız kurumları tarafından yönetilir ve denetlenirdi. Cami, medrese gibi ibadethane veya eğitim yapıları ise onarımların giderleri, yapıların bağlı bulundukları vakıfların gelirlerinden karşılanırdı [23]. Osmanlı şehrinde, tarihin her aşamasını kat etmiş ve ticaretin yayılmasında, daha gelişmiş bir kent kültürünün oluşmasında pay sahibi olan kendi varlığını sürekli kılabilmiş kurumlar ve kavramlar vardır. Bu devamlılıkların belki de en önemlisi "vakıf" kavramıdır. Vakıflar, kentleşmede yalnızca kentle ilgili niceliklerin büyümesini öngören bir anlayış olmayıp kent parçaları arasında kurumsal, toplumsal ve yapısal bir bağ oluştururlar [24]. Vakıf, bir mülkü kamu yararına ebedi olarak tahsis etmek anlamında kullanılan bir tabirdir [25]. İslam medeniyetinde önemli bir hayır kurumu olarak vakıf, VIII. yüzyılın ortalarından XIX. yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun ve bütün İslam ülkelerinin sosyal, ekonomik ve kültürel hayatında son derece etkili olmuştur. Vakıf kurumunun temelini insanlığa karşı şahsi ve vicdani sorumluluk hissi, iyilik, yardımlaşma ve dayanışma duygusu gibi değerler oluşturmuştur. Bu sistem, bir şahsa ait mülkün bir akarını hür iradesiyle insanların ihtiyacını gidermek üzere hayra tahsis etmesi ve bunlar arasındaki ilişkileri bir sözleşme ile hukuki statüye bağlamasından ibarettir. İstanbul başlı başına vakıflarla kurulmuş bir hayrat şehridir. Osmanlı Devleti'nin ilk döneminde şehirlerin fethinden sonra devlet adamları ve zenginler buralarda yeni vakıf müesseseler kurmuşlardır. Zamanımızda belediyelerin yaptığı hizmetler eski İslam şehirlerinde daha çok vakıflar yoluyla gerçekleştirilmiştir [26]. Bu bağlamda Osmanlı dönemi mimari yapılarının onarımı ve devamlılığının sağlanması açısından vakıfların rolü büyük önem arz eder. Vakfiyelerde onarım giderleri, yapının diğer giderlerine göre en önde yer alır. Vakıf olan bir yapıda onarım ihtiyacı var iken, diğer giderler için para harcanamaz. Mütevelliler[1] ile vâkıfın[1]

[1] Bir vakfı vakfedenin koyduğu şartlara göre yöneten kimseye denmektedir.

akrabaları, vakıf gelirlerinin onarım için harcanmasına itiraz edemezler. Onarım giderlerini karşılamakta sıkıntı yaşandığında kesinti öncelikli olarak onarım dışındaki giderlerden düşülmektedir [28].

Bütün bu bağlayıcı kurallardan da anlaşıldığı üzere sistem yapının ve vakfa gelir sağlayan akar yapıların onarılarak muhafaza edilmesinin diğer hususlardan daha fazla önemsendiğini göstermektedir. Onarımlar münakasa usulü denilen yolla ihale edilmekte onarımın tamamlanmasına müteakip belirlenen şartlara uygunluğu denetlenmektir. Arşiv belgelerinden örnek verecek olursak Molla Fenari Camisi'nde yapılan onarım işinin Haci Yani Kalfa tarafından nasıl tamamlandığı ve geriye bir şey bırakılıp bırakılmadığının bir memur gönderilerek denetlendiği ve Ebniye hülefasından (halifelerinden) Hacı Tahir Efendi tarafından incelendiği söz konusu camiye ait keşif defterinde[2] belirtilmektedir. Kullanılan inşaat malzemelerinin ve işçilere verilen yevmiye ücretlerinin kaydedildiği sayfaların sonunda bir mimar ve mutemedin imzasının oluşu, harcamaların biri meslek adamı diğeri mali işlere bakan memur tarafından denetlendiğini göstermektedir. Evkaf-u Hümayun Nezareti'nin İnşaat ve Tamirat Mimarlığı kısmı tarafından hazırlanan keşif defterlerinin üzerinde Mübaşeret (işe başlama) tarihi ve hitam (İşi tamamlama-sonlandırma) tarihi, bedel-i keşif (Keşif bedeli) ve sarfiyyat (masraflar) kısmı bulunmaktadır.

Yapının başlangıcından nihayetine kadar ne gibi tamirat yapıldığı ayrı bentlere ayırarak tafsilatlı bir şekilde (keşif pusulasına benzer) bir deftere kaydedilmesi ve ölçümlerin mimarıyla birlikte yazılması idare tarafından istendiği Molla Gürani Camisi'nin keşif defteri[3] örneğinde görülebilmektedir.

3.2 Osmanlı Toplumunda Koruma Anlayışı ve Yasal Düzenlemeler

Osmanlı Devletinin günümüzde kültür varlığı olarak tanımladığımız yapılara karşı sergilediği yaklaşımlar, Tanzimat fermanıyla başlayan sürecin ardından çıkarılan

---

[1] Bir malı vakfeden kimse, vakıf sahibi anlamında kullanılmaktadır.

[2] Bkz. EK-B EVd. 14423 Halıcılar Köşkünde kain Molla Fenari cami-i şerifinin tamiri hususu.

[3] Bkz. EK-C EV. d 31665 Molla Gürani camii keşif defteri.

yasalarla somutlaşmış, bu dönemde kültür varlıkları ve korumayla doğrudan ya da dolaylı olarak ilgili olan yasal ve yönetsel düzenlemeler yapılmıştır [23].

1869 ve 1874 tarihli Asar-ı Atika Nizamnameleri sınırlı da olsa belli bir koruma kaygısını yansıtmakla birlikte bu yasal düzenlemeler ağırlıklı olarak Osmanlı coğrafyasındaki arkeolojik kazılarla ilgilidir.

Kuban'a göre bugün anladığımız manada koruma kavramının toplumsal yaşantıda ortaya çıkışı çok eskilere uzanmaz ve tarihi anıtların başına gelenler, 19.yüzyıla gelene kadar tarihe saygıdan ileri gelen bir koruma kaygısının var olmadığı göstermektedir [29]. Avrupa'da mimari mirasın korunmasına ilgi, on sekizinci yüzyılın sonlarında başlayarak yavaş yavaş gelişmiştir[7].

Osman Hamdi Bey'in kültür varlıkları hususundaki gayreti, Basiretçi Ali Efendi'nin İstanbul'daki yapılarla ilgili gazete yazıları, İhtifalci Mehmed Ziya'nın "İstanbul ve Boğaziçi" ve "Kariye Cami-i Şerifi"[1] isimli çalışmaları Osmanlı İstanbul'unda anıtlara entelektüel düzeyde ilginin 19.yüzyılın sonunda yoğunlaştığını göstermektedir.Arşiv belgelerine bakıldığında buna ilişkin bir çok yazı bulunabilir. Örneğin 1901 yılına ait (Hicri 1319) Maarif-i Umumiye Nezareti Mektubî Kalemi tarafından Evkaf-ı Hümayun Nezaretine yazıldığı anlaşılan bir arşiv belgesinde, Vefa Kilise Camisi'nin (Molla Gürani Camisi) minare şerefesinin korkuluk taşlarından birinin başsız bir kuş resmi bulunduğu ve bunun "asar-ı atikadan olduğu" haber verilmektedir. Ardından yapılan resmi yazışmada söz konusu taşın yerinde incelendiğini ve Müze-i Hümayun'a nakledilmesine karar verildiğini öğrenmekteyiz (Bkz. EK-B).

Yapıların korunması ve mevcudiyetlerini devam ettirebilmeleri düzenli onarılmalarına bağlı olduğunun bilinciyle, Osmanlı İmparatorluğu'nda vakıf eserlerin düzenli onarılmalarına ilişkin hususlar vakfiyelerde önemle belirtilerek kayıt altına alınmıştır. Özellikle büyük şehirlerdeki evkafın, vakıf binalarının gerekli onarımlarını yapmak için

[1] Mehmed Ziya bu kitabında Kariye Camisi'nin önemi üzerinde durur ve mozaik ve resimlerin hikâyesini sahne sahne anlatır. Caminin Serkayyımı Mustafa Efendi'nin yapı hakkındaki derin bilgisinden bahseder. Bu şahsın yapıyı ziyarete gelen yabancılara kendi dillerinde rehberlik ettiğini dahi yazar. Kitabın sonunda Müze-i Hümayun müdürü Halil Bey'e hususi rica yazısı yazar. Bu yazısında, yapının özenle korunması gerektiği, pareklesyon kısmında yer alan resimlerin temizlenmesinin mümkün olduğu, hatta bir kısmının Serkayyımı Mustafa Efendi tarafından temizlendiği ancak bu işin bu bilime vakıf kişilerce yapılması gerektiğini dile getirdiği görülmektedir [11].

hususi bir mimarı vardı. Bu husus, bir evkafın bütün müesseseleriyle devamlı işlemesini de temin etmekte idi; bir hayrat yapıldığı zaman, devamını sağlamak endişesiyle vakfı tesis edenin vakfiyesinde gerekli kadrolar tespit edilmişti [30]. Külliyelerin kadrolu görevlileri arasında o külliyede bulunan yapıların basit onarımlarını yapması için meremmetçilerin yani onarım ustalarının bulunduğu görülmektedir [31]. Meremmetçiler vakıf eserlerin inşasının hemen bitiminde atanır ve vakfiyede alacakları ücret belirtilirdi. 18.yüzyıl ortalarından itibaren kayıtlarda vakıf mimarı tevcihatına rastlanılamamakta fakat vakıf mimarları yerine meremmetçilerin tayin edildiği görülmektedir [22]. Vakfiyelerde belirtilen görevlilerden bir diğeri de Mahin nukuşdur. Mani-inukuş da denilen bu görevli, mimari yapıların üzerini yazı ve çizgilerle kirletilmesini engellemek ve yapıyı bu tarz lekelerden arındırmakla sorumludur [32]. Yapıların üzerine yazı ve resim yapılması sorunu günümüzde de kültür varlıklarında en sık karşılaşılan tahribatlardan biridir. Mevcut mimari yapıların cephelerinin korunması için maniinukuş gibi bir görevlendirmenin 15. yüzyılda dahi mevcut olması, koruma düşüncesinin aslında insanoğlunun hangi çağda bulunduğuyla değil, tarih, kültür ve çevre bilincinin o toplumdaki bireylerde hangi düzeyde yerleştiğiyle alakalı olduğunu gösterir. Osmanlı'daki uygulamalar Tanzimat dönemine kadarki süreçte yukarıda belirtilen çerçevede gelişmiş olup Tanzimat sonrasında izlenen onarım süreçlerinin ise adım adım geliştirilmeye çalışıldığı, yapılan yasal düzenlemelerden anlaşılabilmektedir.

"1858 tarihli Masarıf-ı Hazain-i Şahanede Rüyet Olunan Bil-cümle Ebniye Hakkında Nizamname"ye göre Evkaf Nezareti tarafından yönetilen vakıfların onarım giderleri Hazine tarafından karşılanacak, onarım giderleri İstanbul'da 1000 taşrada 2000 kuruşu aşmıyorsa merkezi yönetimin izin ve onayı alınmayacaktır. Bu miktarların aşılması halinde birinci ve ikinci keşifler, Evkaf Nezareti'nce hazırlanacak ve hizmet ihale yoluyla alınacaktır. Yapılan bu düzenlemeler daha ziyade mazbut vakıfları ilgilendirmektedir. Daha ayrıntılı hükümler içeren "1863 tarihli Evkaf Nizamnamesi"ne göre ise onarım gerektiren vakıf yapıları uzman bir kurul tarafından birinci keşfi hazırlanacak evkaf müdürünün oluru alınarak vakfın geliri ile uygulama yapılacaktır [33]. Nizamnamede yer alan en önemli hüküm ise, cami, mescit ve medrese gibi hayır yapılarının her yıl Evkaf Müdürünce denetlenmesini, ilerde büyük sorun ve giderlere yol açmayacak küçük onarımların ivedilikle gerçekleştirilmesini öngörmektedir. Bunun yanı sıra il

dâhilinde yapılacak tüm onarımlar keşif ve ihaleleri ilçe meclislerince gerçekleştirilmiş de olsa Evkaf Müdürü ve Meclislerince sürekli denetleneceklerdir. Böylece yapıların büyük bir bölümündeki bakım ve onarım faaliyeti sürekli hale gelecektir [23].

Osmanlı ülkesinde bulunan bütün vakıfların idaresinden, mülhak[1] ve diğer vakıfların denetiminden sorumlu olan Evkaf Nezareti vakıfların tek bir kurum tarafından yönetilmesi maksadıyla 1826'da kurulmuştur. Osmanlı ülkesinde mevcut, idaresi Evkaf-ı Hümâyun ve Haremeyn hazinelerine ait taşradaki mazbut vakıf bina ve arazilerin, Tanzimat'ın getirdiği yeni esaslara göre yerel meclislerce idare edilmesi kararlaştırılmıştı [34].

"1877 Tarihli Ebniye-i Emiriye ve Vakfiye İnşaat Ve Tamiratı Hakkında Nizamname" ye göre onarıma gerek görülen yapıların onarılacak yerleri gerekli ölçüleri ile bir deftere geçirilecektir. Bu belgeler İstanbul'da "Şehremaneti Sermühendisi", "Emanet Hendesehanesi"nden iki memur, (mücerreb ve mü'temen) tecrübeli ve güvenilir dört ebniye kalfası ve "Nafia Mühendisi" tarafından hazırlanacaktır. Bu keşiflerde, kullanılacak malzemenin niteliği ile gerekli işçiliğin tutarı yer alacak, İstanbul'da Şehremaneti, taşrada ise "Meclis-i İdare-i Vilayet" tarafından onaylanacaktır. İhaleler pazarlık yöntemi ile yapılacak ve hizmet en düşük tutarı öneren kişiden alınacaktır. Yeni örgütlenmeye göre vakfın çeşitli hizmetlerini yürütmekle görevlendirilen birimler arasında bulunan Ruznamçeci, cami, mescit ve imaret gibi tüm hayır kurumlarının onarım ve bakımını sağlamaktan sorumluydu. "Masarıfat-ı Umumiyye Dairesi" ise inşaat ve onarım giderlerini ödemekteydi [35].

İstanbul'daki vakıf yapıların onarımına ilişkin teknik ve yönetsel hususların düzenlendiği "1906 tarihli Dersaadet'te Kâin Müberratı Vakfiye Heyeti Keşfiyyesine Dair Nizamname" hükümlerine göre yeni yapım ve onarımların birinci keşifleri Bab-ı Valay-ı Seraskeri İnşaat Dairesi'nden 3 subay, Hazine Mühendisi ve vakıflarda çalışan kalfa ve kâtiplerden oluşan bir "Heyet-i Keşfiyye" tarafından hazırlanacaktır. Yapı kültür varlığı (eski eser) ise gerek keşfinin hazırlanması gerekse onarım uygulaması için Müze-i Hümayun'dan "İlm-i Asar-ı Atika'da mütehassıs" bir zat görevlendirilecektir. Bu Heyet-i

[1] Günümüzde Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün, Osmanlı İmparatorluğu döneminde ise Evkaf Nezareti'nin kontrolünde olan ve mütevellileri tarafından idare edilen vakıflara mülhak vakıf denmektedir.

Keşfiyye, gideri 100 kuruşa kadar yeni yapım ve onarımların ikinci keşiflerini hazırlamakla görevliydi. Onarım yeni yapım ve iç düzenlemeler emaneten ya da ihale yoluyla yapılacak ve birinci keşfin Masarıfat İdaresi tarafından onaylanmasından sonra tüm vakıf yapıların emanet yöntemi ile onarılmaları uygun görüldüğünde bu uygulama tamirat memuru ve tamirat memur muavinleri tarafından yürütülecektir. Yapılan onarım ve inşaatların denetimi için dört uzman ve iki kâtipten oluşan bir "Tetkik Ve Muayene Memurluğu" kurulmuştur. Burada görev alacak uzmanların Sanayi-i Nefise Mektebi mezunu mimar olmaları gerekmektedir [23].

Denetim görevini yapacak uzmanların Sanayi-i Nefise Mektebi mezunu mimar olmaları ve bu mektepte eğitim görenlere dördüncü sınıfta bazı Türk mimari eserlerinin rölövelerinin[1] yaptırılması 19.yüzyıl sonu ve 20.yüzyıl başı Osmanlı kültür ortamının olumlu tarafları olarak ortaya çıkmaktadır.

Tamirat Müdürlüğü yaptığı denetimler sonucunda birinci keşifte öngörülen imalata ya da fenne aykırı bir husus saptadığı zaman onarım ya da inşaatı geçici olarak durdurabilecektir. Birinci keşfi hazırlayan "Heyet-i Keşfiyye" ile "Tetkik Ve Muayene Memurluğu" arasında anlaşmazlık çıkarsa kesin çözüm yeri "Şehremaneti Hendesehanesi" olacaktır. Uygulama ve denetim için ayrı ayrı birimler oluşturulması, "kültür varlığı eser"[2] söz konusu olduğunda müze uzmanlarına başvurulması ve kültür varlığına zarar verebilecek uygulamalardan kaçınılmasına yönelik düzenleme yapılması nizamnamenin olumlu yönleridir [23]. 1906 yılında Asar-ı Atika Nizamnamesi yeniden gözden geçirildi, bu sıralarda ulusal bir üslup yaratma eğilimi de sultanların türbeleri ve başka dinsel vakıf yapılarının onarılma etkinlikleri tarihi anıtların korunması kavramının aydın çevreler arasında yaygınlaşmasına yardımcı olmuştu. Korunması düşünülen kültür varlıklarının resmi bir envanterinin çıkartılması ise I.Dünya savaşı sırasında Arkeoloji Müzesi Müdürü Halil Edhem bey'in şahsi çabalarıyla gerçekleşmiş ve Muhafaza-i Asar-ı Atika cemiyeti ancak 1917'de kurulabilmiştir [7].

[1]1908 senesinde Sanayi-i Nefise Mektebine yazılan Arif Hikmet Koyunoğlu Mektebin dördüncü sınıfında Türk Mimarisi projeleri ve bazı eski kıymetli Türk mimari eserlerinin rölövelerinin yaptırıldığını yazmaktadır[36].

[2]Bu dönemde kültür varlığı eser anlamında asar-ı atika tabiri kullanılmaktadır.

BÖLÜM 4

ÖRNEK ALINAN YAPILARDAKİ ONARIMLARIN GENEL ÖZELLİKLERİ

İstanbul'daki kültür varlıkları deprem, yangın gibi tabii afetler, insan kaynaklı ve çevresel etkenler sonucu tarihsel süreç içerisinde tahrip olmuşturlar. Osmanlı vakıf müessesesinin işleyişi gereği, kullanılmakta olan bu yapılarda hasarın boyutu tespit edilip durumuna göre yüzeysel ya da esaslı onarımlar gerçekleştirilmiştir. Vakfiyelerde gelir kaynaklarının ilk olarak yapıların onarımına ayrılması hususu birçok vakfiyede şart koşulmuş olup bu durum yapıların fonksiyonlarını ve mevcudiyetlerini sürdürmelerini sağlamıştır. Devletin ve vakıf kurumunun düzgün yapısı, düzenin oluşması ve sürdürülmesinde önemli rol oynamışlardır. Vakıf kurumunun kaynakları, onarıma ayrılan kaynaklar arasında en büyük paya sahiptir. Bu kaynaklar öylesine düzenlenmiştir ki ana yapılar onlara vakfedilen ikinci yapılardan elde edilen gelirlerle onarılmaktadır. Vakıf dışında devlet kaynakları ya da kişilerin katkıları da onarım kaynakları arasında sayılabilir [37]. Bu bölümde, arşiv belgelerinin sağladığı bilgiler değerlendirilerek, ele alınan yapılarda gerçekleşen onarımlarda kullanılan teknik ve müdahale türlerine, kullanılan malzemelerin cinsine genel olarak değinilmiştir. Yapılardaki basit onarımlar veya yapısal hasarların tamirine dönük esaslı onarımlar, farklı müdahale şekillerinin doğmasına sebep olduğundan dolayı, yapılan müdahaleler gerekçeleriyle birlikte ele alınmaya çalışılmıştır. Örneğin zaman içerisinde yapılarda oluşan yüzeysel yıpranmalar için yapılan basit onarımlar ile deprem sebebiyle gerçekleşen yapısal hasarlara dönük onarımlar arasında müdahale şekilleri açısından farklara sebep olduğu görülebilmektedir. Ulaşılabilen arşiv belgelerinde yapılara müdahale edilen alanlar ve bu alanlardaki müdahalelerin ortak özellikleri açısından

genel bir sınıflandırmaya gidilmiş olup ayrıntıda farklılaşan hususlar incelenen yapılar özelinde değerlendirilmeye çalışılmıştır.

4.1 Örnek Alınan Yapılar

İstanbul Tarihi Yarımada'da bulunan Bizans Dönemi yapılarından, üzerinde Osmanlı Dönemi onarımlarını inceleyebilmemize nitelik ve nicelik bakımından daha çok imkân sağlayan en önemli yapı tipi kilise camilerdir. Bu yapılardaki onarımlara ilişkin detayları ortaya koyması açısından en önemli arşiv belgeleri ise keşif defterleridir. Bu bağlamda araştırmamızın kapsamını, Osmanlı döneminde camiye dönüştürülen Orta Bizans dönemi kilise yapılarından keşif defterine ulaşılabilenlerle sınırlandırılmasının uygun olduğu görülmüştür. Ele alınan bu yapılar; Molla Fenari İsa Camisi, Zeyrek Camisi, Molla Gürani Camisi ve Gül Camisidir.

4.2 Örnek Yapılardaki Onarımlara Genel Bakış

Örnek alınan yapıların keşif defterleri incelendiğinde, yapılarda ve onların mimari öğelerindeki onarım ve yenileme işlemlerinin (Emsali misüllü) benzerlerinde olduğu şekliyle yenilenmesi, eskilerine benzetmek üzere tamirinin yapılması gerektiği, bozulan ve yeniden uygulaması yapılan kısımlar için ise "tesviye-i asliyesine irca'sı" yani önceki asli seviyesine getirilmesinin istendiğini görmekteyiz. Bu tarz ifadelerden yapıların onarımı sırasında önceki haline uyulmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır (Bkz. EK-A, B,C,D).

4.2.1 Yapılarda Hasara Sebep Olan Etkenler

Kültür varlıklarının ve tarihi dokunun tahrip olmasının en önemli nedenleri arasında tabii afetler ve insan kaynaklı fiziksel etkenleri sayabiliriz. Mimari yapıların büyük oranda tahribine sebep olan tabii afetlerden olan depremler sebebiyle İstanbul'da 1509, 1648, 1766 ve 1894 senelerinde birçok bina yıkılmış ve birçoğunda da yapısal hasarlar oluşmuştur[38].

İstanbul'da 1894'te meydana gelen ve "büyük hareket-i arz" olarak adlandırılan deprem çok geniş bir alanda hissedilmiştir. Özellikle Tarihi Yarımada'yı derinden etkileyen bu deprem, cami, saray, kışla ve medrese gibi birçok anıtsal esere zarar vermiş, yapısal hasarlara sebep olmuştur. Sultan II. Abdülhamid Atina Rasathanesi

Müdürü Egnitis'in de bulunduğu bir teknik heyete "1894 İstanbul Depremi Raporu" hazırlatmıştır. Camiler, medreseler, surlar hasar görmüş, Kapalı Çarşı harabeye dönmüş, Kariye Camisi'nin minaresinin de yarısı yıkılmıştır. Şehremanetince teşkil edilen komisyon tarafından depremde hasar gören Evkaf Nezaretine ait cami ve hayratların keşifleri yapılmıştır. Keşif bedeli belirlenen 77 yapının olduğu bilinmekle beraber keşifleri yapılmamış hasarlı cami ve hayrat sayısının 385 olduğu hesaba katıldığında hasarlı cami ve hayrat sayısı İstanbul genelinde 462'ye ulaşmaktadır. Bu da bize 1894 depreminin ne kadar büyük bir tahribata yol açtığını göstermektedir [39].

Ele alınan yapılara ait onarımlarla ilgili keşif defterlerinde ve diğer belgelerde, onarıma neden ihtiyaç duyulduğu konusu genellikle belirtilmektedir. Rastlanan genel gerekçeler arasında yapının herhangi bir kısmı için kullanılan "harap olduğu" ve yapı genelinde ise "hareket-i arzdan rahnedar olduğu" ifadesidir. Bunların haricinde yapı ve yapı bölümlerinin "mail-i inhidam", "münhedim olduğundan" ve "muhtac-ı tamir olduğu" genel ifadeleri ile onarıma niçin gerek duyulduğu belirtilirken bazen de hasara sebep olan durum hususiyetle belirtilmektedir. Örneğin Gül Camisi'ne ait keşif defterinde geçen ; "Cami-i Şerif kubbesi üzerinde mevcud kurşunların fena bulup kesret-i matardan rahnedar olmağla…" cümlesiyle yağmurun çok yağmasının etkisiyle caminin kurşun kaplamalarının zarar gördüğü ve malzeme kayıplarının oluştuğundan dolayı (değiştirilmeleri) yenilenmeleri gerektiği belirtilmektedir (Bkz. Ek-A). Mimari doku ve yapıların zarar görmesine sebep olan diğer bir etken de yangınlardır. İstanbul yangınları geleneksel ahşap Osmanlı konut dokusunu yok etmiş ve tarihsel süreç içinde şehrin çehresi baştanbaşa değişmiştir. Kâgir yapılarda da hasara sebep olan bu yangınlar sonucunda birçok ahşap mimari eleman, bezeme öğeleri ve kalemişleri günümüze ulaşamamıştır. Örnek aldığımız yapıların İstanbul'daki bazı yangınlardan etkilendiği kaynaklarda belirtilmekle birlikte bu yapılardan herhangi birinin yangından zarar gördüğü için onarımına karar verildiğini belirten arşiv belgesine rastlanamamıştır.

4.2.2 Hasar Türleri

Arşiv belgelerinde, yapılarda mevcut olan hasarlar tanımlanırken kullanılan kelimeler, hasarların ve yapılması gerekli görülen onarımların kapsamı hakkında bizlere bilgi vermektedir. Yapılarda karşılaşılan başlıca hasar türleri aşağıdaki şekilde sıralanabilir:

- Tamir ve termime muhtaç (onarıma ihtiyacı var.)
- Şikesi (kırılmış)
- Fersude (Eskimiş, yıpranmış)
- Rahnedar (Zarara uğramış, yıkığı olan- Rahne : Gedik, yarık)
- Mail-i inhidam (yıkılmaya yüz tutmuş, yıkılma ihtimali bulunan)
- Münhedim (yıkılmış)

Bununla birlikte bazı onarımlar için detaylı gerekçelendirmeler de bulunulabilmektedir.

Örneğin Gül Camisi'nin kubbesinde "kesreti matardan" yani çok fazla yağmur yağması sebebiyle kurşunlarının hasar gördüğü belirtilmektedir. 29 Nisan 1314 tarihli (11 Mayıs 1898) diğer keşif defterinde Halıcılar bölgesinde bulunan Molla Fenari Cami'sinin depremden zarar gören mahallerinin olduğu ifade edilmektedir. Defterden depremin etkisi ile yapının duvarlarında ve kubbelerinde çatlakların oluştuğunu öğrenmekteyiz. Bununla birlikte defterde Veznedar müteveffa Said Ağa Bahçesi tarafında bulunan gövde duvarının üst kısmının bir miktarının yıkılmış olduğu da belirtilmektedir. Onarımlar sırasında yıkılma ihtimali olan minare gibi yapı bölümlerinin sökülmesi işlemi de gerçekleştirilmekte, bu işin ücretinin "maklua-ı baha" yani söküm ücreti Müfettiş efendi ve Hassa mimarı tarafından ayrıca belirlenmektedir. Tuvalet ve şadırvan gibi kısımlarda gerçekleştirilen onarımlarda lağım tamiri, su kuyusunda tulumba yenilemesi ve kubur yenilemesi gibi uygulamalar da onarımlar sırasında yapılmaktadır (Bkz. EK-A).

4.2.3 Onarımlarda Görev Alan Mimar, Usta ve İşçiler

Osmanlı Devletinde onarım alanında çalışan çeşitli meslek grupları vardır. Onarımlarda görev alan meslek grupları ve bu meslek adamlarının sayısı, yapılacak işlerin boyutuna ve niteliğine göre farklılık göstermektedir. İnceleme yapılan yapılara ait arşiv belgelerinden anlaşıldığı üzere, onarım faaliyetleri kapsamında şantiyelerde malzemenin taşınmasından ustalık gerektiren işlere kadar her alanda meslek adamının görev aldığı görülmektedir. Bunlar duvarcı, sıvacı, dürger, marangoz, rençber, mimar ve mutemettir. Rençberler daha çok taşıma, harç karıştırma gibi işlerde çalışan vasıfsız işçilerdir [40]. Osmanlı Devleti'nde gerçekleştirilen inşaat ve tamirat işlerinde, etnik ve

din farklılığı gözetilmeksizin toplumun her kesiminden işçi ve sanatkârlar görevlendirilmiştir. Fatih Camisi'nin depremden sonra yeniden inşasında Kör Yani Kalfa, Nur-u Osmaniye Camisi inşaatında Simon Kalfa ve Nusretiye Camisi inşaatında Kirkor Kalfa çalışmışlardır [41]. 19. yüzyılda hiçbir İmparatorlukta egemen dinin üyeleri dışındakiler devlet hizmetinde Osmanlı imparatorluğunda olduğu kadar geniş ölçüde kullanılmamıştır. Evkaf ve Harbiye dışındaki bürokrat kadrolara gayrimüslimler büyük oranda girmişlerdir. İmparatorluğun kozmopolit kültürü Osmanlılıktı [42]. 19.yüzyılda Osmanlı kültür ortamında batılı yaklaşımları bünyesine kabul eden değişimle birlikte Osmanlı'nın bu yöndeki iradesi ve talebi doğrultusunda İstanbul'daki mimarlık faaliyetlerinde Levanten ve gayrimüslim mimarlar öne çıkar [43]. Yeni yapı tasarımının dışında 1894 depreminde hasar gören yapıların onarımında da bu mimar ve ustalar görevlendirilmiştir[1]. İnşaatlarda ve tamiratlarda hem mimarbaşının hem de Şehremininin maiyetinde Kireççibaşı, Anbar müdürü, Anbar birinci kâtibi, Tamirat müdürü gibi meslek adamları bulunmaktaydı [41]. Örneğin Molla Gürani Camisi'ndeki onarımda istihdam edilen meslek grupları şunlardır: Dürger, rençber, marangoz ve sıvacı. Bunun dışında incelenen keşif defterlerinde üretilen bazı mimari elemanların hangi ustaya yaptırıldığı da belirtilmiştir. Örneğin Molla Gürani Camisi'nde karaağaçtan imal edilen çerçevelerin Osman Usta'ya yaptırıldığı kaydedilmiştir. Buna benzer olarak hatıl işçiliğinin Hafız Efendi tarafından gerçekleştirildiği de görülmektedir.

4.2.4 Onarımlarda Kullanılan Aletler

Keşif defterlerinde onarım faaliyetlerinde hangi aletlerin kullanıldığı da belirtilmektedir. İncelenen arşiv belgeleri içerisinde farklı keşif defterlerinde rastladığımız başlıca aletler; Küfe (Moloz taşımada kullanıldığı belirtilmesi adına "Moloz Küfesi" olarak da geçer.) , kürek, kazma sapı, çırpı[2] ve takoz fırçadır.

[1] Örneğin Kariye Camii'nin keşfinin (Mösyö) D'Aranco tarafından hazırlandığı BOA Ş.D.137-54 nolu arşiv belgesinde görülmektedir.

2 Çırpı: Boyaya batırıldıktan sonra iki yanı tespit edilerek gerilen ve ortasından çekilip bırakılmak suretiyle biçilecek tahta üzerine, kubbenin kurşun kaplaması sırasında hiza belirlemek amacıyla kubbe üzerine çizgi şeklinde işaret koymaya yarayan ip. Ayrıca bir duvar yapılırken dışarıya taşmaması için yapılacağı hizayı göstermek amacıyla çekilen ipe de denmektedir.

Çalışmamız içerisinde ele alınan yapıların keşif defterlerinde malzemelere ilişkin boyutlar için ölçü birimi olarak metrenin kullanıldığı görülmektedir. Mesaha[1], arazi, arsa gibi yerleri alan ölçüleriyle ölçme demek olup incelenen arşiv belgelerinden onarıma konu olan yapının alan ölçümü ve bilimsel incelemesinin yapılarak, yapı bölümlerin boyut ve şekillerinin ve onarım derecelerinin belirlenmesinin istendiği anlaşılmaktadır. Keşif defterlerinde ölçülendirmenin "metro murabba" (metre kare) ve santim üzerinden yapıldığı görülmektedir. Yerel Sanayinin geliştirilmesi için 1868 senesinde açılan İstanbul Sanayi Mektebi'nde yabancı öğretmenler yer almakta olup bu okulun yanı sıra kurulan küçük fabrikada ahşap ve maden sanayisi ile ilgili meslekler bulunmaktaydı. Böylesi bir değişim sonucunda ölçü birimi olarak bundan sonraki süreçte arşın yerine metre kullanılmaya başlandığı bilinmektedir [46].

4.3 Onarımlarda Kullanılan Teknikler

Ele alınan yapıların Osmanlı döneminde mescide çevrilmesi sırasında yapılan eklemelere ilişkin herhangi bir arşiv belgesine rastlanamadığından mevcut Osmanlı dönem eklerinin hangi yaklaşım biçimi ile gerçekleştirildiği hakkında bir bilgiye ulaşamamaktayız. İncelenen onarım keşiflerinde yapı bileşenlerinin malzemesi hakkında bilgi verilmekle birlikte bu yapı bileşenlerinde yapılacak onarımların nasıl yapılacağı tarif edilmemekte ve malzeme boyutlarına dair bilgiler verilmemektedir. İncelenen yapılara ilişkin arşiv belgelerinde karşılaşılan onarımlardaki teknik müdahaleler şöyle sıralanabilir.

Yara doldurma

Bu müdahale şekli yapıda oluşan çatlakların onarılmasına yönelik bir uygulamadır. Çatlaklar içine alçı veya horasan harcı akıtılarak onarma işlemidir [47]. Zeyrek Camisi'nde küçük kubbelerin etraflarının ve duvarlarının onarımında uygulanmıştır.

[1] Mesaha: Arazinin hendese usulü ile ölçülmesidir. Bu ilme Fenn-i mesaha denir. Arazi, arsa gibi yerleri alan ölçüleriyle ölçme.[45]

Çivileme

Çatlakların onarılmasında en sık başvurulan teknik "çivileme" tekniğidir. Bu teknikte çatlak nedeniyle oluşan boşluğa, çivi gibi uzun taş ya da tuğla parçaları üstlerine vurularak sıkışmaları sağlanmaktadır. Derz onarımlarında da kullanılan bu teknik ile birçok Osmanlı dönemi yapısının duvarları, kemerleri, pandantif ya da trompları, kubbeleri ve saçak kornişlerinin onarıldığı bilinmektedir [47]. Bu işlem "çivi"lerin çatlağa çakılmasından önce boşluğa alçı veya horasan harcı akıtılarak yapılmaktadır. Çivileme tekniğine benzer bir uygulamayı Molla Fenari İsa Camisinde kubbe ve duvarlarda deprem sonucu oluşan yarıkların çıralı kamalarla sıkıştırılıp çimento ile doldurulması işleminde görmekteyiz. Söz konusu arşiv belgesinde; yapılan uygulamanın "çivileme" olarak isimlendirilmediği, yarıkların taş veya tuğla yerine çıralı kamalarla sıkıştırılıp ve çimento katkılı harç ile doldurulması hususu, ilginç bir detay olarak karşımıza çıkmaktadır (Bkz. EK-B).

Çivileme Derz

Duvarlarda taşların aralıklarını harçlı veya harçsız olarak küçük taş parçaları ile doldurarak sıkıştırılması işlemidir [45]. Çivileme tekniğinin hasarlı derzlerin onarımında uygulanmasını ifade eder. Bu teknik Zeyrek Camisi'nin beden duvarlarının iç yüzündeki harap kısımlarının onarılmasında kullanılmış, halis harçla, (tuğladan düşürme) tuğla parçaları kullanılarak, yara doldurması ve çivileme derz yapılmasına yönelik kayıtlar da keşif defterinde bulunmaktadır (Bkz. EK-D EV.d-19191- 00002).

Derz yenileme[1] ve sıva tamiri

İncelenen belgelerde kâgir duvarlarda derz tamiri ve derz yenilemenin yapı onarımlarındaki genel müdahale türlerinden biri olduğu görülür. Bu uygulama derzleri dolduran eski harçların sökülerek yeni harç ile doldurmasından ibaret olup derz harcını sökme işlemine de "derz açmak" denmektedir [45]. Derz yenilemenin hangi harçla yapıldığı keşif defterlerinde genellikle belirtilmektedir. Beyaz sıva[2], bezeme yüzeyi oluşturma amacıyla yapılan taş taklidi sıva ve mermer taklidi sıvanın da onarımlarda

[1] Keşif defterlerinde derz tecdidi olarak ifade edilmektedir.

[2] İnce sıva[48].

uygulandığını görmekteyiz. Bazı belgelerde sıva için kumun yanında harcın içine keten katıldığı belirtilmektedir[1].

Molla Zeyrek Camisi'nde büyük ve küçük kubbelerin kuzey tarafının çerçevelerinin harap olduğundan bahsedilerek alçı pencerelerin tamiri ve kurşun etrafına horasanlı harçla kalem derz yenilemesi yapıldığını ve yapıdaki küçük kubbelerin etraflarının ve duvarlarının kuzey tarafına horasanlı harçla yara doldurma ve (arnabud) arnavut derzli badana yapıldığını keşif defterinden öğrenmekteyiz. Arnavut derzi, moloz taşlarıyla yapılan duvarlarda taşların ara kesitlerine harç doldurulduktan sonra üzerlerine düzen gözetilmeden ufak çizgiler yapılması suretiyle oluşturulmaktadır [45].

Onarımı Yapılan Mimari Öğelerin Yerine Konulması[2]

Yerinden oynamış, onarılan veya yeniden inşa edilmesi gereken kapı, minare külahı ve alem gibi mimari öğelerin yapıdaki yerlerine yeniden konulmasına denmektedir. Örneğin Zeyrek ve Molla Fenari Cami'lerinde minare onarımında aleminin yerine konularak (mahalline vaz' olunarak) külah yenilemesi yapıldığı belirtilmektedir.

Süsleme Tamiri

İncelenen belgelerde gerçekleştirilen onarımlarda, müdahalelerin genellikle yapısal hasarlar üzerine yoğunlaştığı görülmekte olup kalemişi vb. bezeme öğesinin onarımına ilişkin herhangi bir bilginin yer almadığı görülmektedir.

Mermer Taklidi Sıva

Mermer taklidi sıva, mermer tozu ve alçı ile yapılan sıvaya denmektedir [45].

İncelenen yapılardan Zeyrek Camisi'nde, ince mermer sıva tamiri ve pencere derzlerine beyaz mermer badana yapıldığını öğrenmekteyiz (Bkz. EK-D).

Kurşun Yenilemesi-Tamiri

İncelenen örneklerden Gül, Molla Fenari İsa ve Zeyrek Camilerinin onarımları sırasında kubbe, çatı ve minare külahlarında bulunan kurşun kaplamaların yenilendiği ve onarıldığı görülmektedir (Bkz. EK A,B,D).

[1]Bkz. Molla Fenari İsa Camii'ne ait keşif defteri.

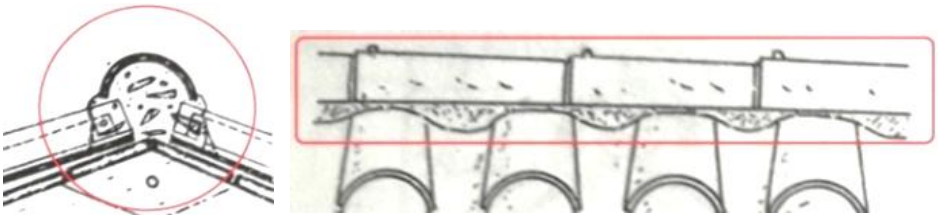
[2]Keşif defterlerinde "Mahalline vaz' "olarak ifade edilmektedir. (Bkz. EK-B, D)

Cam duvar tamiri

Cam duvar yapılması işlemine Gül Camisi'ne ait tamirat defterinde rastlamaktayız (Bkz. EK A). Cam duvar tabiri üst kotta yer alan pencereler için kullanılmaktadır. Cam duvarların iç duvar üzerinde olanlarına, yani içliklere "yüz camı", dış duvar üzerinde olanlarına, dışlıklara da "astar camı" denilmektedir[49].

Kiremit Aktarma-Kiremit Bastırması

Kiremit çoğunlukla, düz satıhlı çatıları örtmek için kullanılmış olup kiremit aktarımı onarımlarda en çok karşılaşılan müdahalelerden biridir. İncelenen örneklerden Gül, Molla Fenari İsa ve Zeyrek Kilise Camisinin onarımlarında kiremit aktarımı yapıldığı arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır (Bkz. EK-A,B,D). Mahya kiremitlerinin uygulanması sırasında sabitlemek amacıyla halis harç ve horasan harcı kullanıldığını görmekteyiz. Bu uygulama keşif defterlerinde "kiremit bastırması" olarak ifade edilmektedir (Şekil 4.2) (Bkz.EK-A,B,D).

Şekil 4.1 Mahya kısmında kiremit bastırma uygulaması [50].

4.4 Yapı Onarımlarında Kullanılan Malzemeler

Keşif defterlerinden İnşaat malzemeleri nakliyesinin (bargirlerin[1]) beygirlerin çektiği arabalarla yapıldığı bilgisine ulaşmaktayız. Keşif defterlerinde hamaliye ücretinin belirtilmiş olmasından malzemenin taşınmasında hamalların da çalıştırıldığı anlaşılmaktadır (Bkz. EK-A).

Taş

Onarımlarda kullanılan taşlar arşiv belgelerinde cinslerine bağlı olarak anıldıkları gibi yapıda kullanılacakları yerlere veya boyutlarına göre de (moloz taş, kayagan taşı, zank taşı, kafa tahtası) zikredilmektedirler.

[1] Bargir: Yük taşıyan at [27].

Kayağan taşı

Örnek alınan yapılarda, kayagan taşının helâ ve abdesthane gibi ıslak mekânlarda kullanıldığı görülmektedir. Kayağan, hafif yumuşak ve koyu mavimsi-siyah renkli, şistik yapılı, yaprak yaprak ayrılabilen bir taştır [40]. Bazı yapılarda kiremit gibi birbiri üzerine bindirilerek çatı örtüsü olarak kullanılabilmektedir. Arduvaz taşı da denir [45]. Örnek yapılardan Gül Camisi muslukları etrafında, horasan ile kayagan taşı döşeme yapılmıştır.

Küfeki taşı

Yüzyıllardan beri İstanbul ve Trakya'nın yapı taşı gereksinimini karşılayan, Bakırköy taşı olarak da bilinen küfeki taşı, deniz kabuklarının oluşturduğu bir kalker türüdür. Roma, Bizans ve Osmanlı dönemlerinde genellikle Bakırköy çevresindeki ocaklardan elde edilmiştir. Bu taş Osmanlı mimarlarının eserlerinde daima ana yapı malzemesi olmuş, kaba işlenmişlikten kesme taş ve yoğun bezemeli düzeye kadar değişik, zengin bir kullanım alanı bulmuştur. Dış cephe kaplamasının dışında döşeme kaplamalarında, kemerlerde, mihrap, minber ve şerefelerde de kullanılmıştır [40]. Örnek alınan yapılardan Zeyrek Camisi'nin minaresinin kürsü tabanında küfeki taşı kullanıldığını, bu taşların birbirlerine demir kenetler ve kurşunlarla bağlandığını, şerefe tabanının, baba, direk ve som korkulukların da zıvanalı şekilde küfeki taşından yapıldığını öğrenmekteyiz. Yine Zeyrek Camisi'nin Hünkâr mahfilinin kapısı bitişiğinde (rub' derece) dörtte bir oranında mevcut malzemenin kullanımının sağlanması, diğer kısımları yeni olmak üzere taş ve moloz harçla duvarının yenilenmesi gerektiği belirtilmektedir. Hünkâr Mahfili kapısı önündeki set duvarının üst bölümünde, yıkılan kısımlarının onarımında küfeki taşı kullanılması, cephesi tesviye edilerek halis harçla yenileme yapılması ve üzerine ince tarak yapılması, demir kenet-zıvanalı küpeşte ve som korkuluk inşa edilmesi, bunun dışında helâlarda küfeki kapağından zank[1] taşıyla sövelik yapılması gerektiği keşif defterinde belirtilmektedir (Bkz. EK-D).

[1] Bkz. Sözlük

Mermer

"*Mermerler kalsit billurlardan müteşekkil taşlardır. Bunlar kalkerlerin ve bazı dolamitlerin sıcaklık ve basınç tesiri ile değişikliğe uğraması neticesinde meydana gelmiştir. Mermerlerin renkleri genellikle beyaz veya grimsidir. Bünyesine giren çeşitli madensel oksitlerin etkisi ile pembe, sarı, siyah ve beyaz renklerde de olabilir. Mermerler, homojen bir bünyeye sahip oluşu sağlamlığı ve her türlü işlemeye uyum göstermesi dolayısıyla çeşitli yapı elemanlarının yapımında çok uygun bir malzeme olmuştur. Bu sebeple geleneksel yapı elemanlarının oluşmasında çok önemli bir malzemedir*" [51]. İncelediğimiz örneklerden Zeyrek Camisi'nde bazı bölümlerde mermer kaplamaların (İmtizaç mahallerinin) birleşme noktalarından açılmış olduklarından dolayı, sökülmesi-açılması ve eksik olan mermer kaplamalar da ilave edilerek yerine yeniden döşenmesi gerektiği belirtilmektedir (Bkz. EK-D). Söz konusu arşiv belgesinde mermerin cinsi belirtilmemiştir.

Ahşap

Örnek alınan yapıların onarımlarda kullanılan en önemli malzemelerden birinin ahşap olduğu görülmektedir. Özellikle bu yapıların döşemelerinin ve çatı iskeletinin ahşap olmasından dolayı ahşap malzeme yoğun olarak kullanılmakta ve keşif defterlerinde ahşap elemanlar genellikle hususi isimleriyle anılmaktadırlar. Bunun dışında onarım faaliyetleri sırasında iskele kurulması gibi konularda da ahşap en önemli malzemelerden biridir [47].

Örnek alınan yapıların onarımlarında ahşap malzemenin, pencere ve kapı doğramaları, kafes yenilemesi, tahta perde, çatı onarımı yelkovan tahtası[1], kurşun kaplamanın altına lata, mertek ve kaplama tahtası, döşeme tahtası, çerçeve, çerçeve kanadı, minarenin külah kısmında ve külahın kaplama tahtasında, çıralı kama, çıralı hatıl, taban, parmaklık olarak ve bağdadi tamirinde kullanıldığı görülmektedir (Bkz. EK-A,B,C,D).

Onarımlarda kullanılan ahşap elemanların hangi ağaç türlerinden seçildiği incelenen arşiv belgelerinde belirtilmektedir. Örnek alınan yapıların keşif defterlerinden, karaağaç ve meşe ağacının onarımlarda kullanıldığını öğrenmekteyiz. Arşiv belgelerinde

[1]Yelkovan: Saçakta kiremitleri tutan pervaz [52].

ahşap elemanların bazen yalın halleriyle bazen de temin edildikleri yörenin ismi ile birlikte zikredildiği görülmektedir. Örneğin Molla Fenari Camisi'nin keşif defterinde minare külahında kullanılmak üzere Filyos'dan[1] serenli[2] meşeden taban yollaması[3] (Temin edildiği yer - Ağacın türü - Boyutlarını ifade eden terim) ve döşeme tamiri için çab koğuşu[4], kiriş olarak da çifte dolap[5] kullanıldığı bilgisine ulaşmaktayız (Bkz. EK-B).

Molla Fenari İsa Camisi'nin son cemaat mahallinin önünde yer alan taş duvarın üzerine yerleştirilen batırma taban[6] için İzmit çubuğu kullanıldığı belirtilmektedir (Bkz. EK-B).Çubuk kelimesi dikdörtgen kesitli ahşap elemanı tanımlamaktadır [40]. Söz konusu son cemaat mahalli önündeki duvar üzerine konumlandırılan taban üzerinde inşa edilen parmaklıklar kızaklık olarak isimlendirilen ahşap malzemeyle yapılmıştır. Kızaklık kelimesi ise döşeme kirişleri arasında çelikleme olarak kullanılan tahtayı ifade etmektedir [47]. Bununla birlikte incelenen keşif defterinden Zeyrek Camisi'nin son cemaat mahallinde bağdadi tamirinin yapıldığı, yapının çatısının onarımında ağa tahtasının kaplama tahtası olarak kullanıldığı görülmektedir (Bkz. EK-D).

---

[1] Celal Esad Arseven tarafından 1908'de yapı malzemesi hakkında hazırlanmış olan, İstanbul'da kullanılan kerestelerin cinsini, boyutlarını ve nerelerde kullanıldığını gösteren cetvelde, "Filyos takımı" olarak isimlendirilen bir kısım mevcuttur [45].

[2] Doğan Hasol seren kelimesini, Mimarlık Terimleri Sözlüğünde "Orta çapı 21 cm ve daha kalın, uzunluğu 8 metrenin üstünde olan yuvarlak ağaç" olarak tanımlamaktadır [48]. Ali Talat ise seren tabirinin Ahşap İnşaat adlı kitabında, kabukları çıkarılmış fakat düzlenmemiş muhtelif uzunluktaki daire kesitli ağaçlar için kullanıldığını yazmaktadır [53].

[3]Yollama: Bir duvardan öbür duvara atılan uzun ve kuvvetli kereste. Celal Esad Arseven tarafından hazırlanan kereste cetvelinde meşe ağacından üretildiği ve çap yollaması, binlik yollama ve Hacı Veli yollaması gibi türlerinin olduğu, kiriş, büyük binalarda döşeme, çerçeve, söve, pervaz ve kasa yapımında kullanıldığı anlaşılmaktadır [45].

[4]Câb / Çapa /Caba: İnce uzun kalas [40]. Koğuş: Kiriş olarak kullanılan kereste[54]. Celal Esad Arseven tarafından hazırlanan kerestelerin cinsini, boyutlarını ve nerelerde kullanıldığını gösteren cetvelde , "Adi Tahta Takımı" içerisinde Bartın koğuşunun yer aldığı, cins olarak çam ağacından üretildiği ve kaplama tahtası olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır [45]. Ayrıca bazı sözlüklerde tavan ve döşeme tahtası olarak kullanıldığı bilgisi de yer almaktadır (Bkz. Ötüken Türkçe Sözlük [55].

[5] Çifte dolabın Celal Esad Arseven tarafından hazırlanan kereste cetvelinde meşe ve kestane takımı içerisinde yer aldığı ve binaların kuşaklamalarında payanda olarak kullanıldığı belirtilmektedir.

[6] Batırma tabirine kaynaklarda rastlanamamış olup yapılan uygulamada tabanın üzerine ahşap parmaklık sabitleneceği göz önünde bulundurulursa (Bkz. EK-B), bu terimin yerleştirilen tabanın duvarın içine gömülmesini ifade edebileceği düşünülebilir.

Ağa tahtasının baruthanede imal edilen barutların rutubetlenmesini önlemek üzere yere ve fıçılar üst üste yığılırken aralarına konulan tahtalar için kullanıldığı bilgisini 1640 Tarihli Narh Defterlerinden edinebilmekteyiz [57].

Neslihan Sönmez, İnşaat defterlerindeki "lâzıme-i kereste" kayıtlarından yapılarda da kullanıldığı anlaşılan bu tahta türünün, boyutları, elde edildiği ağacın cinsi ve kullanım yerine dair kayda geçen bir verinin bulunmadığını söyler [40]. Keşif defterlerine göre örnek alınan yapıların onarımlarında kullanılan ahşap cinsleri şöyledir:

Meşe

Anadolu ormanlarındaki yaygınlığı açısından çamdan sonra ikinci sırada gelen meşe, oldukça dayanıklı ve uzun ömürlü bir ağaçtır [40]. Üç yüz kadar türü mevcut olup sert olduğundan iyi cila tutan içodunu iç ve dış yapıda kullanılabilir. Meşe su altında hava almadan çok uzun süre dayandığından eskiden ızgaralar halinde yapı temellerinde kullanılmıştır [48]. Ali Talat "Ahşap İnşaat" adlı kitabında meşe ağacının mahalli kullanımlarının bu ağacın türünü göre belirlendiğini, mesela iyi cinsleri çoğunlukla doğrama gibi ince işlerde ve adi türlerin ise direk, taban, kiriş ve döşeme gibi bölümler için kullanıldığını söylemektedir [53]. İncelenen keşif defterlerinde pencere ve kapı doğramalarında, ahşap çatı elemanlarında (mertek, alınlık olarak) kullanıldığı ve minare külahında Filyos'dan serenli meşe kullanıldığı görülmektedir.

Karaağaç

Parazitlere ve değişik hava koşullarına dayanıklı olan bu ağaç su yapılarında, içyapıda, mobilya ve torna işlerinde kullanılır [48]. Kerestesi yanık esmer–kırmızı renkte olup sağlam ve dayanıklıdır [56]. İncelenen keşif defterlerinde oturak tahtalarında, çerçeve ve alçı çerçevelerin imalinde karaağacın kullanıldığı görülmektedir.

Ahşap Elemanları Vasıflarını Belirten İsimlendirmeler

İncelenen keşif defterlerinde onarımlarda kullanılacak olan ahşap elemanların boyutlarının verilmediği ancak yollama, dolap, ağa tahtası ve kızaklık gibi isimlerle isimlendirildiği görülmektedir. Bu ahşap yapı elemanlarına ilişkin tanımlamalar "Sözlük" bölümünde verilmiştir (Bkz. EK-E). Bununla birlikte ahşap elemanların hangi bölgeden getirildiklerini isimlendirmelerde yörenin isminin söylenmesinden de

anlaşılabilmektedir. Ayancık kerestesi, Filyos serenli meşe, İzmit çubuğu gibi örnekler söz konusu ağaçların Batı Karadeniz ve Doğu Marmara bölgesi ormanlarından sağlandığını göstermektedir (Bkz. EK-A,B,C,D).

Metal Malzeme

İncelenen belgelerde, ele alınan yapıların onarımlarında demir, kurşun, pirinç gibi metal malzemelerin kullanıldığı görülmektedir. Bunlar kurşun kaplama, pencere parmaklığı, lüle, boru gibi yapının farklı bölümlerine uygulanan elemanlar olduğu gibi karfiçe, bağ demiri, gibi metal aksam olarak da karşımıza çıkmaktadır (Bkz. EK-A,B,C,D). Keşif defterlerine göre örnek alınan yapıların onarımlarında kullanılan metal malzemeler şöyledir.

Kurşun

Örnek alınan yapılara ait keşif defterlerinden kurşunun sık kullanılan metallerden biri olduğu, minare külahının, kubbe ve çatıların üzerinin kaplanmasında kullanıldığı bilgisini edinmekteyiz. Kubbe ve çatı kaplaması olarak kullanılan kurşun kaplamalarda oluşan hasarlarda keşif defterlerinde kaplamanın (ref' edilmesi veya feth olunması) kaldırılması ve alt kısmının onarılması sonrası kurşununun tamir edildiği görülmektedir.

Yapıların çatı ve kubbelerinin üzerinin dere mahallerine ait harap olmuş kurşunların (ref' olunarak) kaldırılması ve (yeni) kurşun döşenmesi, minarede külah kısmının üzerinin kurşun kaplı olarak "*cedid kurşun puşideli*"[1] yapılması keşif defterlerinde belirtilmektedir (Bkz. EK-A,B,C,D).

Kurşunun eritilmesi çeşitli yabancı maddelerden arındırılması işlevine göre değişik kalınlıkta levhalar haline getirilmesi ve sonunda yapıya serilmesi özel yöntem ve beceri gerektirdiğinden kurşunculuk yapım ve onarım esnafı arasında ayrı bir yere sahip olmuştur [37].

Zeyrek Camisi'ne ait keşif defterinde hafız efendi olarak geçen kişiye eski kurşunların verildiği ve aynı kişiden yeni kurşun alındığı görülmektedir. Hafız Efendi'nin kurşuncu esnafından olması ya da bu işi yaptıran kişi konumunda olduğu anlaşılmaktadır. Bunun

[1] (Bkz. EK-B)

dışında incelenen yapılarda kurşun malzemenin kullanıldığı yerlerden biri de yağmur olukları ve borularıdır (Bkz. EK-A,B,C,D).

Pirinç

Pirinç bakıra çinko katılarak elde edilen kolay işlenebilir sarı ve parlak renkli bir alaşımdır. Şamdan, kapı halkası, lüle gibi yapı ve donanım elemanlarının üretiminde kullanılır [40]. Örnek alınan yapılardan Gül Camisi'nin keşif defterinde şadırvanının üzerinde pirinç telin yenilenmesinden bahsedilmektedir (Bkz. EK-A).

Demir

Doğada oksit, karbonat ve sülfür halinde bulunan, işlenmeye elverişli bu maden dökme, dövme ve çelik olmak üzere üç şekilde kullanılır [48]. Osmanlı Klasik Mimarlığı'nda demir, ince yapı ve süsleme elemanı olarak çok geniş bir kullanım alanı bulmuştur [58]. Örnek alınan yapılardan Molla Fenari Camisi'nin kiremitlerinin her metrede bir bağ demirleriyle bağlanması keşif defterinde belirtilmiştir. Bunun dışında onarımlarda kullanılan karfiçe, kara ekser gibi çivi türleri ve parmaklık da demirden imal edilen ürünlerdir. Gül Camisi şadırvanında ise (pulad) çelik musluk lülesi tamirinin yapıldığı, eksik muslukların tamamlandığını öğrenmekteyiz. Osmanlı döneminde çoğunlukla "pulad" terimiyle ifade edilen çelik, demirden çok daha sert ve hafiftir[59].

Çinko

Yapılarda çinko, yağmur oluğu, çatı, balkon gibi mahallerin örtülmesinde ve benzeri yerlerde kullanılır. Suya karşı direnci sebebiyle çinko, özellikle paslanmayı önlemek amacıyla demir elemanların kaplanmasında (galvanizasyon için) kullanılmakta olup kenet ve zıvana gibi elemanların yapılarda emniyetle kullanılmasını sağlamaktadır [51].

Molla Fenari Camisi'nin keşif defterinden çatı onarımında altı kıyyelik[1] çinkodan kısmen üzeri boyalı olarak oluk ve boru kullanıldığını öğrenmekteyiz. Oluk ve boruların hangi ağırlıktaki çinkodan yapılacağı belirtilmiştir (Bkz. EK-B). Zeyrek Camisi'nde de galvanizli sac kullanıldığı keşif defterinde kaydedilmiştir (Bkz. EK-D).

[1] Kıyye/Vukıyye/Okka : *"400 dirhem demektir. Arapçada ukiyye veya vukiyye olarak kullanılır. Ekseri vakfiyelerde, eski kanun ve nizamlarda vukiyye tarzında kullanılır"*[60]. *"…Değişik kaynaklarda 1 kg 282 gr 945 miligram ya da 1280 gr diye gösterilen eski ağırlık ölçüsü"*[40].

Harç

İncelenen yapı onarımlarında genellikle horasan harcı kullanılmakla birlikte bazı onarımlarda çimento katkılı harçların da kullanıldığı görülmektedir (Bkz. EK-B, D). Horasan harcı kırılmış–öğütülmüş kiremit, tuğla, çömlek vb. pişmiş kil kökenli agrega malzemenin, kireç ve su (bazen de kum) ile karıştırılmasıyla elde edilen bir harçtır [40]. Horasan harcının ince, kaba ve halis gibi sıfatlarla nitelendirilen türleri mevcuttur [47]. İncelediğimiz keşif defterlerinde bunlardan yalnızca horasan harcı veya "halis harç" terimleri geçmektedir. Örnek aldığımız yapılardaki onarımlarda horasan, kiremit ve çatı mahyalarının sabitlenmesinde (sandıklı mahya bastırması), derz, sıva ve bağdadi sıva yapımında kullanıldığını görülmektedir. Yara doldurma tekniğinde çatlakların doldurulmasında horasanlı ve çimento katkılı harç kullanıldığı, kullanılan çimentonun ambardan fıçılarla getirildiği keşif defterlerinde belirtilmektedir (Bkz. EK-A,B,C,D). Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk portland çimento fabrikasının 1911 yılında hizmete başladığı bilindiğine göre, bu tarihten önce kullanılan çimentonun ithal olduğu söylenebilir [61]. Bunun dışında keşif defterlerinde bazı durumlarda harcın içeriğine ilişkin bilgilere de yer verildiği görülmektedir. Örneğin Molla Fenari Camisi'nin gövde duvarındaki çatlakların çıralı kamalarla sıkıştırılıp çimento ile doldurularak kum ve ketenli harçla sıvandığı belirtilmektedir[1] (Bkz. EK-B). Kireç çeşitlerine baktığımızda; mermer kireci ve çalı kirecinin kullanıldığı görülmektedir (Bkz. EK-A,B,C,D). Onarımlarda kabarmış sıvaların (feth olunarak) açıldığı yani raspa işlemi yapıldığı, halis harçla üzeri kireçli sıva yenilemesinin yapıldığı görülmektedir (Zeyrek Kilise Camisi onarımı Bkz. EK-D). Bir başka örnekte düşmüş sıvaların kumlu harçla düşürme[2] olarak sıvanıp üzerine badana yapıldığı belirtilmektedir. Sıva yenilemelerinde, halis harçla, horasanlı taş kesmeli beyaz sıva, mermer taklidi sıva, beyaz mermer badanası ve ince mermer sıva yapılmıştır. Harçlar derz yenilemelerinde de kullanılmıştır. Çevre duvarları, kubbe etrafı, kurşun etrafı ve benzeri bölümlerde derz yenilemesi yapıldığı anlaşılmaktadır.

[1] Osmanlı Mimarlığı'nda yapılardaki çatlakların onarımlarında en sık başvurulan uygulama olan çivileme tekniğinin genellikle çatlağın oluşturduğu boşluğa, çivi gibi uzun taş ya da tuğla parçaları, bazı durumlarda da demir çiviler sokulduğu ve üstlerine vurularak sıkıştırıldıkları bilinmektedir [47]. Bu örnekte ise taş, tuğla ve demir haricinde çatlakların sıkıştırılmasında çivi olarak çıralı kamaların kullanıldığı ve çatlağın çimento katkılı harç ile doldurulduğu görülmektedir (Bkz. EK-B).

[2] "Düşürme" tabirinin nasıl bir uygulamayı tanımladığına kaynaklarda rastlanılamadı.

Sıvalarda oluşan hasarlar, "bozulma", "fersude[1]", "çürüme" , "harap" olma gibi tabirlerle ifade edilmiştir. Keşif defterlerinden, onarımlarda eski ve hasarlı sıvaların "etraflıca söktürülmesi" istendiği görülmektedir (Bkz. EK-D).

Diğer bir harç ise samanlı çamurdur. Samanlı çamur'un nerede kullanılacağına dair bir detay belirtilmemekle birlikte keşif defterinin başında sıralanan maddelere bakılarak samanlı çamur sıvanın tonozlar üzerindeki kurşun kaplama altında kullanılmış olacağı tahmin edilebilir (Bkz. EK-C).

Kiremit

İncelenen Keşif defterlerinde onarımlarda kullanılan kiremitlerin niteliğine ilişkin çok fazla veri yer almamakta olup yerli kiremit kullanılacağı ifade edilmekle yetinilmektedir. Osmanlı Dönemi İstanbul'unda kiremidin, Göksu, Kâğıthane, Feriköy ve Büyükdere gibi deresi olan veya toprağı kiremit yapmağa müsait bulunan yerlerde kurulan kiremit harmanlarında üretildiği bilinmektedir [C.E.Arseven]. Kiremit çoğunlukla, düz satıhlı çatıları örtmek için kullanılmış olup kiremit aktarımı onarımlarda en çok karşılaşılan müdahalelerden biridir. Kiremitlerin uygulanması sırasında sabitlemek amacıyla harç kullanıldığını görmekteyiz. Bu uygulama keşif defterlerinde "kiremit bastırması" olarak ifade edilmektedir (Bkz. Şekil 4.2). Kiremitlerin sabitlenmesi için yapılan diğer bir uygulama da bağ demirleriyle bağlanmasıdır. Her bir metrede, bir bağ demiriyle bağlanması ve sandıklı[2] mahyalarının harçla baskılı olarak uygulanarak kiremitlerin aktarılması gerektiği keşif defterlerinde belirtilmektedir. Çatılarda yağmur suyunun tahliyesi için çinkodan kısmen üzeri boyalı olarak oluk ve boru yapıldığı ve kiremitlerin kaymasına engel olmak amacıyla saçakta yelkovan tahtası denilen bir pervaz yapıldığı görülmektedir (Bkz. EK-B).

Tuğla

Toprak hamurunun kalıplara dökülüp kurutulduktan sonra harman ocağı veya gelişmiş fırınlarda pişirilmesiyle elde edilen bir seramik yapı malzemesi olan tuğla, asırlarca

[1] Fersude: Eskimiş, yıpranmış, aşınmış [55].

[2] Sandıklı kelimesi duvar kaplaması olarak kullanılan bir çeşit ince tahtayı ifade etmekle birlikte "sandıklı mahya" tabirinin mahya kiremidinin bir çeşidi olup olmadığına dair kaynaklarda herhangi bilgiye ulaşılamamıştır[27].

Osmanlı Dönemi Mimarlığı'nda duvar, kemer, tonoz ve kubbe gibi yapı elemanlarının örgüsünde ve döşeme kaplaması olarak kullanılmıştır [40]. Osmanlı Mimarlığı'nda battal tuğla, beylik tuğla, çarşı tuğlası gibi birçok tuğla türü mevcut olup bunların boyutları dönemsel olarak farklılıklar arz etmektedir [45]. 19.yüzyıl'a gelindiğinde tuğla da, diğer inşaat malzemeleri gibi İthal edilen ürünler arasında yerini almış olmakla birlikte yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'un muhtelif semtlerinde tuğla fabrikası kurulduğuna ilişkin arşiv belgesine rastlanmaktadır[1].

İncelenen keşif defterlerinden tuğlanın onarımlarda, duvar, döşeme, tonoz, kemer, kubbe ve harpuşta gibi yapı elemanlarında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ancak birkaç örnek dışında genellikle tuğla cinslerinin ve boyutlarının belirtilmediği görülmektedir.

İncelenen yapılarda tuğla malzemenin kullanıldığı bazı onarımlar şöyle sıralanabilir:

Zeyrek Kilise Camisi'nde;

- Küçük kubbe ile tahrip olan kirpi saçağının tuğla ile inşası.
- Çatı bitişiğindeki duvarın üzerinin tahrip olan harpuştasının yarım battal tuğla ve halis harçla yenilenmesi.
- Tekke tarafının beden duvarının orta bölümünde tahrip olmuş kemerin battal tuğlayla, söz konusu duvarın ayak mahallinin kerpiç tuğlayla onarılması.
- Hünkâr mahfilinin dış kapısı tarafındaki hasarlı bölme duvarının açılarak mevcut temel üzerine üçte bir oranında[2] kerpiç tuğlasıyla onarılması (Bkz. EK-D)

Gül Camisi'nde;

- (Dış dehliz) son cemaat mahallindeki tuğla döşemelerin tamirinin yapıldığı, çevre duvarlarının üzerindeki harpuştaların tuğla ile yapıldığı (Bkz. EK-A).

Molla Fenari Camisi'nde;

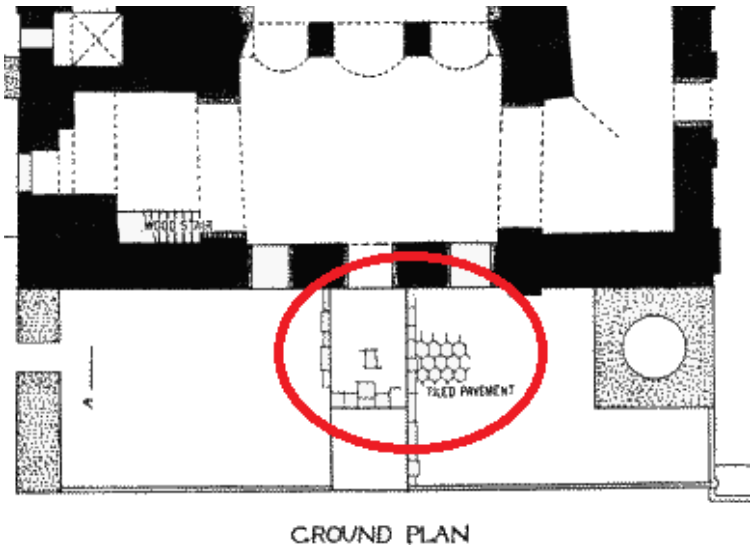
- Kâgir saçak yenilemesi.

[1]Örnek olarak (H. 1256) 1840-1841 tarihli bir arşiv belgesinden tuğla fabrikalarının açılmasına ruhsat verildiğini öğrenmekteyiz. BOA İ.MVL 223 "Boğaziçi'nde Büyükdere'de tuğla fabrikası açılmasına ruhsat verilmesi."

[2] Sülüs derece.

- Yapının gövde duvarının üst bölümünde yıkılmış olan kısmın, kumlu harç ve kerpiç tuğlasıyla onarılması.
- Minare onarımının tuğla malzeme ve kumlu harç kullanılarak yapıldığı belgelerde belirtilmektedir (Bkz. EK-B).

Özetle incelenen yapıların onarımlarında kubbe, kemer, saçak, beden ve bölme duvarlarında, çevre duvarlarının harpuştalarında tuğla malzemenin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Kemer ve harpuşta onarımında battal tuğla, beden duvarlarının ayak mahallinin, gövde ve bölme duvarlarının tamirinde kerpiç tuğla kullanıldığı sonucuna varılmaktadır. Bununla birlikte Van Millingen'in çizimlerinde Gül Camisi'nin son cemaat mahallinin döşemesinde şeşhane tuğlası ve dikdörtgen şekilli olmak üzere muhtelif form ve boyutlarda tuğlalar ile döşeli olduğu görülmektedir (Şekil 4.4). Yapıya ait keşif defterinde söz konusu mahalde tuğla malzeme ile döşeme tamiri yapılacağı belirtilmekle birlikte hangi tür tuğla kullanıldığına dair bilgi verilmemiştir. Bu onarımlarda tuğla malzemenin yanında bağlayıcı malzeme olarak halis harç ve kumlu harç kullanıldığı da keşif defterlerinde belirtilmektedir (Bkz. EK-A,B,C,D).

Şekil 4.2 A. Van Millingen, Gül Camisi son cemaat mahalli döşemesi [62].

Cam

Keşif defterlerinde cam malzemenin genellikle eksik olan kısımlara cam levhaların takılması hususunun belirtilmekle yetinildiği görülmekte olup camın türünden ve niteliğinden birkaç örnek dışında bahsedilmemektedir. Genellikle pencere camlarının

"şikeste[1] olduğu", "noksan camlarının tekmili" ve "camlı çerçevelerin tecdidi" gibi ifadeler ile hasar durumu ve yapılacak uygulama tanımlanmaktadır. Bununla birlikte bazı keşiflerde ellilik ve altmışlık cam kullanıldığı belirtilmektedir. Bunun dışında cam malzemenin niteliği belirtilmemekle birlikte Zeyrek Kilise Camisinin mihrap üzerindeki pencerelerinin içlik-dışlık kısımlarının alçıdan üretildiği, cam ve çerçeve yenilemesi yapıldığı, Gül Camisi'nde de cam duvar[2] tamiri yapıldığını keşif defterlerinden öğrenmekteyiz (Bkz. EK-A,B,C,D).

Boya

İncelenen arşiv belgelerinde boya yenilemesi ve badana yapılan birçok mekân bulunmakla birlikte kullanılan boyaların isimleri nadiren belirtilmiştir. Gül Camisi'nin dehliz bölümünün tavanında sülüğen[3] boya kullanıldığı, Molla Fenari Camisi'nde pencere parmaklıkları ve çerçevelerinin yağlı boya ile boyandığı belirtilmektedir. Onarımlarda sık yapılan uygulamalardan biri de badanadır. Badananın "beyaz badana tılası[4]" veyahut "pencere derzlerine beyaz mermer badana tılası" olarak ifadelendirilen kullanılacak rengin belirtildiği örnekler olduğu gibi, "rengamiz[5] badana tılası" ve "umumun matluba renkden badana tılası" denilerek rengi belirtilmeyen örneklerde mevcuttur (Bkz. EK-B,D).

[1]Şikeste: kırılma, bozulma, yıkılma [59].

[2]Cam duvar: Bu terim yapının üst kotunda yer alan açılmayan alçı pencereler için kullanılmakta olup, dış duvar üzerinde olanlarına "astar camı" denilmektedir[49]. Cam duvarların iç duvar üzerinde olan içlikler ise "yüz camı" olarak adlandırılmaktadır [47].

[3] Sülüğen: Minium ile bezir yağı ve neft yağı karıştırılarak yapılan, kırmızı boya ya da demirin pastan korunması için kullanılan kırmızı renkli astar[40].

[4] Tıla: Sürülecek şey [63].

[5] Rengamiz: Alaca [59]. Renk renk, türlü renklerde [49].

BÖLÜM 5

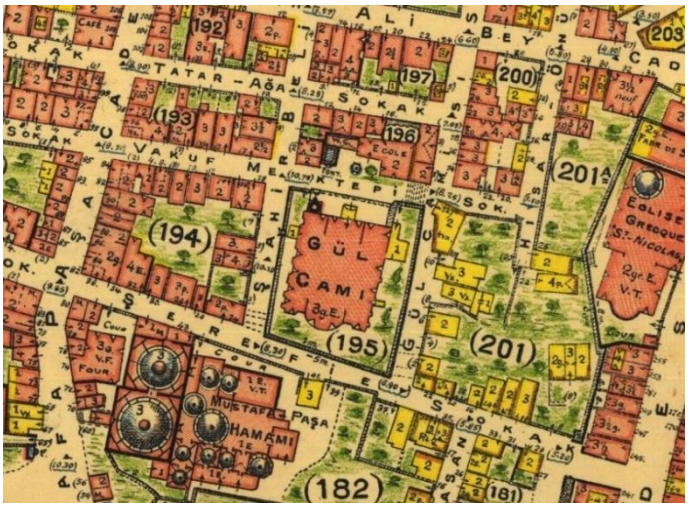
YAPI ONARIMLARINDAN ÖRNEKLER

5.1 Gül Camisi

Gül Camisi, Fatih ilçesi, Küçük Mustafa Paşa Mahallesi, Gül Camisi Sokağı ile Vakıf mektebi Sokağının kesişiminde, 258 pafta, 2248 ada, 1 parselde bulunmaktadır. Yapının girişi Vakıf Mektebi Sokağında yer alan son cemaat kısmındadır (Şekil 5.1-.5.2).

Şekil 5.1 Kauffer Haritası [64].

Şekil 5.2 Pervititch Haritası [65].

Büyük ölçülerde bir yapı olan Gül Camisi 'nin Bizans dönemindeki adı ve yapım tarihi hakkında kesin bilgi yoktur. Genellikle burasının Aya (Hagia) Theodosia Kilisesi olduğu yolunda yerleşmiş bir görüş vardır [66].

Şekil 5.3 Gül Camisi [67].

Semavi Eyice, bu yapının Aya Euphemia adına yapıldığı fakat Latin işgalinden sonra XIII. Yüzyıl sonlarında adının Theodosia'ya dönüştürüldüğünü, kilisenin IX. yüzyılda İmparator 1. Basileios döneminde (867-886) yapıldığı veya daha eski bir yapının yenilenmesi ve ihyası suretiyle kurulduğu gibi görüşlerin mevcut olduğunu kaydeder [66]. W.Müller-Wiener ise, bulunan kalıntıların bu kilisenin 16.yüzyıldan beri

Theodosios Kilisesi olarak tanımlanmasının yanlış olduğunu kanıtladığını ve bu tarihlendirme için bir dayanağın da Pantokrator Kilisesi cephesine benzeyen yani daha geç döneme ait olamayan kenar apsisler olduğunu söyler (Şekil 5.4-5.5) [2].

Şekil 5.4 Gül Camisi kenar apsisleri.

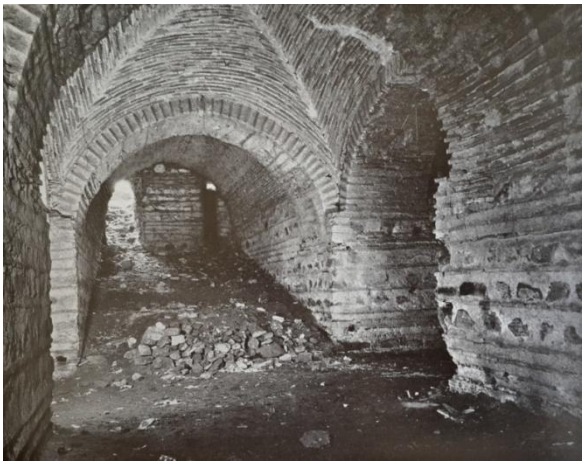

Şekil 5.5 Zeyrek Kilise Camisi Apsisleri [68].

İkonoklasma akımı döneminde (726-842) Büyüksaray'ın Ayasofya önündeki Khalke Kapısı üstündeki isa ikonasının indirilişini engellemeye çalışırken öldürülen Theodosia adlı kadın, azize ilân edildiğinde cesedinin bu kiliseye konulduğu ve halk tarafından

ziyaret edildiği, zaten Euphemia ile ilgili kutsal bir hatıraya sahip olmadığından, Theodosia'nın ön plana geçerek adının kiliseye verilmiş olabileceği iddia edilmiştir [66].

Schafer inşa teknikleri üzerinden Gül Camisi'nin 11-12.yüzyıllarda yapıldığı sonucuna varmakta ve yapının Aya Theodosia değil Hristos Evergetis Manastırı Kilisesi olabileceğini ileri sürmektedir [69]. Müller Wiener 1881 yılında yapılan kazılarda kısmen ortaya çıkarılan kilise civarındaki mezarların, Unkapanı civarında saptanan imparatorluk nekropolünün buralara kadar uzandığını gösterdiğini söyler [2]. İncicyan ise yapının Latin istilasında Dominiken keşişlerinin eline geçerek bakire Rosario'ya izafeten Sancta Rosario diye isimlendirildiğini belirtmektedir [70]. Osmanlı Döneminde ise caminin içinde Gül baba denilen bir yatırın kabrinin bulunduğundan dolayı yapıya bu adın verildiği de söylenir [66]. Mahzenin sıvanmamış kemerli odaları, mezar ve dini amaçlar yerine depo ve dünyevi amaçlar için kullanılmıştır (Şekil 5.6-5.7) [2].

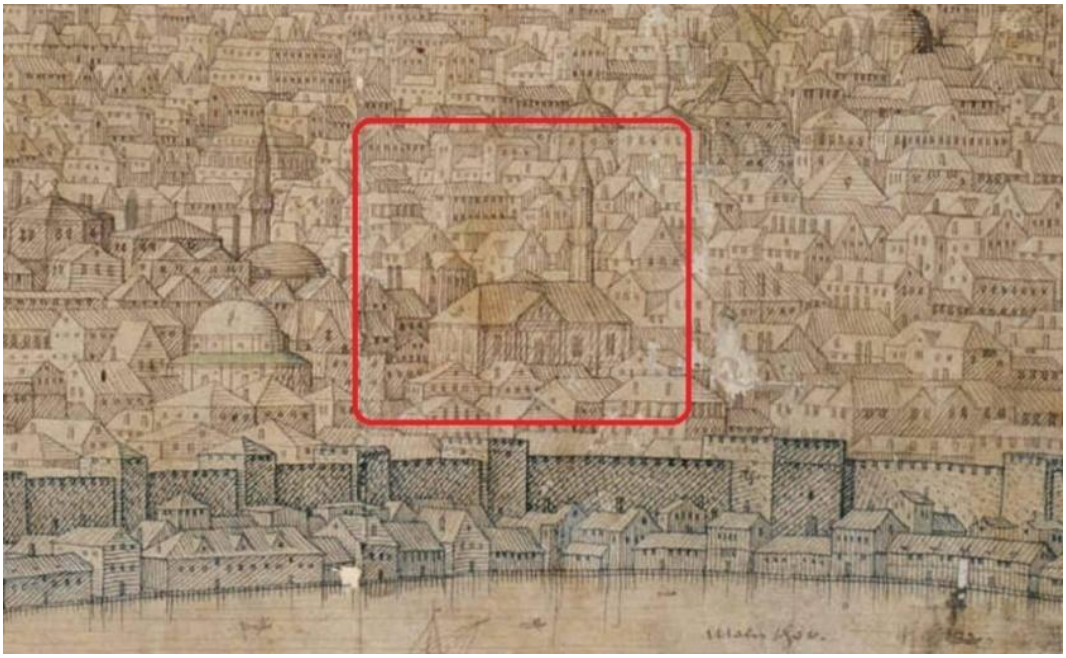

Şekil 5.6 Gül Camisi alt yapısı [69].

Şekil 5.7 Gül Camisi alt yapısı [69].

Hadikatü'l Cevâmi'de bu mahzen kısmının Tersane-i Amire deposu olarak kullanıldığı ve Sultan II. Selim zamanında minare eklenerek camiye dönüştürüldüğü, Hünkâr mahfilinin ise Sultan II. Mahmut zamanında inşa edildiği yazmaktadır [71]. Semavi Eyice ise, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet yazmaları arasındaki bir icmal defterinde (nr.93) 5 Cemâziyelâhir 895'te (26 Nisan 1490) camiye dönüştürülme çalışmalarına başlanarak bu işin altı ayda bitirildiğine dair kaydın mevcut olduğunu belirtmektedir [66]. Bununla birlikte 1546 tarihli İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri kayıtlarında "Câmi-i Gül" olarak zikrediliyor oluşu yapının II. Selim döneminden önce cami olarak kullanılmaya başlandığını kanıtlamaktadır [72]. 1559'da Melchior Lorichs tarafından Galata bölgesinden çizilen İstanbul panoramasında, Gül Camisi yerinde ahşap çatılı ve minareli bir cami görülmektedir (Bkz. Şekil 5.1.8). Semavi Eyice yapının 1509 depreminde kubbe ve bütün üst yapısını kaybettiğini, bu felâketin ardından binanın üstünün ahşap çatı ile örtülerek kullanılmaya devam edildiğini, Melchior Lorichs tarafından bu halinin resmedildiğini ve II. Selim döneminde Mimar Sinan'ın Hassa baş mimarı olduğu yıllarda bu ahşap çatının yerine bugünkü yan cephelerle, ana kemerler ve kubbenin yapılmış olabileceğini söylemektedir (Şekil 5.9-5.10-5.11-5.12) [66].

Şekil 5.8 Melchior Lorichs- Panorama of Constantinople [73].

W.Müller-Wiener, Gül Camisi'nin Sultan IV. Murad zamanında tamir edildiğini belirtilmekte, Semavi Eyice ise Wiener'in bu konuda kaynak göstermediğini, dolayısıyla bu bilginin doğruluk derecesini kontrol etmenin mümkün olmadığını söyler [2].

Şekil 5.9 Gül Camisi'nin ana kubbesi.

Şekil 5.10 Gül Camisi ana kubbe ve ana kemerler.

Şekil 5.11 Yapının Yan Cephesi.

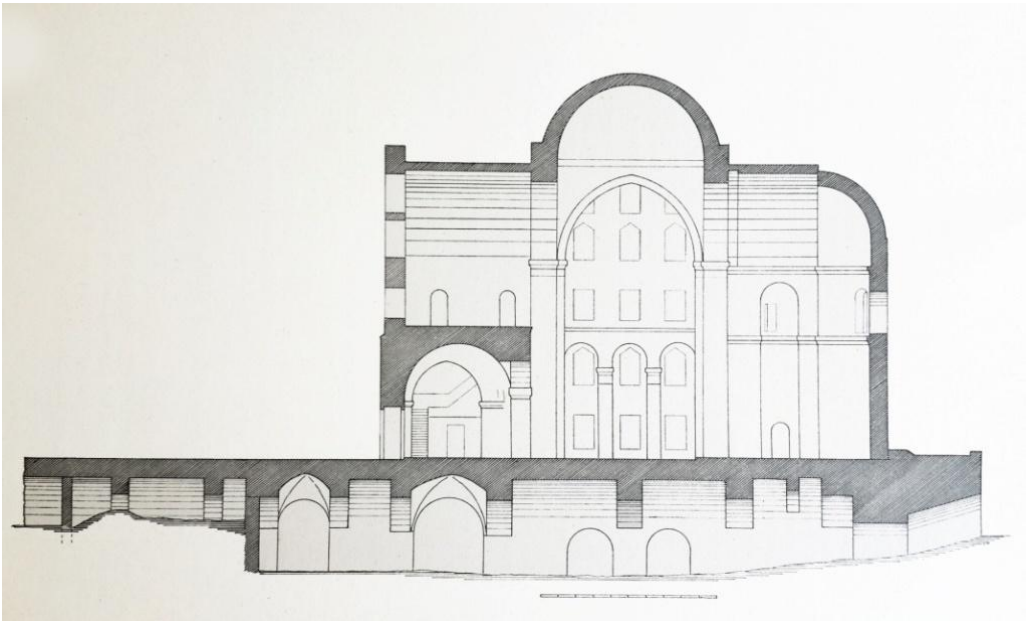
Şekil 5.12 Yapının Yan Cephesi.

Fakat Evliya Çelebi, seyahatnamesinde Gül Camisi'nin IV. Murad zamanında tamir edildiğini ve orta kubbelerin etrafına küçük kubbeler yapıldığını belirtmektedir (Şekil 5.13) [74].

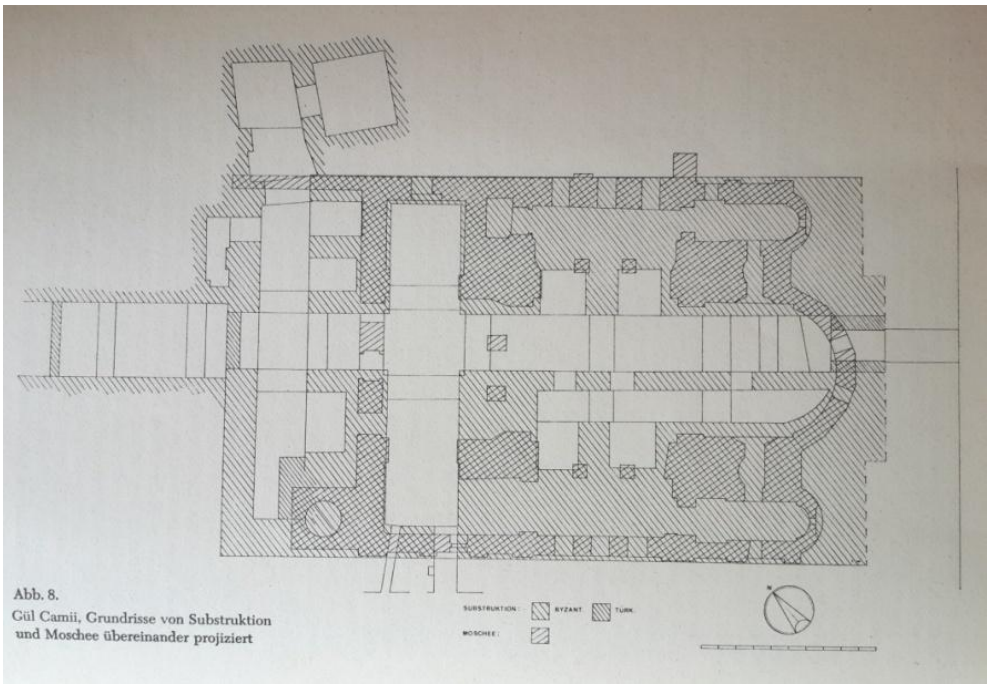

Şekil 5.13 Gül Camisi'nin ana kubbesi.

Gül Camisi, tuğla tonozlu ve üstündeki yapının ölçülerini aynen tekrarlayan bir bodrum üzerinde inşa edilmiştir (Şekil 5.14-5.15).

Şekil 5.14 Gül Camisi Kesit (Schafer) [69].

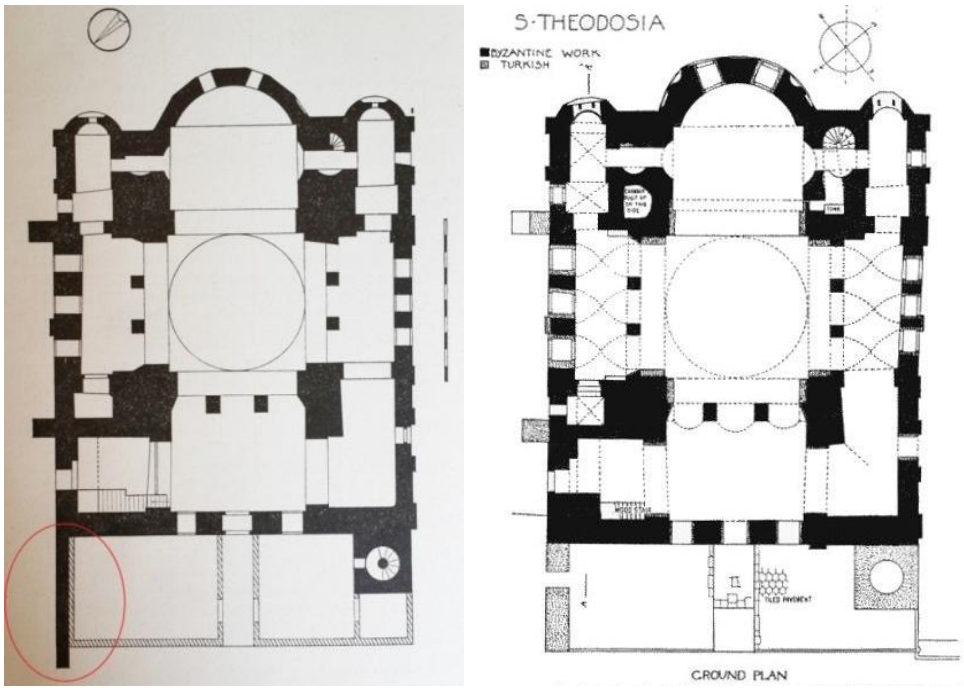

Şekil 5.15 Gül Camisi Alt yapısı (Schafer)[69].

Yapı "kapalı haç planlı" tipte olup narteks kısmı mevcut değildir. Narteks kısmının yalnızca kuzey yan duvarı kalmıştır (Şekil 5.16-5.17).

Şekil 5.16 Yapının narteks kısmına ait kuzey yan duvarı.

Şekil 5.17 Zemin kat planı (Schafer-Millingen)[62]

Dört masif payenin meydana getirdiği haç şeklinin dört kolunun üzeri beşik tonozlarla örtülüdür. Bu kollardan kuzey, güney ve batıda olanların içlerine ikişer pâye üzerine oturan galeriler yerleştirilmiştir (Şekil 5.18-5.19) [66].

Şekil 5.18 Zemin kat planı- Galeri kat planı (Ebersolt) [75].

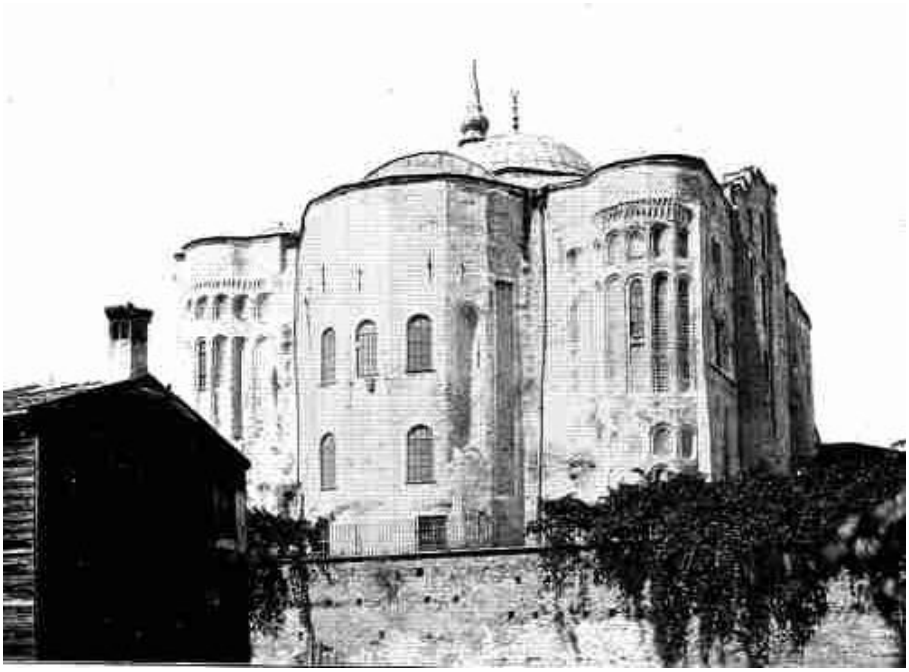
Şekil 5.19 Galeri katı.

Payelere oturan dört ana kemerin, sivri kemer oluşu, bunların Osmanlı döneminde eskilerinin yerinde ya tamamen veya kısmen yapılmış olduğunu göstermektedir (Şekil 5.20)[66].

Şekil 5.20 Kesit görünüşü (Ebersolt) [75].

Semavi Eyice yapının doğusunda, ortadaki daha geniş olmak üzere üç apsisinden özellikle iki yanlarda olanlarında çok sayıda nişler ve bunların içlerinde tuğla bezemelerinin bulunuşu sebebiyle bu bölümlerin yapının 13. Yüzyılın sonları veya 14. Yüzyılın başında gördüğü büyük tamirat sırasında yeniden yapıldığına işaret ettiğini söyler (Şekil 5.21-5.22) [66]. Narteks kısmına ait bir kalıntı olan kuzey duvarına bitişik şekilde tek katlı bir son cemaat mahalli yapılmıştır (Şekil 5.23).

Şekil 5.21 Gül Camisi kıble duvarı görünüşü [62].

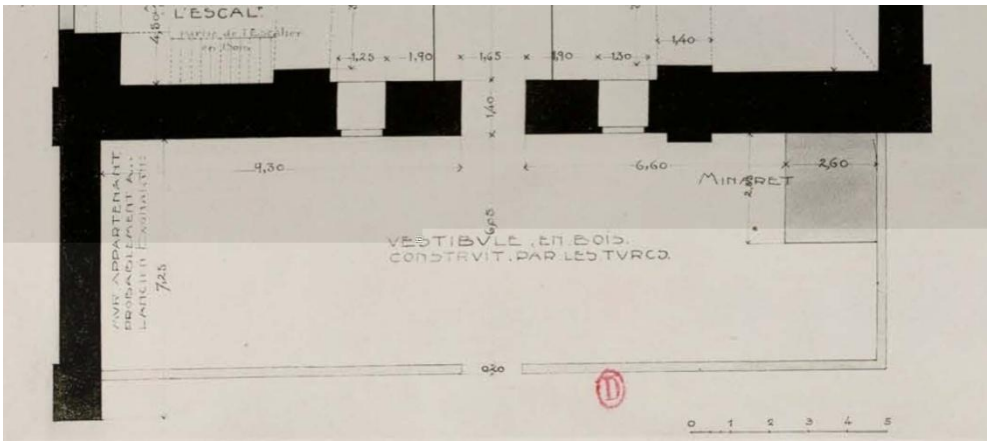

Şekil 5.22 Gül Camisi apsis kısmı restitüsyon denemesi-modelleme [77].

Cornelius Gurlitt 20.yüzyıl başında burada sade bir revak olduğunu söyler [76]. Ebersolt'un çiziminde bu kısmın ahşap malzemeden yapılmış olduğu belirtilmektedir (Şekil 5.24).

Şekil 5.23 Gül Camisi Son cemaat mahalli.

Şekil 5.24 Son cemaat mahalli [75].

Ebersolt ve Millingen'in çizimlerinden 1912-13 yıllarında son cemaat mahallinin ahşap malzemeden yapılmış bir duvar ile kapalı olduğu anlaşılmaktadır (Şekil 5.17-5.24). 1928 tarihli Pervititch haritasında son cemaat mahallinin mevcut olmadığı görüldüğünden dolayı söz konusu bölümün 1913 ile 1928 yılları arasındaki bir tarihte yanmış olabileceği tahmin edilebilir (Şekil 5.25).

1940 tarihli bir fotoğraftan yapının kuzeybatı duvarı üzerindeki izlerinden son cemaat mahalli çatısının boyutları hakkında fikir edinilebilmektedir (Şekil 5.26). Pervititch haritasında görülebilen giriş kapısı üzerindeki ahşap sundurma da bu fotoğrafta

görülebilmektedir. Günümüzde bu kısmın duvarları kâgir olup tek yöne eğimli çatısı Marsilya kiremidiyle örtülüdür (Şekil 5.23-5.27-5.28).

Şekil 5.25 Pervititch Haritası [65].

Şekil 5.26 Gül Camisi Son cemaat mahalline dair izler [78].

Şekil 5.27 Gül Camisi son cemaat mahalli çatısı.

Şekil 5.28 Gül Camisi son cemaat mahalli.

Yapının Osmanlı dönemi boyunca Haliç kıyılarından başlayarak güneye doğru yayılan yangınlardan zarar gördüğü tahmin edilmekte olup kaynaklarda Cibali Kapısı dışından başlayan 1633 yılı yangınının, Gül Camisi'nde de tahribat yapmış olma ihtimalinin yüksek olduğu ifade edilmektedir [79]. Diğer bir yangın ise Harik-i Ekber denilen ve Gül Camisi civarında Çıngıraklı mahallesinde başlayan İstanbul'un en büyük felaketlerinden biri olan 22 Ağustos 1782 yılındaki yangındır. Camide hangi boyutta bir tahribata sebep olduğu bilinmemektedir [80].

Yapının çatı örtüsünü ortada kubbe ve onu çevreleyen dört yönde daha alçak seviyedeki beşik tonozlar oluşturmakta olup haç planın köşelerindeki kare birimlerin üzeri de kubbelidir (Şekil 5.29). Evliya Çelebi Seyahatnamesinde bu orta kubbe ve küçük kubbelerin oluşturduğu düzenin güle benzemesinden dolayı bu yapıya Gül Camisi denildiğini söylemektedir.[1]

Şekil 5.29 Yapının Genel Görünümü [81].

Cornelius Gurlitt yapının Osmanlı döneminde iki yan cephesinin çok pencereli olarak inşa edildiğini ve bunların mahya hattının bazı Osmanlı camilerinde olduğu gibi kademeli olarak taçlandırıldığını söyler (Şekil 5.30-5.31) [76].

Ana apsis ilave edilen yeni pencerelerle değişikliğe uğramıştır (Şekil 5.4-5.32-5.33). Basık, sekizgen kasnaklı ana kubbesi (Şekil 5.13), yan cepheleri (Şekil 5.11-5.12), taşıyıcı büyük kemerleri (Şekil 5.34-5.35) ve köşe kubbelerin yenilendiği anlaşılmaktadır (Şekil 5.36) [66].

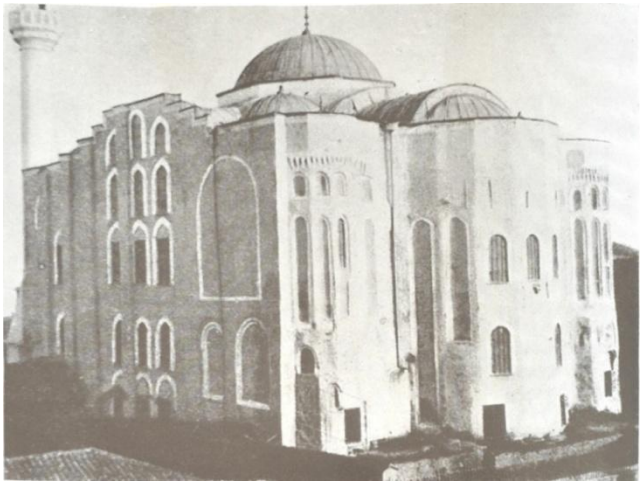
[1] *"…orta kubbenin canib-i etrafına hurde hurde kubbeler edüb guya bir gül misal kubbe olduğu için Gül cami derler"*[74].

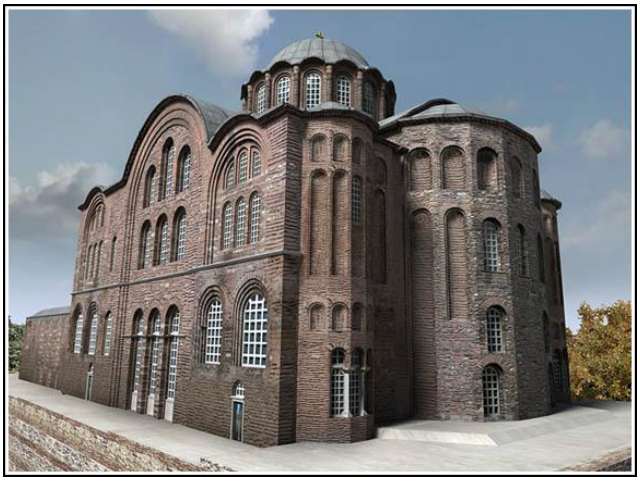
Şekil 5.30 Cephede Osmanlı dönemi müdahalesi.

Şekil 5.31 Cephede Osmanlı dönemi müdahalesi.

Şekil 5.32 Van Millingen [62].

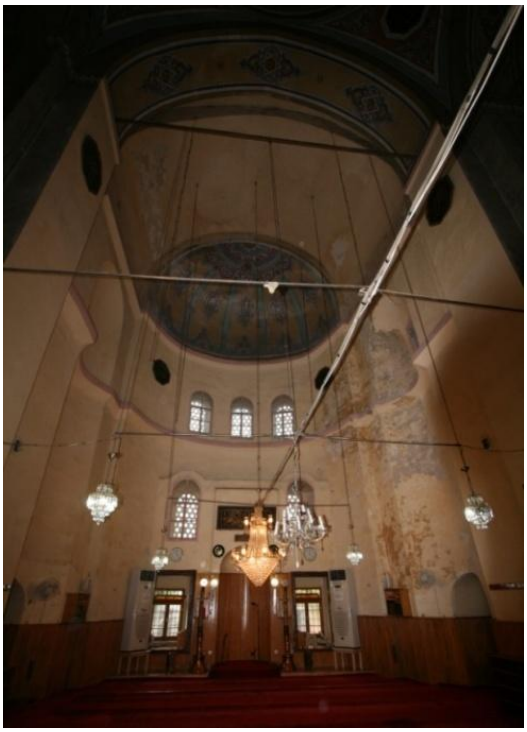

Şekil 5.33 Gül Camisi restitüsyon denemesi-modelleme [77].

Cornelius Gurlitt hanımlar mahfiline çıkan masif merdivenin, (Şekil 5.37-5.38) Osmanlı dönemi eki olduğunu söyler [76].

Şekil 5.34 Ana Taşıyıcı Ayaklar arasındaki kemer.

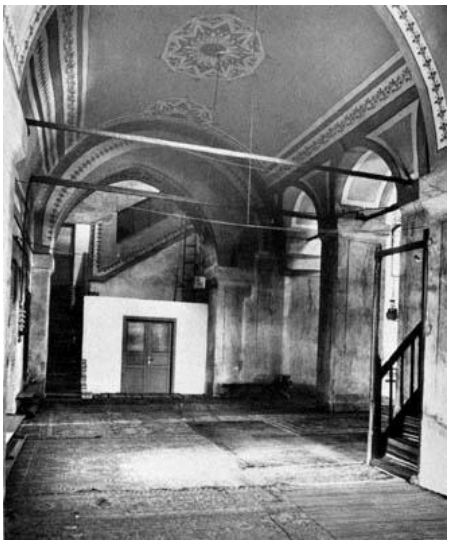

Şekil 5.35 İç Mekân Mihrap Kısmı.

Şekil 5.36 Köşe Kısımlardaki Küçük Kubbeler.

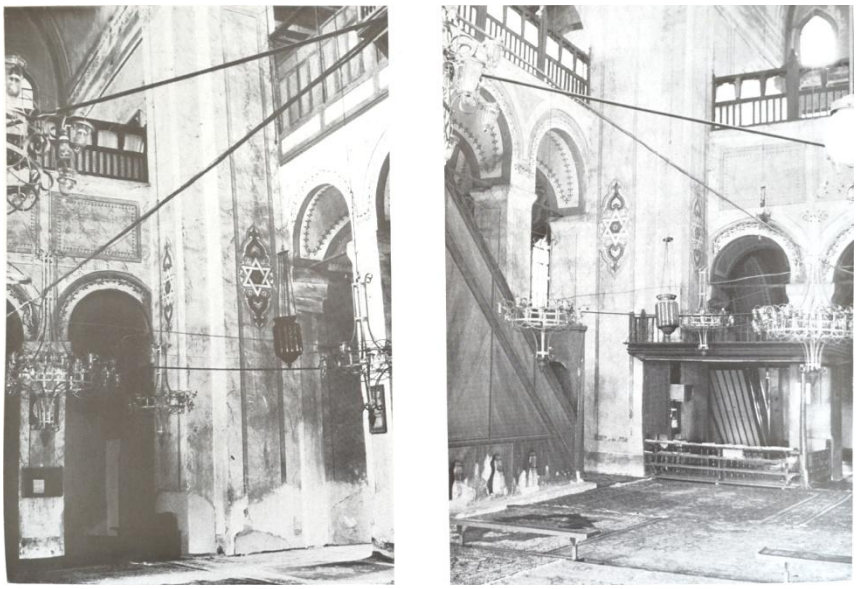
Müller-Wiener ise Osmanlı döneminde yapının pandantiflerinin, kemerlerinin, kubbelerinin, neredeyse batı köşesinin tümünün ve (güneybatı ve kuzeybatı) beşik tonozlarının yenilendiğini, yapının üst kısımlarıyla eski kiliseden belirgin biçimde uzaklaşan bir görünüm kazandığını ve yapıda 17. ve 18. Yüzyıllarda Osmanlı döneminde yapıldığı belli olan ilavelerin hangisinin bu döneme ya da daha önceki dönemlere ait olduğunun anlaşılamadığını söyler [2].

Şekil 5.37 İç mekân merdiven [69].

Şekil 5.38 Müezzin mahfili [78].

Şekil 5.39 Galeriler ve müezzin mahfili [69]

Semavi Eyice yapının ilk yapıldığı durumda, muhtemelen yüksek kasnaklı olan kubbesiyle daha heybetli bir görünüme (Şekil 5.33) sahip olduğu ve şerefe çıkmasının barok profilli biçimiyle (Şekil 5.39) 1766 zelzelesinden sonra inşa edilen minarelerin bir benzeri olduğunu düşüncesindedir [66].

Vakıflar İstanbul Bölge Müdürlüğü arşivinde yapılan araştırmada arkasında 1979 tarihi yazılı olan siyah beyaz bir fotoğrafta caminin minaresinin şerefe korkulukların ve külahının mevcut olmadığı görülmektedir (Şekil 5.41-5.42-5.44) [82].

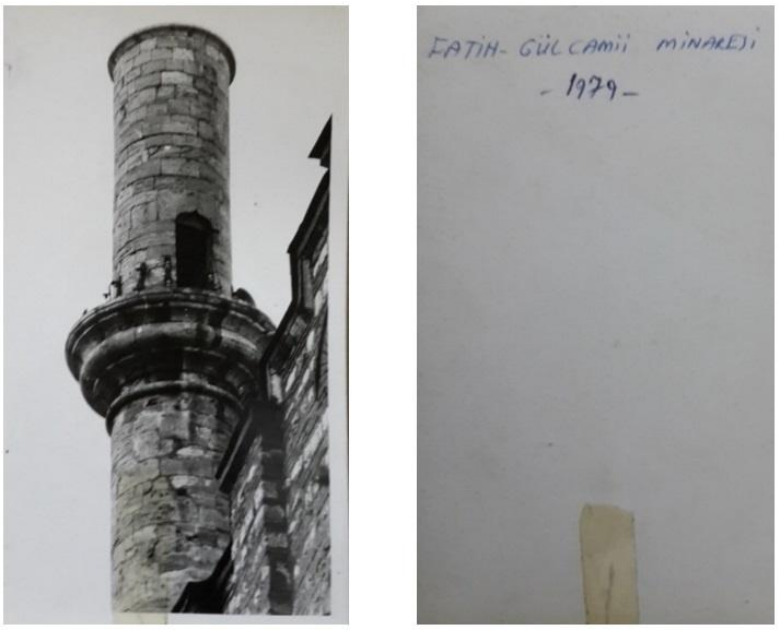
Dolayısıyla bugünkü minarenin şerefe korkuluklarının ve külahının söz konusu geçen tarihten sonrasında yeniden inşa edildiği anlaşılmaktadır.

Şekil 5.40 Yapının minaresi ve şerefe kısmı.

Şekil 5.41 Yapının Haliç'ten çekilen fotoğrafı [82].

Şekil 5.42 Minare fotoğrafı 1979 [82].

Şekil 5.43 Yapının minaresi ve şerefe kısmı [82].

Apsisinin güneyindeki (Mihrabın sağ tarafındaki) payenin içinde küçük bir döner merdiven ile ulaşılabilen bir odacık olduğu ve bu bölümün üzerinde "M*erkad-i Havâriyyûn-ı Ashâb-ı İsâ Aleyhisselâm*" yazısının bulunduğu, yani oniki havariden ikisinin kabrinin burada olduğu kaynaklarda belirtilmektedir (Şekil 5.44-5.45) [71]. Yapı Sultan II. Mahmud zamanında esaslı onarımdan geçmiş ve Hünkâr mahfili de bu dönemde yapılmıştır (Şekil 5.53-5.54-5.55) [83].

Şekil 5.44 Minare içi ve sereni.

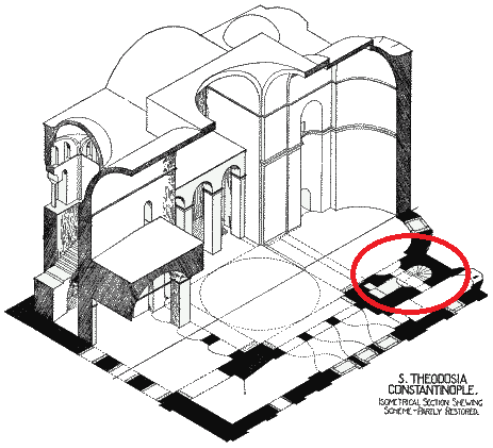

Şekil 5.45 Minare içi ve sereni.

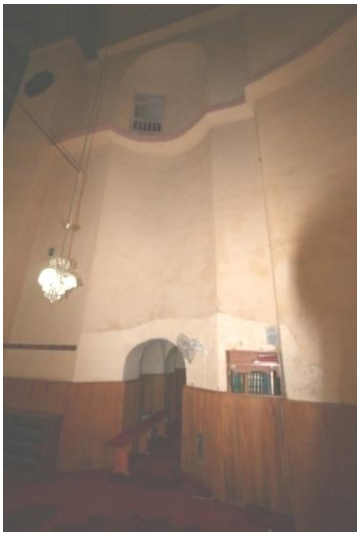

Şekil 5.46 Şerefe kısmındaki korkuluklar.

Şekil 5.1.47 Kabrin bulunduğu kısım [62].

Şekil 5.1.48 Kabrin bulunduğu kısım.

Şekil 5.1.49 Yapının 1938 tarihli fotoğrafı-Artamonoff [87]

Şekil 5.1.50 Şadırvan yanındaki çeşme.

Şekil 5.1.51 Şadırvan yanındaki çeşmeye ait 20. yüzyıl başına ait fotoğraf

Şekil 5.52 Hünkâr mahfili [78].

Şekil 5.53 Hünkâr mahfili.

Şekil 5.54 Hünkâr mahfili [69].

Şekil 5.55 Hanımlar mahfili [78].

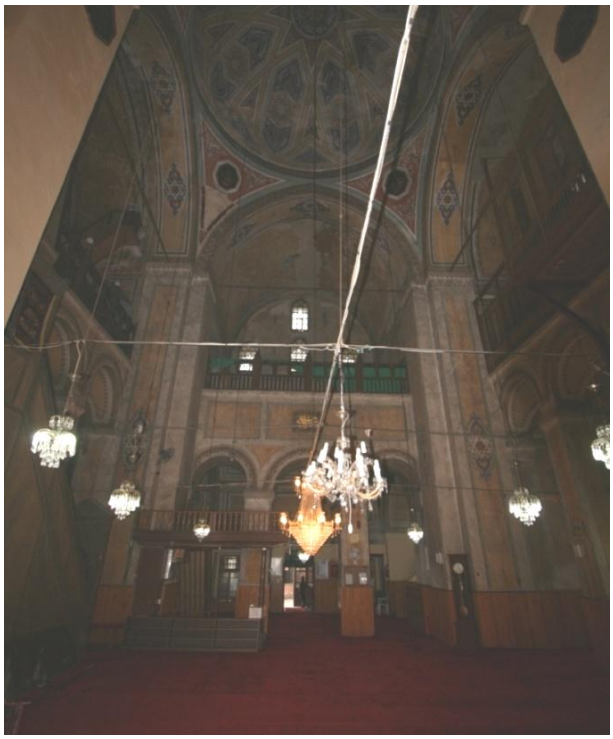

Şekil 5.56 Hünkâr mahfili.

Şekil 5.57 Hünkâr mahfili iç kısımdan bir fotoğraf.

Gül Camisi nin iç duvarlarında Bizans dönemine ait hiçbir süsleme yoktur. Bütün iç yüzeyleri kaplayan sıva tabakası üstünde XIX. yüzyıldan kaldığı anlaşılan kalem işi nakışlar yer alır (Şekil 5.56-5.57) [66]. Bunların arasında çok sayıda "mühr-i Süleyman" görülür (Bkz. Şekil 5.1.58). Bununla birlikte sağdaki küçük apsisin içine de bir kûfî yazı ile Kelime-i Tevhid yazılıdır (Şekil 5.59).

Şekil 5.58 İç mekân ve mahfil kısımları.

Şekil 5.59 Güney tonozlar üzerindeki bezemeler

Şekil 5.60 Kalemişi Mühr-ü Süleyman

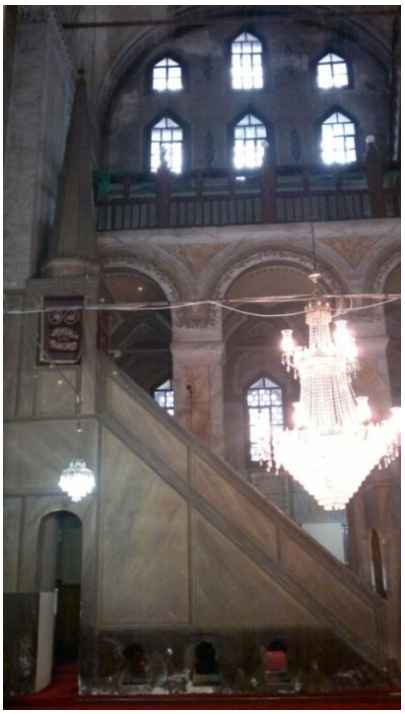

Şekil 5.61 Kufi Hat Yazısı.

Semavi Eyice mihrap kısmının yangınlardan sonra yenilenmiş olabileceğini, mihrap ve ahşap minberin belirli bir sanat değeri olmadığını söyler (Şekil 5.60-5.61). Gül Camisi yakın tarihlerde bir tamir görmüş ve dış duvarları evvelce sıvalı ve badanalı iken (Şekil 5.32) raspa edilerek duvar örgüleri açığa çıkarılmıştır [66]. Minare kürsüsüne ve son cemaat mahalline bitişik durumdaki muhdes yapının son dönem eklentisi olduğu, yapının çevre duvarını kullandığı ve bu çevre duvarı üzerinde pencereler açıldığı görülmektedir (Şekil 5.62-5.63-5.64-5.65).

Şekil 5.62 Mihrap.

Şekil 5.63 Minber.

Şekil 5.64 Minare kaidesi ve yapıya bitişen tek katlı bina.

Şekil 5.65 Yapıya bitişen tek katlı bina.

Gül Camisi, Hoca Ali Camisi ve Fethiye Camilerinin tamir masraflarının sıralandığı bir keşif defterinde, yapılan onarımın detaylarına dair bilgiler bulabilmekteyiz. 1789 tarihli bu arşiv belgesine göre Gül Camisi'nde yapılan onarımları şöyle sıralayabiliriz.

5.1.1 Dış Mekândaki Onarımlar

5.1.1.1 **Çevre Duvarlarında Yapılan Onarım**

Keşif defterinde ilk olarak Hünkâr mahfili tarafındaki, yani yapının kuzeyinde kalan çevre duvarında horasanlı derz ile moloz duvar yapılması belirtilmektedir. Bu duvarın bazı kısımları günümüzde de hasarlı durumdadır (Şekil 5.66-5.67-5.68).

Şekil 5.66 Gül Camisi'nin çevre duvarı.

Şekil 5.67 Gül Camisi'nin çevre duvarı.

Şekil 5.68 Gül Camisi'nin çevre duvarı.

Söz konusu moloz duvarda, 2 sıra tuğladan hatıllar oluşturulduğu görülmektedir (Şekil 5.69). Bu duvarın üzerindeki tuğla harpuştaların yenilenmesi, duvarın iç yüzüne horasanlı taş kesmeli[1] beyaz sıva yapıldığı ve diğer duvarlar üzerinde bulunan harpuştaların onarımının yapıldığı belirtilmektedir (Bkz. EK-A). Günümüzde bu duvar üzerinde çimento katkılı harç ile yapılmış harpuştalar bulunmaktadır. Bununla birlikte çevre duvarı üzerinde bazı devşirme taş öğelere de rastlanmaktadır (Şekil 5.70-5.71).

Şekil 5.69 Gül Camisi'nin çevre duvarı.

[1] Bkz. EK-E Sözlük

Şekil 5.70 Gül Camisi'nin çevre duvarı.

Şekil 5.71 Devşirme malzeme.

5.1.1.2 **Minarede Yapılan Onarım**

Bu onarım sırasında minareye derz tamiri ve badana yapılmıştır. Bunun dışında Gül Camisi'yle ilgili bir Hatt-ı Hümayunda[1] (Bkz. Ek-A); Gül Camisi'nin Haremeyn vakıflarından olduğunu ve bu caminin minaresinin (mail-i inhidam) yıkılma riski bulunduğundan dolayı sökülerek yeniden inşası hakkında mahalle sakinleri tarafından (arzuhaller) dilekçeler sunulduğunu öğrenmekteyiz. Müfettiş Efendi ve Hassa Mimarı tarafından (maklua-ı baha) söküm ücretinin yirmi bir bin dört yüz otuz üç buçuk kuruş

[1] *"Hatt-ı Hümayun: Padişahlar tarafından bir maslahat zımnında ısdar olunan yazılı emirler hakkında kullanılır bir tabirdir. Buna eskiden hatt-ı şerif denilirdi."*[25].

karşılığında gerçekleşebileceği belgede ifade edilmektedir. Keşif sonrası minarenin yenilenmesi hakkında bundan önce sunulmuş olan Hatt-ı Hümayun doğrultusunda söz konusu minarenin sökülerek keşif defterinde düşülmüş olan söküm işlemi ücreti gerektiği kadarıyla ilave olunarak dikkatlice yeniden inşa edilmesi ve camide de gerekli olan bakım onarımın yani "termim ve tamir" yapılması hususunun belirtildiğini görmekteyiz. Bunun dışında minarenin söküm işlemi ve yeniden inşasına ilişkin detay içeren herhangi bir arşiv belgesine rastlanamamıştır (Bkz. EK-A).

5.1.1.3 **Kubbe Onarımı**

Cami kubbesi üzerinde mevcut kurşunlarda malzeme kayıplarının oluştuğu ve yoğun yağmur yağışı sebebiyle hasar gördüğünden kurşunlarının değiştirilmesi gerektiği keşif defterinde belirtilmektedir.

5.1.1.4 **Şadırvanda Yapılan Onarım**

Şadırvanın, Pervititch Haritasında yanındaki çeşme ve helâ kısmına göre, oran olarak şimdiki boyutlarından daha küçük çizildiği görülmektedir. Mevcut tuvalet ve şadırvanın özgün yerinde fakat yeni malzeme ve farklı bir planlama ile yeniden yapıldığı anlaşılmaktadır. Pervititch Haritasında bugün gördüğümüz sekizgen planlı şadırvanın yerinde Osmanlı döneminde altıgen planlı bir şadırvan mevcuttu. Vakıflar İstanbul Bölge Müdürlüğü arşivinde yapılan araştırmada üzerinde kimin tarafından çizildiğine dair herhangi bir bilginin yer almadığı 1951 yılına ait bir rölövede bugün mevcut olan şadırvanın çizimi görülebilmektedir (Şekil 5.77).

Şekil 5.77 Şadırvan, çeşme ve tuvaletler

Keşif defterinde günümüze ulaşmayan şadırvanın etrafına yeni (kabaka)[1] başlı boyalı parmaklık yapıldığı, üzerindeki pirinç telin yenilenmesi ve musluk etrafına horasan harcı kullanılarak kayağan[2] taşı döşendiği belirtilmektedir. Bununla birlikte çelik musluk lülesi tamiri yapılması, eksik olanların yerine yeni musluk takılması, mevcut oturak tahtasından boyalı pervaz yapılması, musluklar önünde yer alan oturaklarda karaağaçtan oturak tahtalarının yenilenmesi gerekti defterde kaydedildiği görülmektedir.

Şekil 5.78 Şadırvan, çeşme ve tuvaletler [65].

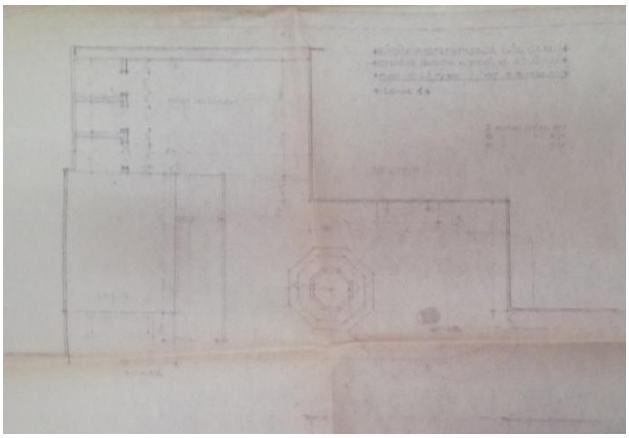
5.1.1.5 **Tuvaletlerin Onarımı**

Söz konusu keşif defterinden mevcut üç (memşada) tuvalette onarım ve derz tamiri, hazne ve musluklar üzerinde kiremit aktarımı yapıldığını öğrenmekteyiz. Söz konusu tuvaletlerin günümüzde de kontur itibariyle konumlarını muhafaza ettikleri Pervititch Haritasından anlaşılmaktadır (Şekil 5.78). Yukarıda Vakıflar arşivindeki söz konusu 1951 tarihli rölöve ve tadilat projesinden bu tarihte tuvalet kısmının plan şemasında değişiklik yapıldığı ve özgün tuvaletlerin günümüze ulaşmadığı anlaşılmaktadır (Şekil 5.79-5.80).

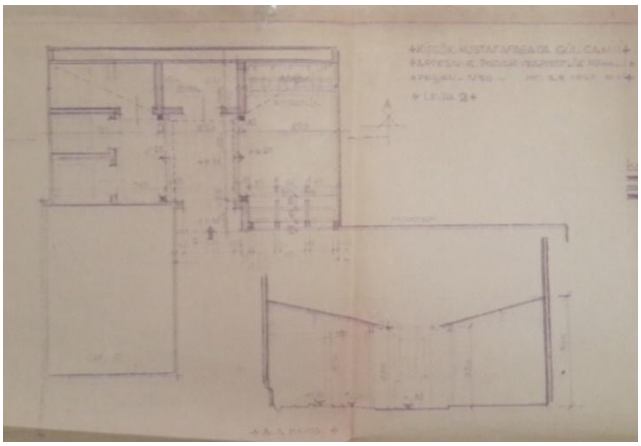
---

[1] Arşiv belgesinde Kabaka olarak yazılan bu kelimenin anlamı bulunamamıştır. Kelime, kendisine en yakın terim olan "yuvarlak başlı irice çivi (N.S)" anlamında kullanılan "kabara" kelimesi çağrıştırmaktadır.

[2] Kayağan (Kaygan) taşı: 1. Şistik yapılı, yaprak yaprak ayrılabilen bir taş türü; arduaz, kayrak taşı. Doğadan 8-9 cm kalınlıkta bloklar halinde elde edilir ve ayrılabilme özelliğinden dolayı ince levhalar haline getirilip çatı örtüsü, döşeme kaplaması ve kaldırım taşı olarak kullanılır. 2. Mermer helâ taşı anlamında da kullanılmaktadır.(N.sönmez)

Şekil 5.79 Tuvalet ve şadırvan kısmına ait rölöve[82].

Şekil 5.80 Tuvalet kısmına ait düzenleme [82].

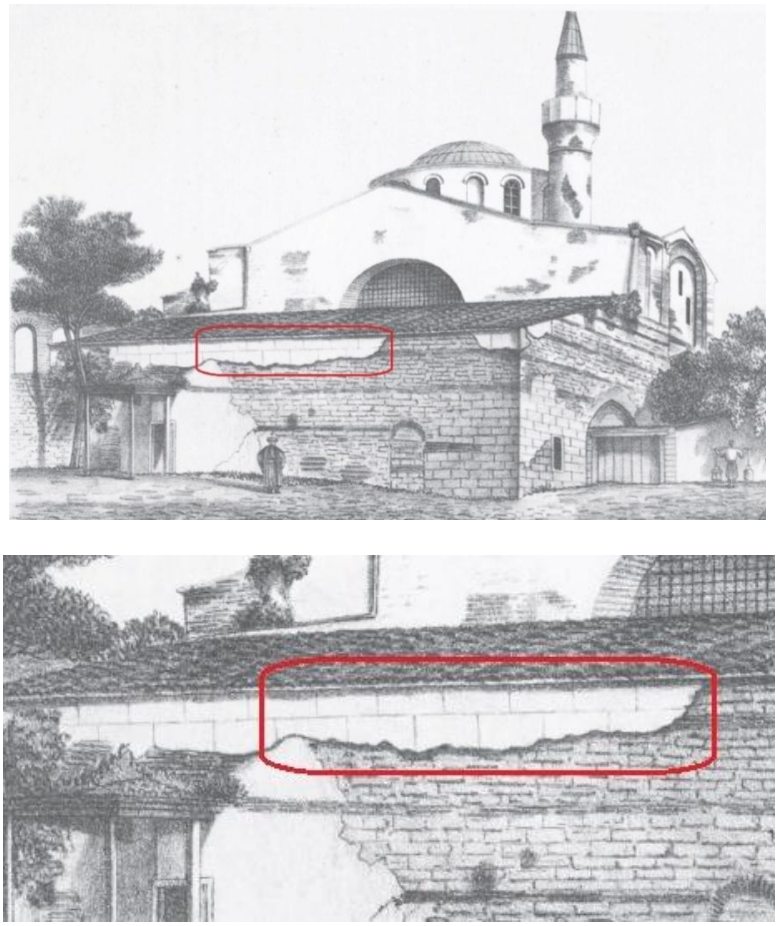
Bunun dışında tuvaletler ve çevresindeki onarımlardan, sokak taşlarında horasanlı derz ile tamir, kayağan taşından döşeme yapılması, su kuyusunda tulumba yenilenmesi, lağım tamiri ve alın tahtası üzerinde kurşun boru yenilenmesi diğer maddeleri oluşturmaktadır. Söz konusu keşif defterinde sayılan mekânlar haricinde bazı mahallerde kaldırımların yenilenmesi gerektiği belirtilmekte olup malzemelerin nakline ilişkin olarak, kullanılan küfe, kürek ücreti ve (hamaliye) taşıma ücreti zikredilmiştir.

5.1.2 İç Mekândaki Onarımlar

5.1.2.1 **Hünkâr Mahfilinde Yapılan Onarım**

İncelenen defterde hünkâr mahfili kapısı dış yüzünde yer yer taş kesmeli sıva yapılmasından bahsedilmektedir. Celal Esad Arseven ‘Taşkesme’ tabirinin, taşları muntazam şekilde kesilmiş ve yüzleri kabarık olarak muhtelif şekillerde tıraş edilmiş ve

duvarın yüzünden taşkın olarak konulmuş taşlar için kullanıldığını söyler. Bu kapsamda düşünüldüğünde defterde bu tabirin, taş taklidi sıvayı tanımladığı söylenebilir. Osmanlı döneminde yapımında tuğla kullanılan kâgir yapıların cephelerinin yer yer sıvandığı ve bazı yapı cephelerine taş taklidi sıva yapıldığı bilinmektedir (Şekil 5.74).

Şekil 5.72 Kalenderhane Camisi son cemaat mahalli duvarında taş taklidi sıva [84].

Defterde söz konusu künke[1] kırılması işlemine ilişkin defterde detay belirtilmemektedir. Ayrıca Cami içerisinde kapı doğraması imalatı yapıldığı (yerine montajının yapıldığı) ve cam duvar yapıldığı belirtilmektedir (Bkz. EK-A).

Hünkâr mahfilinde pencere (çerçeve-cam) doğraması yapılması, mevcut camlı çerçevelerin yenilenmesi, tuğla derzi yapılması, hünkâr mahfilinin bazı yerlerinde boya tamiri yapılması, sıva yenilemesi ve kiremit aktarımından bahsedilmektedir.

[1] Künke: Kalınca ağaç ve taş yongalarına denir [45].

Mahfil merdiveni tarafında yeni boyalı kafes yenilemesi, bu mahalde boya yenilemesi yapılması ve hünkâr mahfilinde dış kiler kapısı tarafında mermer taklidi sıva yapıldığı anlaşılmaktadır. Semavi Eyice tezyinatın 19.yüzyıla ait olduğunu söylemektedir [66]. Günümüzde yapının içinde tezyinat ile birlikte oluşturulduğunu düşündüren mermer taklidi sıvalar mevcuttur (Şekil 5.75-5.76).

Şekil 5.73 Hünkâr mahfiline ait kafesler.

5.1.2.2 **Son Cemaat Mahallinde Yapılan Onarım**

Keşif defterlerinde (dış dehliz) son cemaat mahalli üzerinde kiremit aktarımı, yer yer tuğla döşemelerinin tamiri, horasanlı derz tamiri ve tavanında sülügen[1] boya yenilemesi yapıldığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte söz konusu dehliz mekânında minare bitişiğinde tahta perde ve kapı yapılması gerektiği de belirtilmiştir.

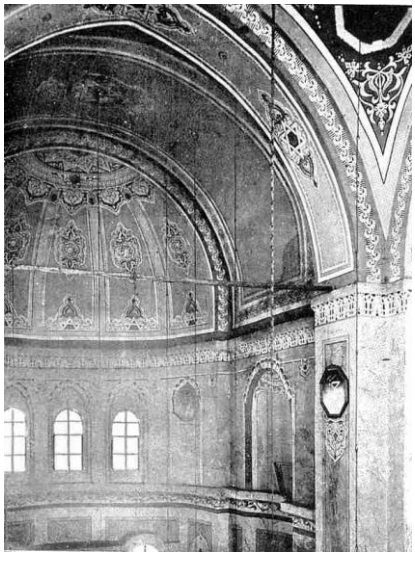
[1]Sülügen: Minium ile bezir yağı ve neft yağı karıştırılarak yapılan, kırmızı boya ya da demirin pastan korunması için kullanılan kırmızı renkli astar. N.Sönmez

Şekil 5.74 Kemer üzerindeki tezyinat.

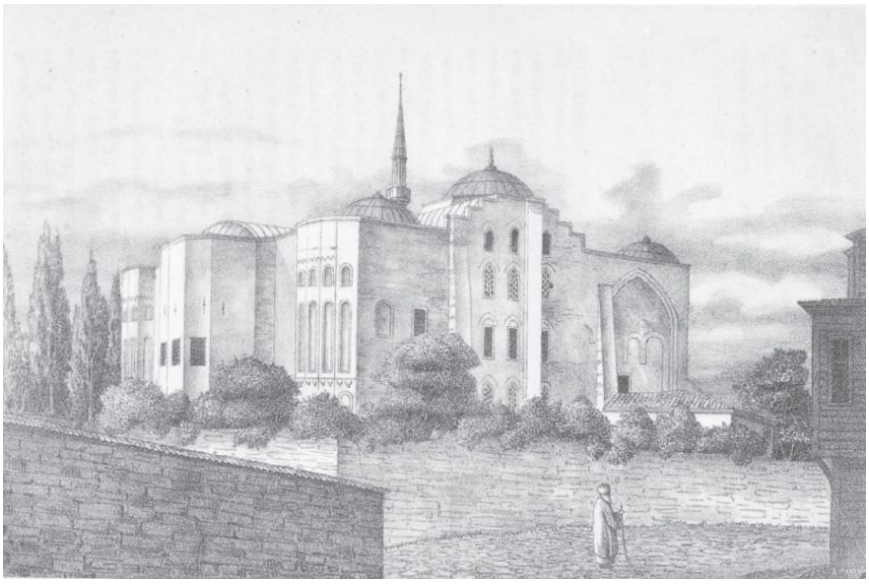

Şekil 5.75 Kubbe üzerindeki tezyinat [62].

Şekil 5.76 Kubbe ve kemer üzerindeki tezyinat [62].

Paspates'in gravüründe ve 1938 tarihli bir fotoğrafta yapının kuzeydoğu cephesine bitişik durumda çatısı alaturka kiremitle kaplı bir yapı görülmektedir (Şekil 5.81-82). Pervititch haritasından burada ahşap bir yapının mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Günümüzde aynı nokta da benzer boyutlarda imam evi olarak kullanılan bir yapının mevcut olduğu görülmektedir (Şekil 5.83-5.84).

Şekil 5.81 Gül Camisi Gravürü [84].

Şekil 5.82 Gül Camisi bitişiğindeki bina 1938 [85].

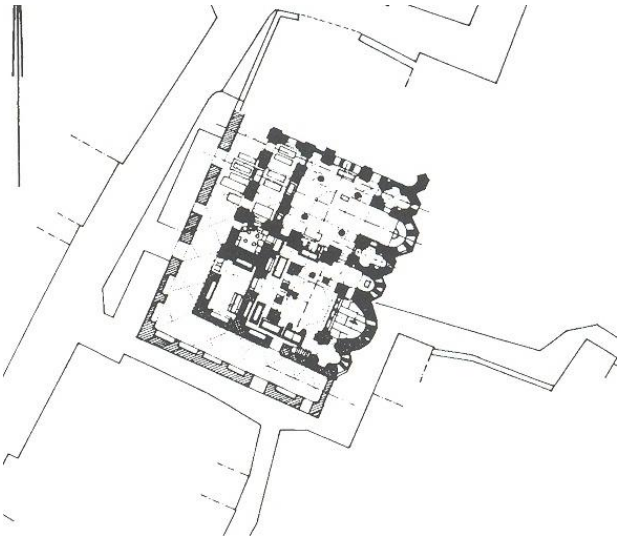
Şekil 5.83 Yapıya bitişen muhdes yapı.

Şekil 5.84 Yapıya bitişen muhdes yapı.

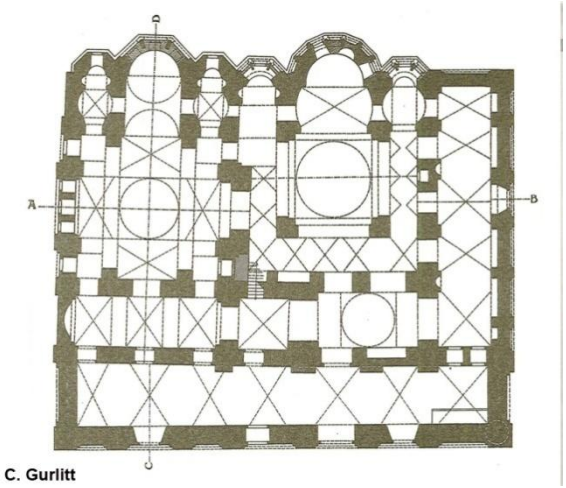
5.2 Molla Fenari İsa Camisi

İstanbul'da Fatih ilçesinde, Halıcılar Caddesi ile Vatan Caddesi kesişiminde halen 438 pafta, 2026 Ada, 6 parselde bulunan Molla Fenari İsa Camii, 15. yüzyıl sonlarında camiye çevrilen eski bir Bizans kilisesidir.

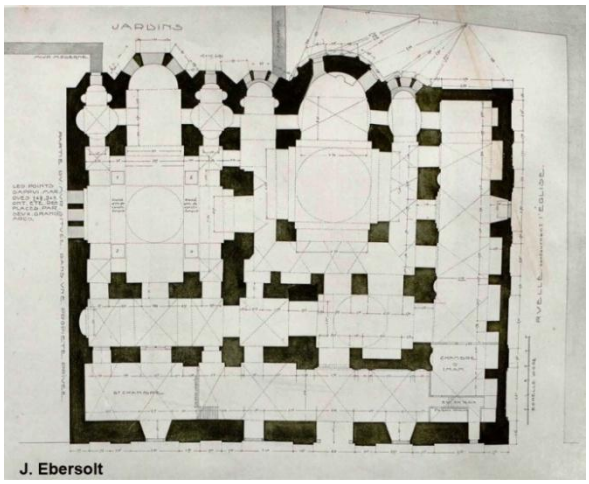

Şekil 5.85 Molla Fenari Camisi [2].

Fenari İsa Camisi'nin kuzey kilisesi İmparator VI. Leon döneminde asilzade Konstantin Lips tarafından manastırın kilisesi olarak inşa edilmiş ve imparatorun da katıldığı açılış töreni 907 Haziranında yapılmıştır. Orta Bizans Dönemi mimarisinin ilk aşamasının dört sütunlu plan tipi ile bağlantılı olduğunu görürüz (Şekil 5.86-5.87) [5].

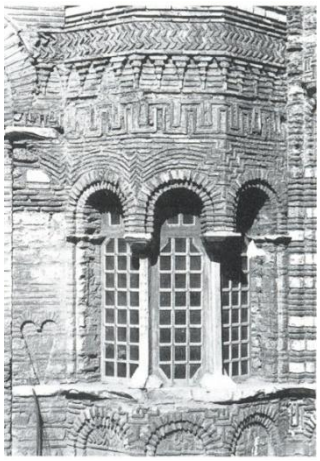

Şekil 5.86 Molla Fenari Camisi plan (Gurlitt) [76].

Şekil 5.87 Molla Fenari Camisi plan (Ebersolt) [75].

Kuzey kilisesinin apsis çıkıntılarının üstünde dolaşan mermer silmede kilisenin Hz. Meryem'e sunulduğunu bildiren Grekçe kitabe yer almaktadır. Güney kilisesinin doğu cephesi XIII-XIV. yüzyıllarda Bizans sanatında öne çıkan tuğla bezemelerle süslenmiştir (Şekil 5.88-89).

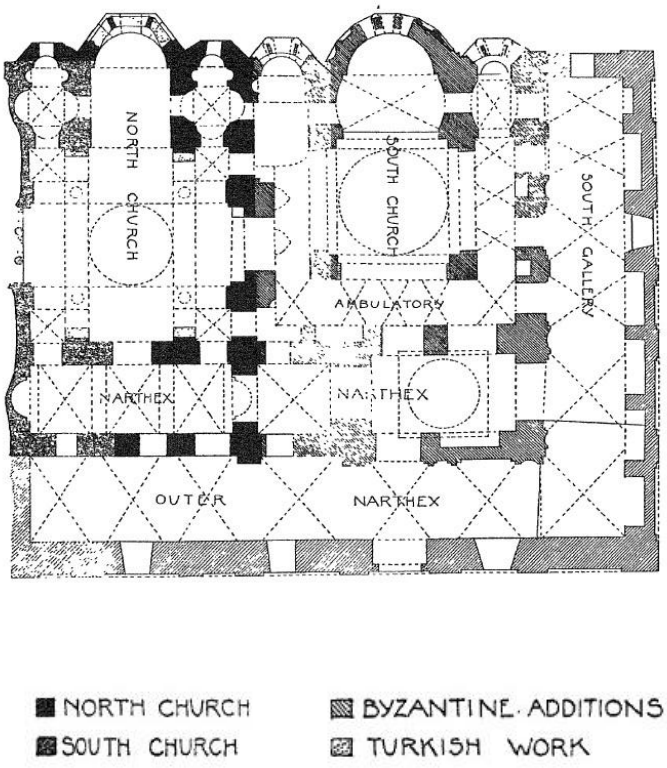

Şekil 5.88 Doğu Cephesinden Detay [2].

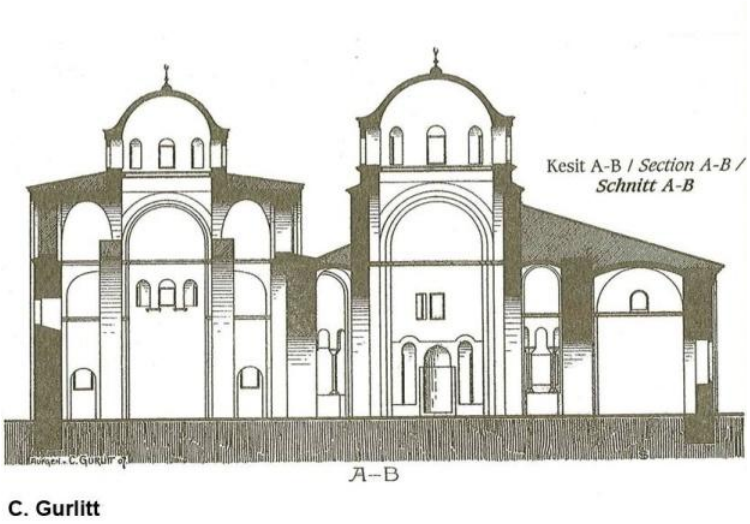
Şekil 5.89 Doğu cephesi [87].

Apsisin iki yanında, yonca yaprağı biçiminde küçük mekânlar halinde bir çift pastoforion[1] hücresi bulunur. Daha önceleri holün güney tarafında olan ahşap bir merdivenden kubbenin dışına çıkıldığı bilinmektedir. Fenari İsa Camisi, ayrı dönemlere ait birbirine bitişik üç bölümden oluşur. En kuzeydeki en eski yapı, bir holü (narteks) takip eden esas mekânı dört sütunlu kapalı Yunan haçı biçimindedir (Şekil 5.90). VIII. Mikhail'in ölümünden (1282) sonra eşi İmparatoriçe Theodora, önceki kilisenin güney tarafına bitişik olarak Ioannes Prodromos'un adına ikinci bir kilise yaptırmıştır. Kilisenin batı ve güney tarafını "L" biçiminde saran bir ek şapel (mezar nişleri olan bir pareklesyon) ise XIV. yüzyılda inşa edilmiş, böylece bina bir defa daha büyütülmüştür (Şekil 5.91-5.92). İki binanın döşemeleri altına yerleştirilen lahitler gibi bu bölümün de bir kısmında mezarlar mevcuttu. Toplam sayıları yirmi iki olan bu mermer lahitler (Şekil 5.93-5.94) binanın sahipsiz kaldığı 1930-1960 yılları arasında parçalanmıştır [85].

Şekil 5.90 Farklı Dönemlere Ait Ek Yapılar [62].

[1]Pastoforion: Bizans Mimarlığı'nda ve Hristiyan bazilikalarında apsisin güneyindeki seremoni eşyasının saklandığı diakonikon denen oda ile kutsal şarap ve ekmeğin korunduğu kuzeydeki protezis bu adla anılmaktaydı. [88]

Şekil 5.91 Kesit çizimi [76].

Şekil 5.92 Kesit çizimi [75].

Hristiyanların bu dinî tesisi ne zaman boşalttıkları kesin olarak belli değilse de II. Bayezid döneminde şehirdeki terk edilmiş bazı Bizans kiliselerinin camiye dönüştürülmesi sırasında bu yapının Fenarizadeler'den Kazasker Alâeddin Ali Efendi tarafından 15.yüzyıl sonunda Molla Şemseddin Fenari'nin vakfı olarak güney kilise camiye, kuzey kilise ise zaviyeye çevrilir ve dış narteksin güneydoğu köşesine minare ve güney kiliseye mihrap yapılır (Şekil 5.95-96) [2]. Caminin bulunduğu Yenibahçe vadisindeki bu yer Halıcılar Köşkü olarak tanınıyordu. Yapı, İstanbul'un beşte birini yok eden 1633 yangınında yanmış ve felâketi takip eden yıllarda onarılmıştır [5].

Şekil 5.93 Narteks kısmının lahitler[87].

Şekil 5.94 Narteks kısmının lahitler [87].

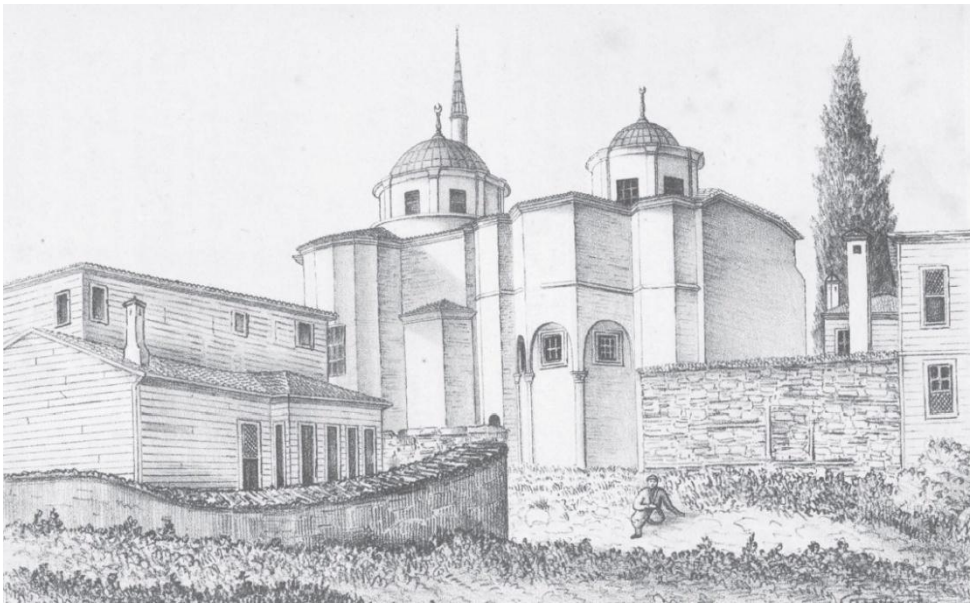

Şekil 5.95 Mevcut mihrap.

Şekil 5.96 Molla Fenari Camisi minaresi

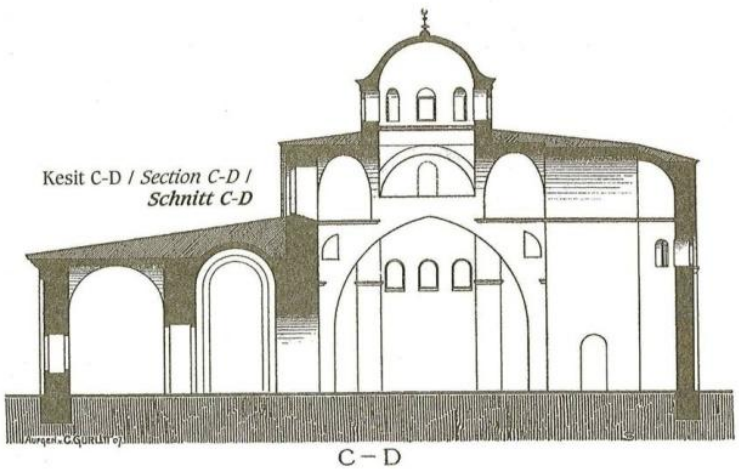
Sadrazam Bayram Paşa tarafından minber konulup cami olarak kullanılmaya başlayan yapının, Manastır hücrelerinden kalanlarla kuzey kilise kısmı XVII. yüzyıl sonlarında tekkeye çevrilmiştir [71].

Şekil 5.97 Paspates'e ait Gravür[84]

Güney kilisenin kare bir kitle halinde yükselen orta mekânın üstünü, kuzey kilisesindeki gibi 1831-1832'deki kasnak biçimi değiştirilmiş kubbe örter. Burada da orta mekânı "U" biçiminde saran dehlizlerden ayıran sütunlar kaldırılarak iki büyük tuğla kemerle üst

yapı desteklenmiştir (Şekil 5.98-5.99). 1633 yangınından sonra yapılan tamirde bu sütunlar çatladığından kaldırılıp binanın üst yapısını destekleyen kesme taştan ana eksene paralel iki büyük kemer inşa edilmiştir. 1918 yangınının ardından bu sütunların kaideleri meydana çıkmıştır (Şekil 5.100-5.101). Gerek kuzey gerekse güney kiliselerinin kubbeleri eski ölçüleri üzerine, kasnaklarındaki pencerelerin biçimlerinden anlaşıldığına göre, 1831-1832'deki onarımda yapılmıştır (Şekil 5.102-5.103). Molla Fenari İsa Camisi'nin, Osmanlı dönemine ait minberini, yazılarını ve malakâri mihrabı günümüze ulaşamamıştır. Molla Fenari İsa Camisi 1918'deki büyük Fatih yangınında bir defa daha yanmış, maddi sıkıntılar sebebiyle tamir edilemediğinden kırk yıl metruk halde kalmıştır [85] (Şekil 5.104-5.105).

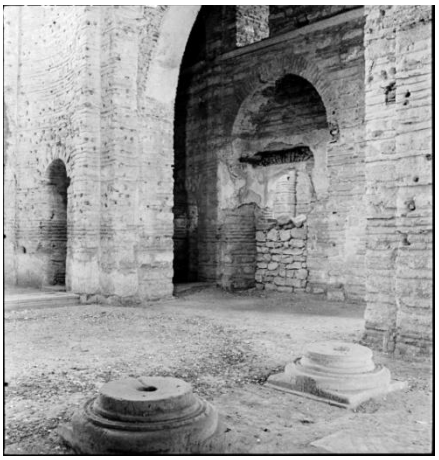
Şekil 5.98 Kesit çizimi [76].

Şekil 5.99 Kesit çizimi [75].

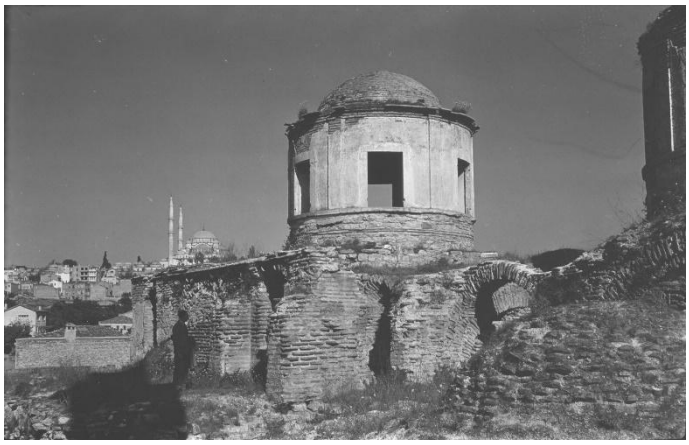
Şekil 5.100 Tuğla kemer ve kaideler[87].

Şekil 5.101 Kaldırılan sütunların kaideleri [87].

Şekil 5.102 1935 yılına ait bir fotoğrafta doğu cephesi [2].

Şekil 5.103 Kuzey kiliseye ait kubbedeki pencere boşlukları [87].

Şekil 5.104 1935 yılına ait bir fotoğrafta batı cephesi [87].

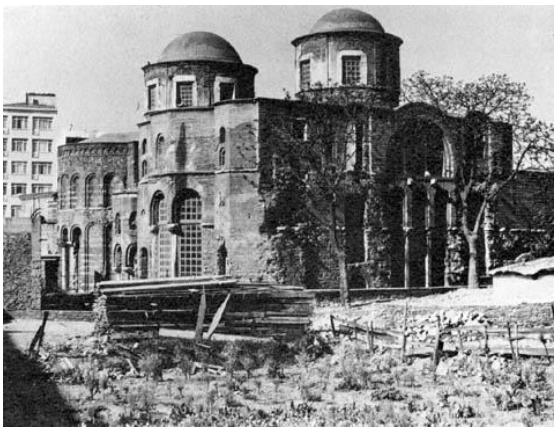

Şekil 5.105 1925 yılına ait bir fotoğraf [78].

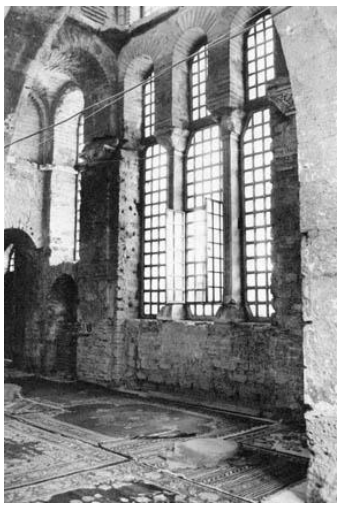
Yapıda 1959-60 yılları arasında Vakıflar idaresi tarafından Cahide Tamer denetiminde restorasyon uygulaması yapılmıştır. Bu dönemde yapılan restorasyon sonunda yapının kuzeye bakan duvarı da bütünüyle yenilenmiş ve ibadete açılmıştır (Şekil 5.106-5.107-5.108-5.109) [86].

Şekil 5.106 Onarım öncesi kuzey cephesi [78].

Şekil 5.107 Onarım sonrası [78].

Şekil 5.108 İç mekândan doğu cephesi [78].

Şekil 5.109 Doğu cephesi [78].

Şekil 5.110 C. Tamer'in onarımı öncesi [86].

Şekil 5.111 C. Tamer'in onarımı sonrası [86].

Şekil 5.112 Doğu cephesi [78].

Şekil 5.113 Doğu cephesi.

Fakat bu arada 1636'da yapılan, motifleri üç renkli malakârî süslemelere sahip mihraptan kalan parçalar bütünüyle yok edilmiştir. 1942'de yıktırılan tuğla minaresi 1970'li yıllarda yeniden yaptırılmıştır (Şekil 5.114-5.115) [85].

Şekil 5.114 Yapının 1990 tarihli görünümü [85].

Halen cami olarak kullanılmakta olan yapıda cumhuriyet dönemi yapılan herhangi bir bilimsel projelendirme sonucu oluşmuş müdahale kararlarına dayanmayan uygulamalar yapıldığı kolayca fark edilebilmektedir.

Şekil 5.115 Genel görünümü 2013

Çelik putrellerin kullanıldığı, bunların yer yer kagir duvarlara oturtulduğu ve oluşan mekân ihtiyacına binaen oluşturulan ahşap bölümlendirmeler cami iç mekânında görülebilmektedir (Şekil 5.116). Yapıda Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün kontrolünde başlayan restorasyon çalışmaları halen devam etmektedir.

Şekil 5.116 Yapıda kâgir duvara oturtulan çelik putreller 2013.

Şekil 5.117 Yapının doğu cephesine ait bir fotoğraf (Millingen)[62].

Şekil 5.118 Yapının Doğu cephesinin çizimi (Ebersolt)[75].

Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde Molla Fenari İsa Camisi'nde 19.yüzyılın ikinci yarısına ait Osmanlı'nın son döneminde yapılan muhtelif tarihli onarımlara ilişkin belgelere rastlamaktayız. Bunlardan çalışmamıza özgün veri sağlayabilecek olan 19.yüzyılın ikinci yarısına ait belgelerden biri olan Sultan Abdülmecid dönemine ait 2 Safer 1267 tarihli keşif defterinde Halıcılar denen bölgede bulunan Molla Fenari camisinin tamirinin tamamlanmış olduğundan ve keşif ve denetiminin yapılması gerektiği belirtilmektedir

(Bkz. EK-B). Yapıda gerçekleşen onarımın bittiği ve yapılan onarımın anlaşmaya uygunluğunun denetlendiği bu ikinci keşif defterinden 1894 depreminden 42 sene öncesinde yapıda gerçekleşen tamirata ilişkin bazı bilgiler edinebilmekteyiz (Bkz. EK-B).

Cami üzerindeki kiremitlerinin eksik olanlarının tamamlanarak bütün çatı kiremitlerinin aktarılması, (fersude) yıpranan-bozulan sıvaların ve döşeme onarımının yapılmasından bahsedilmektedir. Bununla birlikte iç mekânda bütünüyle badana yapılması, çevre duvarlarının alt kısımlarının derzlerinin yenilenmesi ve kubbe etrafındaki derzlerin onarımı, camları mevcut olmayan doğramaların camlarının takılması ve kâgir saçağın yenilendiğini öğrenmekteyiz. Keşif defterinde tafsilatından bahsedilen malzemeler ve bu malzemelerin yapının hangi bölümlerinde kullanıldığına dair bilgiler şöyledir:

5.2.1 Dış Mekândaki Onarımlar

5.2.1.1 **Çevre Duvarlarında Yapılan Onarım**

Keşif defterinde çevre duvarları alt kısımlarının derzlerinin ve sıvalarının tamirinin yapılması gerektiği belirtilmektedir.

5.2.1.2 **Minarede Yapılan Onarım**

Minaresinin sıvaları tahrip olduğundan dolayı halis harçla sıva yenilemesi ve caminin minare peteği kısmen tahrip olduğundan dolayı petek ve külah onarımının yapıldığı anlaşılmaktadır. Onarımda tuğla malzeme ile kumlu harç kullanıldığı ve minare peteğinin alçı ile sıvanıp badana yapıldığı kaydedilmektedir. Külah kısmının konik şekilli olması, Filyos serenli meşe ağacı taban yollamadan kalıplı ve kaplamasının çıtalı zeytin ağacı tahtasından kaplanması onun da üzerinin kurşun kaplanarak bezemeli alemiyle birlikte yerine konulması gerektiği keşif defterinde belirtilmektedir.

5.2.1.3 **Çatı Onarımı**

Tuğla malzeme ile kâgir saçağın yenilenmesi, caminin kiremitleri hasarlı olduğundan çatısının akmakta olduğu ve kiremitlerin mevcuduna beşte bir oranında yerli yeni kiremit ilavesiyle her metrede bir bağ demirleriyle rabtları altı kiyyelik çinkodan kısmen üzeri boyalı olarak oluk, boru ve sandıklı mahyaları harçla baskılı olarak uygulanarak,

eksik olan kiremitlerin tamamlanarak kiremit aktarımının yapılmasının istendiğini öğrenmekteyiz (Bkz. EK-B).

5.2.1.4 **Kubbe Onarımı**

Defterden depremin etkisi ile yapının duvarlarında ve kubbelerinde çatlakların oluştuğunu öğrenmekteyiz.

Yapının gövde duvarlarında ve kubbelerinde oluşmuş yarıklara nasıl müdahale edildiğini de tespit edebilmekteyiz. Yapının kubbelerinin bazı bölümlerinin yarılmış ve kısmi olarak da sıvalarının dökülmüş olduğu ifade edilmekte, yarıkların çıralı kamalarla sıkıştırılıp çimento ile doldurulması ve dökülen sıvaların yine kumlu harçla düşürme[1] olarak sıvanıp üzerine badana yapılması gerektiği ifade edilmektedir. Kubbelerin alt kısımlarının derzlerinin ve sıvalarının tamirinin yapılarak bütünüyle badana yapılması istenmektedir.

5.2.1.5 **Gövde Duvarı Onarımı**

11 Mayıs 1898 tarihli (29 Nisan 1314) keşif defterinde Halıcılar bölgesinde bulunan Molla Fenari Camisi'nin depremden zarar gören mahallerinin olduğu belirtilmektedir. Molla Fenari Camisi'nin Veznedar Said Ağa Bahçesi tarafında bulunan gövde duvarının üst kısmının bir bölümünün yıkılmış olduğu ve bu bölgenin kumlu harç ve kerpiç tuğlasından iki tarafı sıvalı gövde duvarı inşasının yapıldığı anlaşılmaktadır. Keşif defterinden, onarımda kullanılan malzemeler ve bu malzemelerin yapının hangi bölümlerinde kullanıldığına dair bilgileri edinebilmekteyiz. Söz konusu keşif defterinden yapının gövde duvarında yer alan çatlakların çıralı kamalarla sıkıştırıldığı, çimento ile doldurulduğu ve tesviye edildiği, kum ve ketenli harçla sıvandığı belirtilmektedir. Ekrem Hakkı Ayverdi Haritasından yapının kuzey doğusunda bir bostanın bulunduğu görülmekte olup bu bostanın kuzeybatısında mevcut olan kilise camisi sokağıyla birleşen ve bostana bitişik olan sokağın isminin de "Veznedar" olduğu göz önünde bulundurulduğunda keşif defterinde ismi geçen bahçenin yapının kuzeydoğusunda kalan bostan olması ihtimali yüksektir (Şekil 5.121). Bu alanın Artamonoff

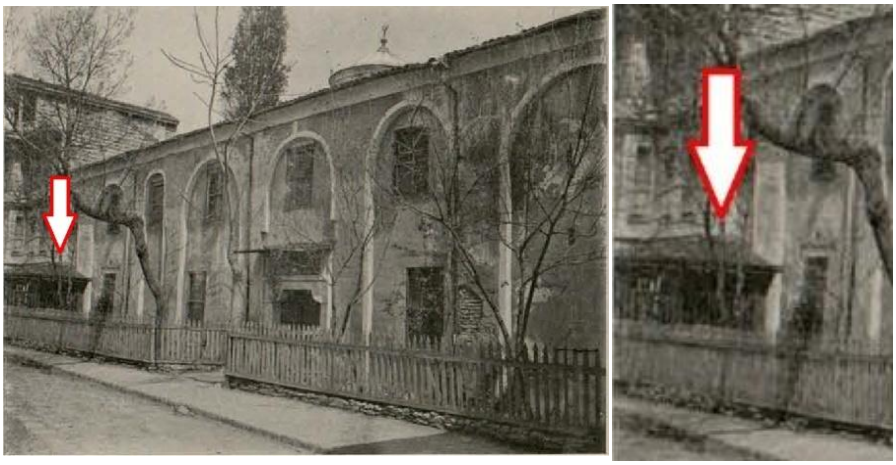
[1] "Düşürme" tabirinin nasıl bir uygulamayı tanımladığına kaynaklarda rastlanılamadı.

fotoğraflarında 1939 tarihinde dahi hala bostan olarak kullanılmakta olduğu görülebilmektedir (Şekil 5.122).

Dolayısıyla söz konusu hasarlı duvarın kuzey kilisesinin güney cephesi veya kuzey duvarı olması mümkün gözükmektedir. Keşif defterinde yapının bu bölümünde kumlu harç ve kerpiç tuğlasıyla onarımının gerçekleştirilmesi bununla birlikte yapıda türlü renklerde badana yapılması, pencere boşluklarına parmaklık takılması, çerçevelerinin yağlı boya ile boyanması ve Caminin pencere camlarının bazıları kırıldığından mevcut örneklerde benzerlerinde olduğu şekliyle yenilenmesi gerektiği keşif defterinde belirtilmektedir.

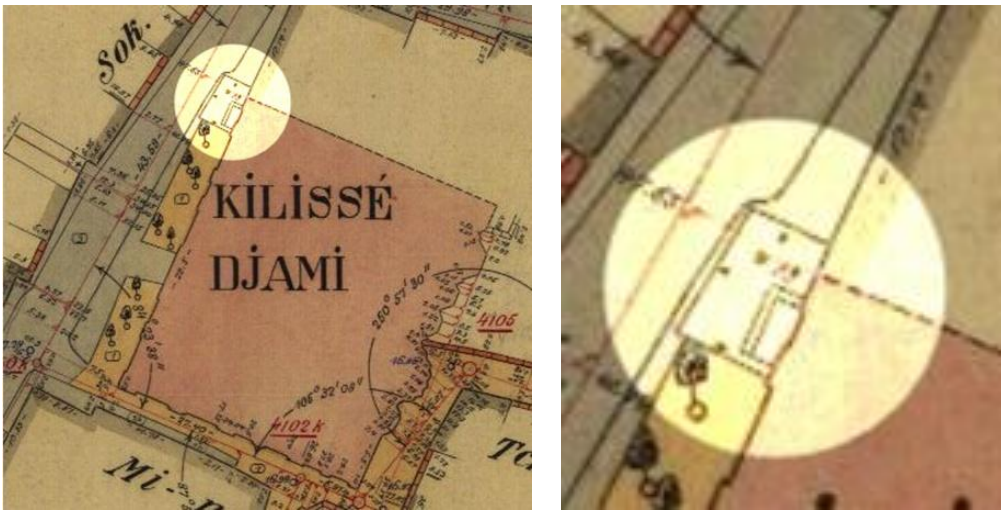
5.2.1.6 **Abdest Alma Bölümü ve Tuvaletlerin Onarımı**

20. yüzyıl başı çizilen Molla Fenari Camisi rölövelerinde ana yapıya bitişik herhangi bir yapı görülmemekle birlikte kiremit örtülü çatısı olan abdest musluklarının ve helâların cami bitişiğinde bulunması gerektiği keşif defterinden anlaşılmaktadır. Söz konusu bölüm 1914-1915 tarihli Alman Mavileri haritalarında ve Ebersolt'un Molla Fenari Camisi fotoğraflarında görülebilmektedir (Şekil 5.119-5.120). Cami bitişiğinde mevcut olan muslukların ve tuvalet bölümünün üzerindeki çatının kiremitlerin aktarılması ve yelkovan[1] tahtalarının yenilemesi gerektiği keşif defterinde ifade edilmektedir. (Bkz. EK-B).

Şekil 5.119 Yapının köşesinde yer alan kiremit örtülü çatı [75].

[1] (Bkz. Sözlük, Şekil 4.3).

Şekil 5.120 Alman Mavileri Haritalarında abdest musluklarının planı [89].

5.2.2 İç Mekândaki Onarımlar

5.2.2.1 **Son cemaat mahalli**

Son cemaat mahallinin önüne taştan duvar yenilemesi, üzerine "İzmit çubuğundan batırma taban yerleştirilerek, kızaklıktan parmaklık inşasının yapılması, son cemaat mahallinin sol tarafında bulunan oda döşemesi çöktüğünden döşeme tahtasının kaldırılarak asli seviyesine getirilmesi gerektiği ve bu döşeme onarımı yaparken çifte dolabdan kiriş ve çab koğuşu kullanılması gerektiği belirtilmektedir. Keşif defterinde son cemaat mahallinin sol tarafında bulunduğu belirtilen odanın, yapının narteks kısmının kuzey tarafında bulunduğunu ve birkaç basamaklı merdiven ile çıkılan bir mekân olduğu Ebersolt'un rölöve çizimlerinde ve Van Millingen'in kitabında yer alan bir fotoğrafta görülebilmektedir (Şekil 5.123-5.124). Keşif defterinden bu odanın döşemesinin çöktüğü ahşap döşeme tahtalarının kaldırılıp asli seviyesine (önceki haline) getirilmesinin istendiğini öğrenmekteyiz (Bkz. EK-B).

Keşif defterinde (Bkz. EK-B) sıralanan onarım maddelerinden biri olan döşeme tamiri için ahşap elemanların çab koğuşu[1] ve kiriş olarak da çifte dolap kullanılmış, bunlardan çifte dolabın meşe, kestane takımı içerisinde yer aldığı Celal Esad Arseven'in Sanat ansiklopedisinde belirtilmektedir [45]. Çab kelimesi ince uzun kalas için

[1] Onarımlarda kullanılan ahşap elemanların isimleri ve uygulandıkları yerlere ilişkin detaylardan "Yapı Onarımlarında Kullanılan Malzemeler" bölümü "Ahşap" maddesinde bahsedilmiştir.

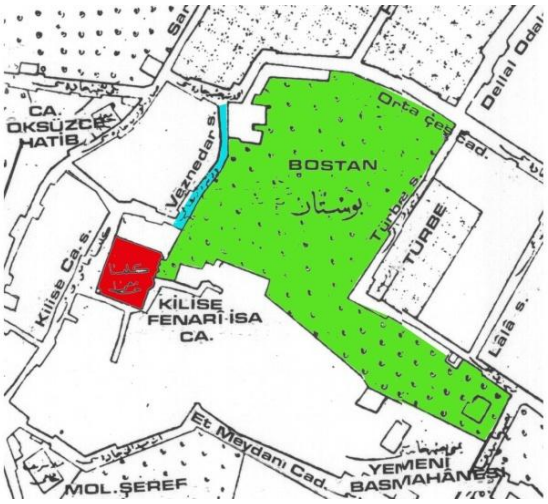
kullanılmaktadır.“Koğuş” kelimesi ise tavan ve döşeme tahtası için kullanılmakla birlikte bu ahşap eleman Neslihan Sönmez’in Osmanlı Dönemi Yapı Ve Malzeme Terimleri Sözlüğünde “koğuş tahtası” olarak geçmekte ve tahta türleri arasında özelliği bilinmeyen tahtalar bölümünde bulunmaktadır [40]. Diğer maddelerden biri de son cemaat mahallinin önünde yer alan taş duvarın üzerine yerleştirilen taban elemanının İzmit çubuğu[1] olduğunu belirtilerek ahşap tabanın hem nereden getirildiği, hem de niteliği hakkında bilgi verilmektedir. Bu taban üzerine inşa edilen parmaklığın ise başları darabalı[2] (Şekil 5.119) olması gerektiği belirtilmektedir. Kızaklık kelimesi ise döşeme kirişleri arasında çelikleme olarak kullanılan tahtayı tanımlamaktadır [47]. Bu ahşap elemanın tercih edilme sebebinin, ölçülerinin inşa edilecek parmaklık için uygun olmasıdır. Pencere doğramalarında eksik olan cam levhaların takılması ve bu cam levhaların “altmışlık cam” levha olması kaydedilmektedir.

Keşif defterinde, Molla Fenari İsa Camisi’nde onarıma ilişkin alan ölçümü ve bilimsel incelemesinin yapılarak boyut ve şekillerinin ve onarım dereceleri ve inşai malzemesine göre keşif defterinde yazılı olan dokuz kalem onarım türünün 29298 kuruş masrafla gerçekleştirilebileceği ifade edilmektedir. Keşif defterinde tutulan kayıtların altında Bab-ı Vâlâyı Seraskerî İstihkâm ve İnşaat Dairesi Memur-ı İstihkâm kolağasının ve Nafia Nezareti Heyeti Fenniyesi memurunun imzası bulunmaktadır. Yapının hasar görmesine sebep olan, defterde söz konusu depremin, keşif defterinin düzenlenmesinden önceki dört senelik süreçte Edirnekapı, Fatih ve Topkapı gibi mahallelerde büyük yıkımlara yol açan başka bir depremin olmaması sebebiyle 1894 tarihli İstanbul depremi olduğunu söyleyebiliriz. Yine aynı defterde 27 Safer 1267 (1 Ocak 1851) tarihli yazıda “Halıcılar bölgesinde bulunan Molla Fenari Camisi’nin onarım gereken mahallerinin onarım işinin Haci Yani Kalfa tarafından birinci keşiften 1951,5 kuruş noksanıyla yapıldığı belirtilmekte, söz konusu onarımın nasıl tamamlandığı ve geriye bir şey bırakılıp bırakılmadığının bir memur gönderilerek denetlenmesinin ve Ebniye hülefasından

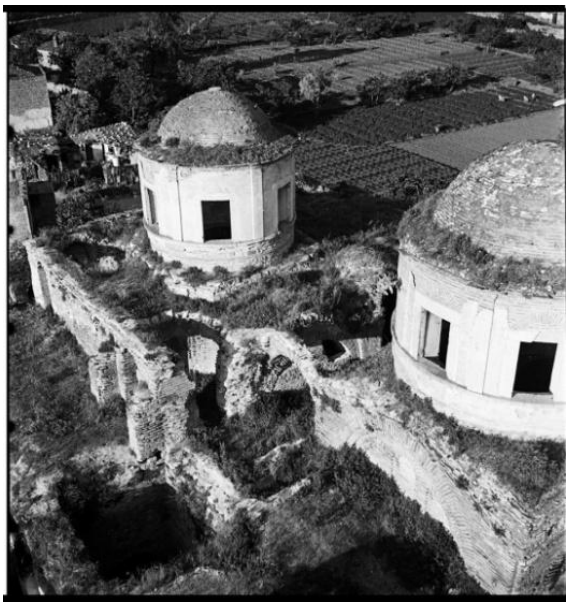
[1]Çubuk kelimesi, dikdörtgen kesitli ahşap elemanları tanımlamaktadır [40].

[2]Keşif defterinde “لد ضربه“ olarak geçen kelimenin, İlk hafinin “د“ harfi yerine, yazıyı yazan şahsın telaffuz yakınlığı sebebiyle hatalı olarak “ض” harfini kullanmış olabileceği düşünülebilir. Dolayısıyla metin içerisindeki bu kelimenin, parmaklık veya tahta ile yapılmış bölme anlamında kullanılan daraba kelimesi olması muhtemeldir [55].

(halifelerinden) Hacı Tahir Efendi tarafından incelenerek keşfinin yapılması ve bu defterde isim, vasıf ve şekillerin altına yazılı olan, meclisçe belirlenen rayiç fiyatlar üzerinden hesap olunan bütün masrafların ödenmesi gerektiği belirtilmektedir (Bkz. EK-B). Söz konusu keşif defterinde; Molla Fenari Cami'sinde yapısal bir hasarın mevcudiyetinden bahsedilmemektedir. Keşif defterinde sıralanan maddelerden de anlaşıldığı üzere müdahalenin kapsamı basit onarım düzeyini geçmez. Yine aynı defterden söz konusu onarım işinin Osmanlı tebaasından bir Rum kalfa tarafından tamamlandığı ve yapılan uygulamaların bina halifeleri tarafından denetiminin yapıldığını görmekteyiz (Bkz. EK-B).

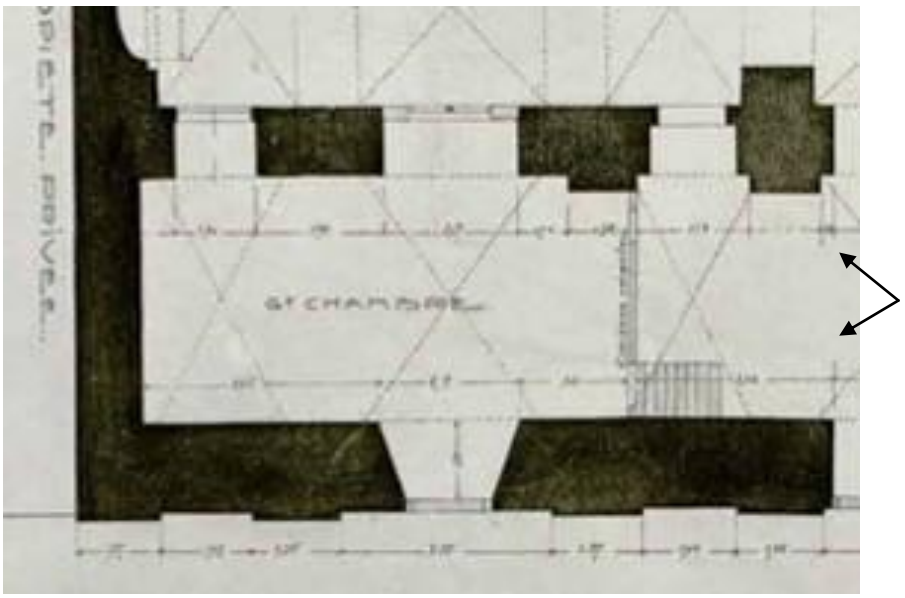
Şekil 5.121 Yapının kuzeydoğusundaki bostan [90].

Şekil 5.122 Yapının kubbe örtüsü (Artamonoff) 1939 [87].

Şekil 5.123 Narteks kısmındaki odanın görünüşü [62].

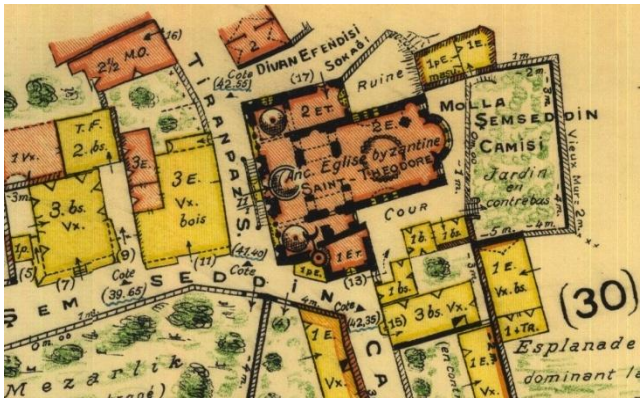

Şekil 5.124 Odanın rölövesi [75].

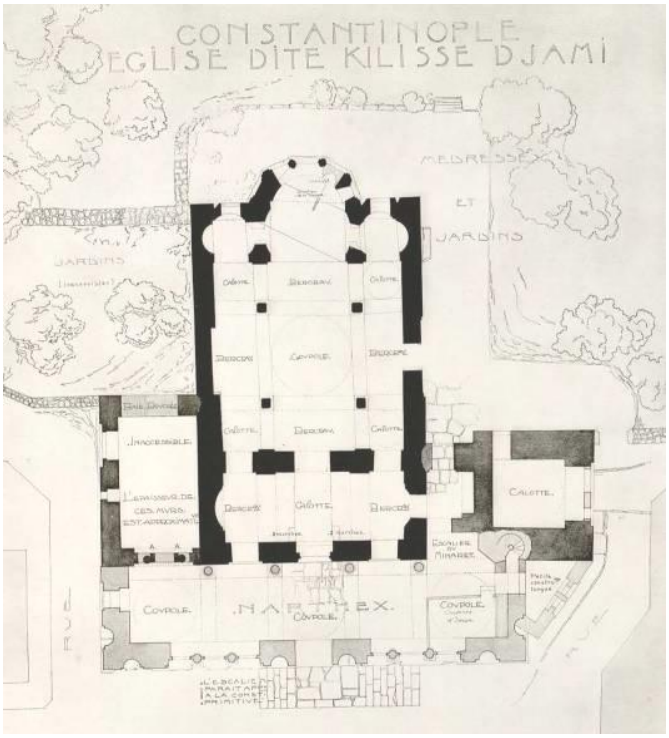
5.3 Molla Gürani Camisi

Vefa Kilise Camisi ve Molla Şemseddin Camisi olarak da anılan Molla Gürani Camisi, Fatih ilçesi, Vefa semti, Molla Şemseddin Gürani sokağında, 565 Ada 14 parselde bulunmaktadır (Şekil 5.125).

Bizans dönemindeki adı hakkında kesin bir bilgi yoktur. Eskiden beri şehrin içinde varlığı bilinen birçok Ayios Teodoros (Hagios Theodoros) kiliselerinden biri olarak kabul edilir. Azizlerden Teodoros, Hristiyanlığa inandığından dolayı öldürülmüş, Roma ordusundan bir askerdir [91].

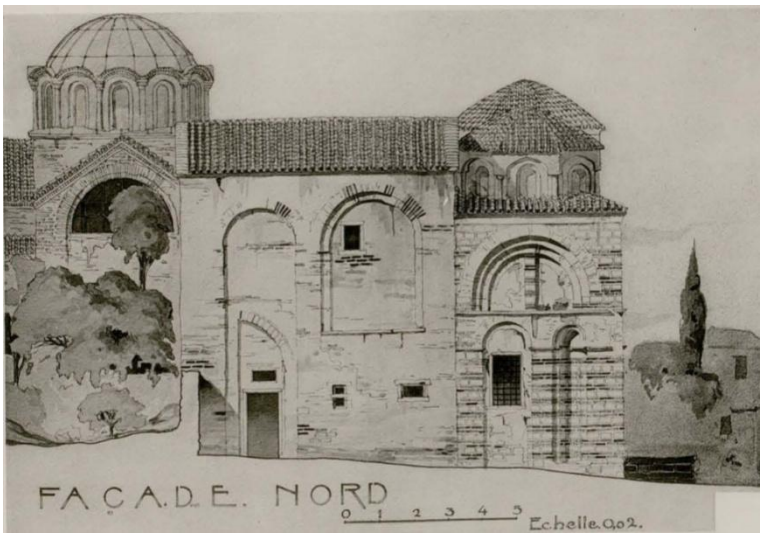

Şekil 5.125 Pervititch Haritası [65].

Şekil 5.126 Yapının planı (Ebersolt) [75].

Kilisenin temelinde bulunan eski yapı kalıntıları (damgalı tuğlalara göre 5.yüzyılın ortalarından kalma) günümüze kadar kesin bir açıklığa kavuşamamıştır [2]. Bazı izlerden anlaşıldığı kadarı ile erken döneme ait (5-6.yüzyıllar) bu yapının yerinde orta Bizans dönemi içinde bugün görülen binanın esası inşa edilmiştir. 10-11.yüzyıllara ait olduğu düşünülen kilise, orta Bizans döneminin tipik dini mimari biçimi olan "*kapalı haç planlı*" yapılardan olup narteksi ve muhtemelen güney kısmında yer alan şapeli ile birlikte inşa edilmiştir (Şekil 5.126) [91]. Narteksin kuzey tarafındaki iki katlı yapı sonradan yapılmıştır (Şekil 5.127-5.128-5.129) [2].

Şekil 5.127 Kuzey Cephe [75].

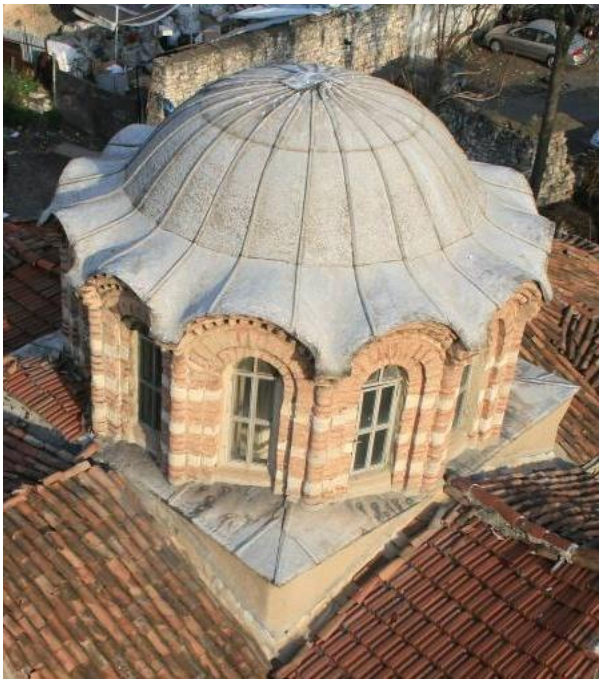

Şekil 5.128 Narteksin kuzey tarafındaki iki katlı yapı.

Şekil 5.129 Kuzey tarafındaki yapının çatısı.

Yapının doğu cephesinde apsisin yanında kubbeli tonozla örtülü pastoforion hücreleri vardır. Ana mekân dört sütunun oluşturduğu, dört kolu eşit bir haç biçiminde olup kolların üzerinde beşik tonozlar ve ortada da pencereli ve yüksek kasnaklı bir kubbe mevcuttur (Şekil 5.130). Ortadaki dört sütun yangınların birinde tahribe uğradığından yerlerine günümüzde mevcut olan destekler konulmuştur (Şekil 5.132). Mekânın batı tarafında üç bölümlü bir narteks vardır (Şekil 5.133-5.134-5.135-5.136-5.137-5.138). Dış cephelerin duvar örgüleri ciddi bir inceleme yapılmadan düzenli taş ve tuğla dizileri halinde onarılmıştır. Köşe mekânlarının da üstleri özgün mimarisine uymayan düz ve tek meyilli çatılar halinde örtülmüştür (Şekil 5.130) [91].

Şekil 5.130 Ana kubbe.

Şekil 5.131 Ana kubbe ve minber

Şekil 5.132 Mihrap ve giriş kapısı

Şekil 5.133 Narteks kısmı [78].

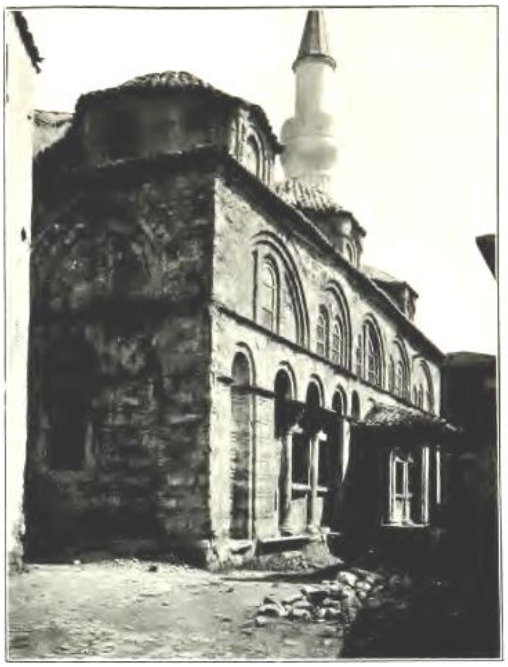

Şekil 5.134 Narteks kısmındaki pencere.

Şekil 5.135 Narteksler ve iç mekân arasındaki kapılar.

Yapı, şehrin Latin işgalinden 1261'de kurtarılması ve Bizans idaresinin ihyası ile önemli ölçüde tamir edilmiş ve (Paleologos hanedanı döneminde 14.yüzyılın birinci yarısında) yapının batı tarafına bugün görülen binanın giriş cephesini teşkil eden dış narteks eklenmiştir (Şekil 5.139-5.140-5.141-5.142-5.143). Bu dışarıdan merdivenle çıkılan ilave, kemerler ile bölünmüş beş bölüm halinde olup, bunlardan üçü kubbelidir.

Şekil 5.136 Dış narteks cephe görünüşü [62].

Şekil 5.137 Dış narteks cephesinde sütunlar [62].

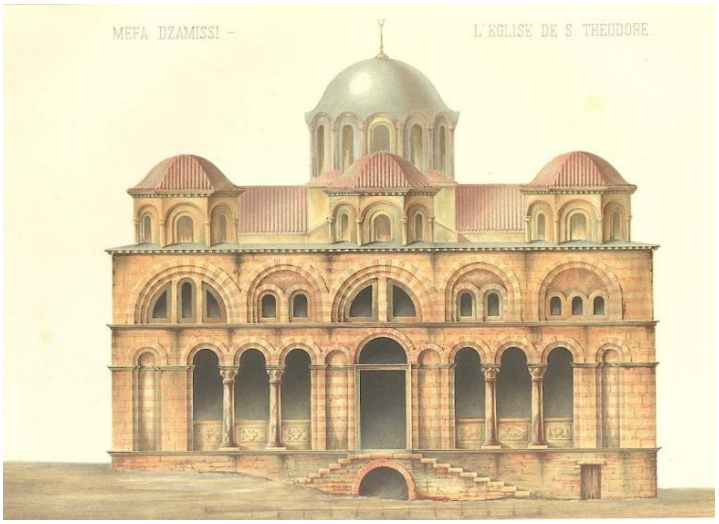
Şekil 5.138 Dış narteks cephe görünüşü [75].

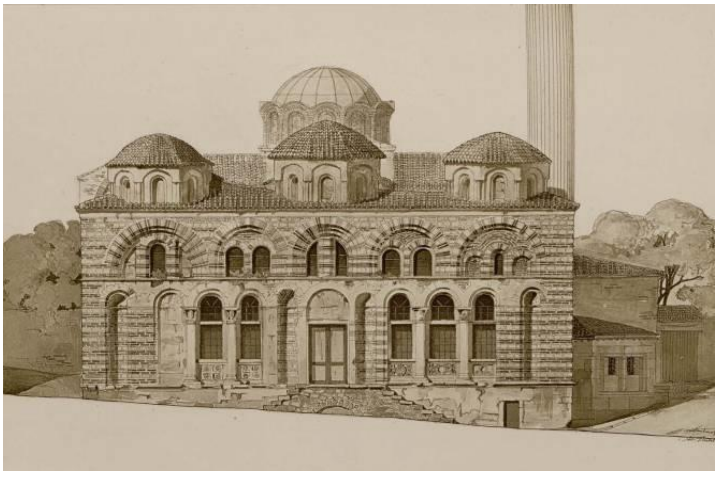
Şekil 5.139 Dış narteks cephe görünüşü

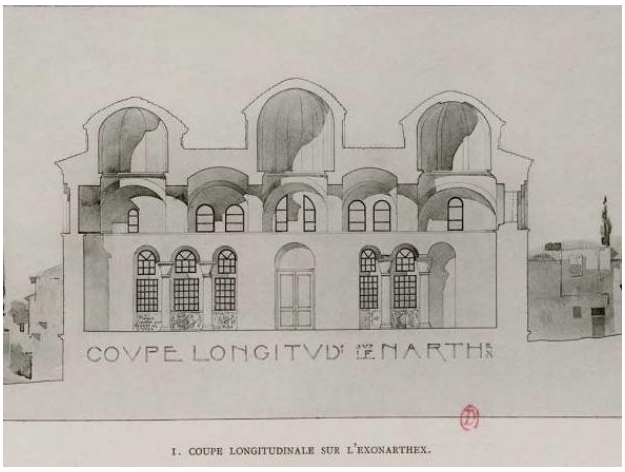
Şekil 5.140 Dış nartekse çıkan merdivenler [75].

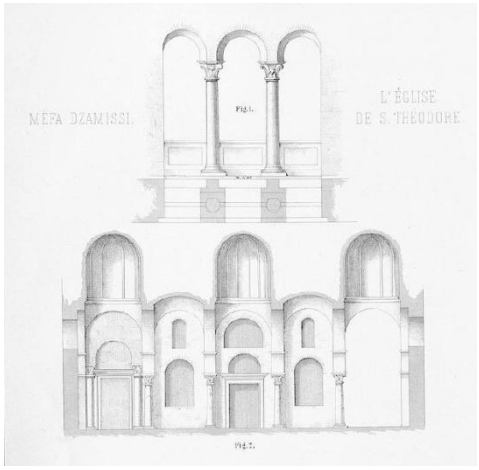
Şekil 5.141 Pulgher'e ait dış narteks cephe görünüşü [92].

Şekil 5.142 Ebersolt'a ait dış narteks cephe görünüşü [75].

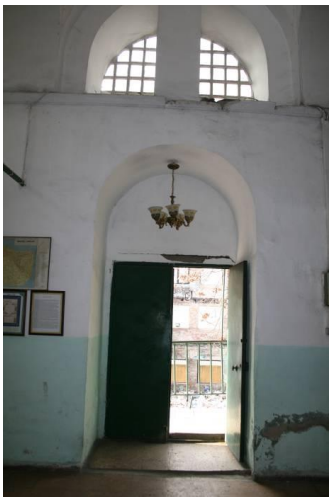
Şekil 5.143 Dış narteks kısmından kesit [75].

Şekil 5.144 Dış narteks kısmından kesit [92].

Şekil 5.145 Dış narteks pencereler

Şekil 5.146 Dış narteks giriş kapısı

Şekil 5.147 Dış narteks görünüş [78].

Şekil 5.148 Dış narteks görünüş

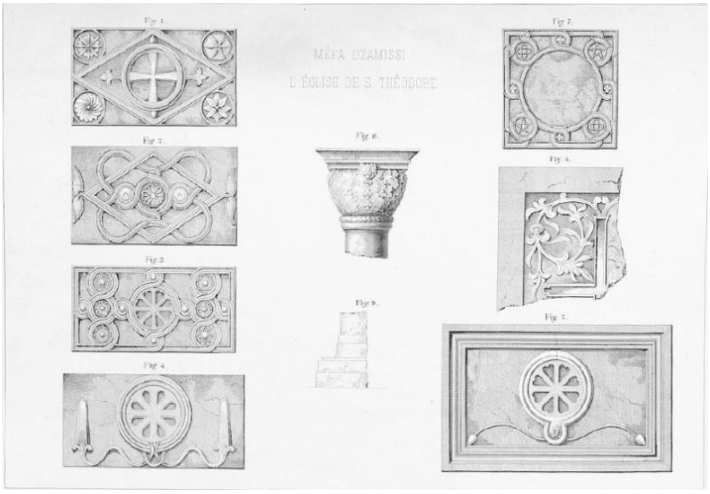
Bu ek yapıda daha erken dönemin bazı işlenmiş unsurları devşirme malzeme olarak kullanılmıştır. Pencerelerin altlarındaki korkuluk levhaları ile sütun başlıkları 6. yüzyıla ait parçalardır (Şekil 5.152-5.153-5.154).

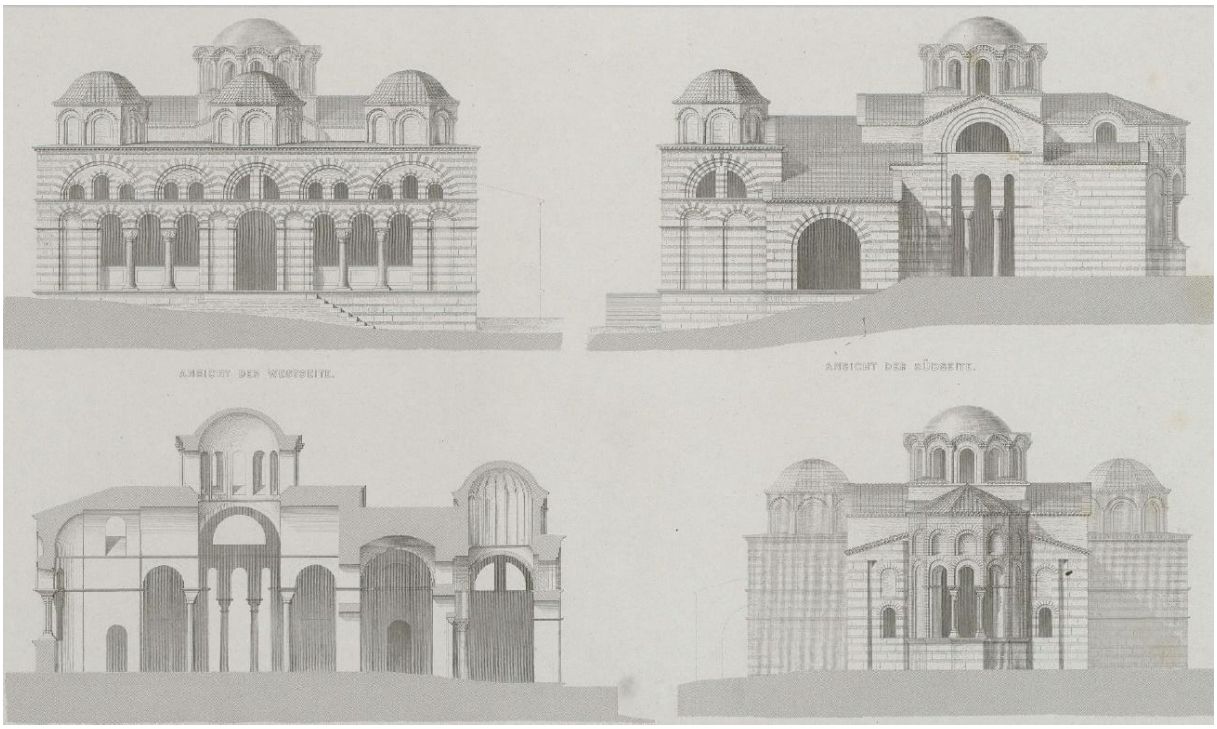
Şekil 5.149 İç mekân

Şekil 5.150 Dış mekân

Şekil 5.151 Yapıya ait detay çizimleri Salzenberg [93].

Şekil 5.152 Yapıya ait cephe ve kesit görünüşleri Salzenberg [93].

Şekil 5.153 Tuvalete dönüştürülen bölüm

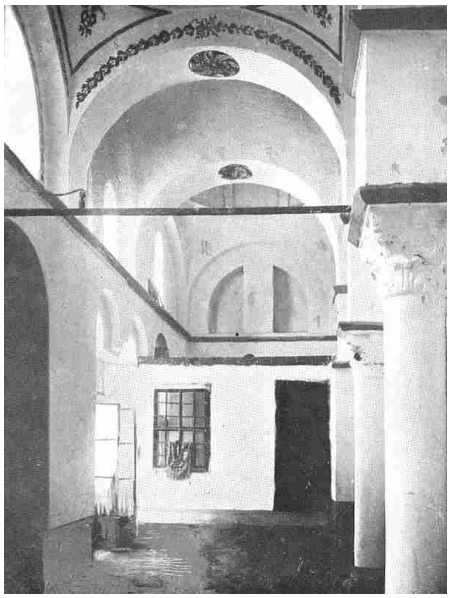
Şekil 5.154 Kemer ve sütun başlıkları

Şekil 5.155 İç nartekse geçiş sağlayan kapı [75].

Şekil 5.156 Dış nartekste kapının iki yanında bulunan sütunlar[62].

Şekil 5.157 Dış narteksteabdest mahalline dönüştürülen kısım [62].

Söz konusu dış narteksin üç kubbesinden ikisi hala kısmen mozaik dekorlarını (Theotokos; Peygamberler ve krallar) korurlar (Şekil 5.164-5.166)

Şekil 5.158 Dış nartekste bulunan kubbe

Şekil 5.159 Dış nartekste bulunan kubbe

Şekil 5.160 Mozaiklerin bulunduğu kubbe

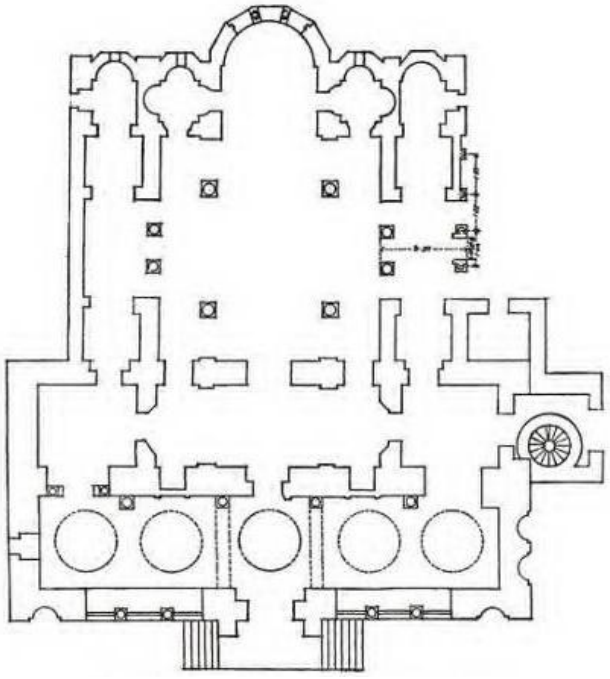

Şekil 5.161 Dış narteks kubbeleri ve çatı görünüşü

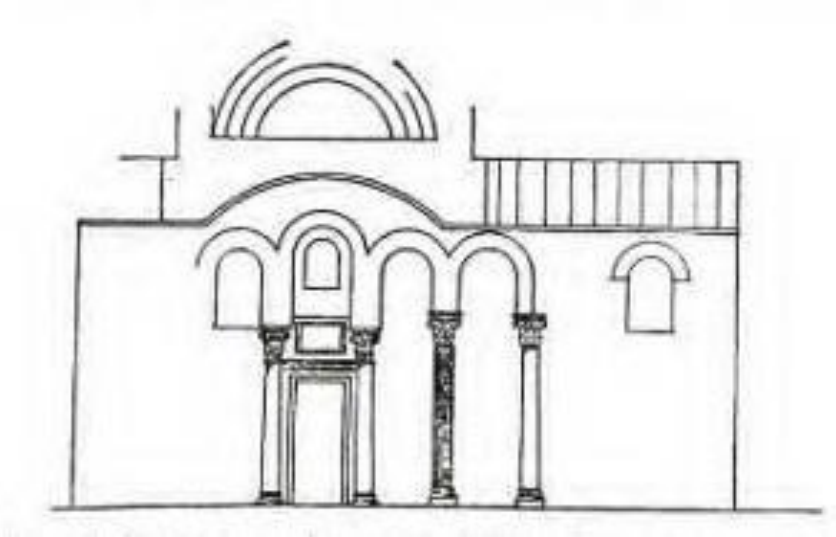

Şekil 5.162 Ana Kubbe

Yaklaşık aynı zamanlarda kilisenin güney kısmında yer alan ve kubbeli mekâna üç kısımda bir kemerle bağlanan giriş inşa edilir. Semavi Eyice yan neflerin 1833 yangını ardından ortadan kalkmış olabileceğini söyler. Bu girişin güney duvarı farklı kemerlerle bölümlere ayrılmıştır (Şekil 5.168-5.169-5.170). İçeride ve güneydeki kare biçimindeki ek binanın bu döneme ait olduğu sanılır. Burası büyük olasılıkla çan kulesinin zeminini oluşturmaktadır (Şekil 5.173-5.174-5.175-5.176) [2].

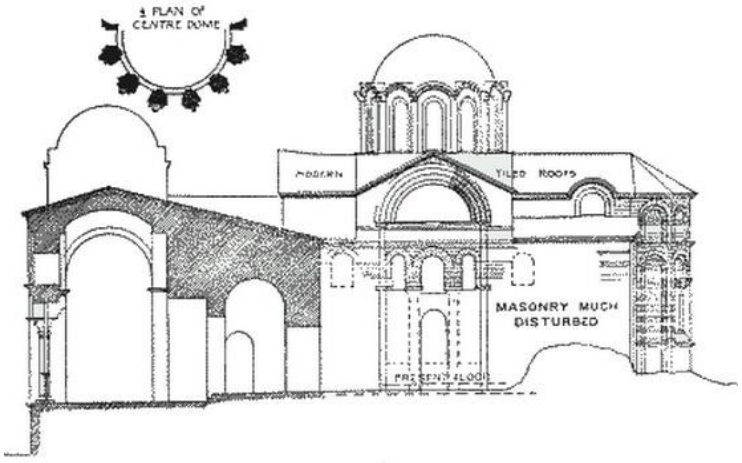
Şekil 5.163 Yapının planı Texier [62].

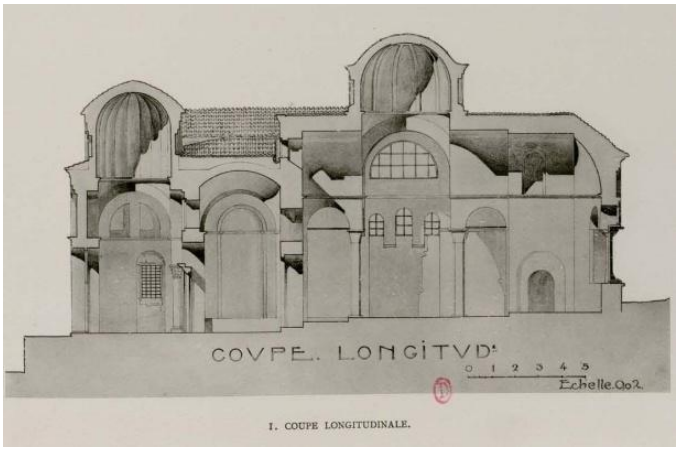
Şekil 5.164 Yapının batı cephesine ait çizim Texier [62].

Şekil 5.165 Yan cepheye açılan kapı

Şekil 5.166 Batı cephesi (Van Millingen) [62].

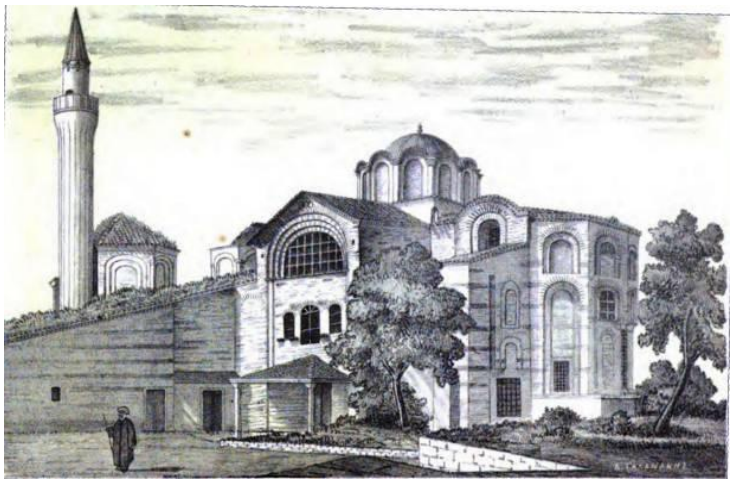
Şekil 5.167 Yapının kıble istikametinde kesiti (Ebersolt) [75].

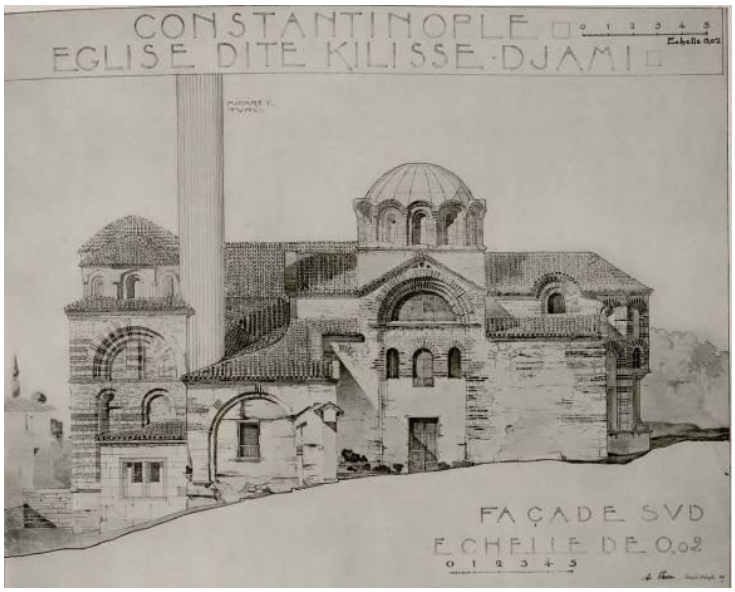
Şekil 5.168 Batı cephesi görünüşü

Şekil 5.169 Batı cephesi görünüşü [75].

Şekil 5.170 Paspates'e ait batı cephesi gravür [84].

Şekil 5.171 Batı cephesi çizimi [75].

Şekil 5.172 Batı cephesi görünüşü

İstanbul'un fethinden sonra bu kilise mescide çevrilmiş ve vâkıfı olan Şeyhü'l-İslam Molla Gürani tarafından birçok dükkân, mahzen, hamam vb. binayı bu yapı için vakfetmiştir. Minberi Mehmed Eminzade Hüseyin Ağa'nın oğlu müderris Abdurrahman Efendi tarafından koydurulmuştur [71]. 15.yüzyılın ikinci yarısı camiye çevrildiği dönemde apsis ve bir olasılıkla kilisenin büyük kapısı değiştirilir ve güneydoğu köşesine bir minare eklenir (Şekil 5.178-5.179-5.180-5.181) [2].

Şekil 5.173 Yapının güney cephesi görünüşü [87].

Şekil 5.174 Mihrap kısmı

Semavi Eyice yapının sağ tarafında yükselen bu minarenin, gövdesinin dikey çubuklar şeklinde yapılmış olması bakımından Orta Asya'dan beri gelen eski bir Türk minare geleneğini yaşattığını, Ekrem Hakkı Ayverdi ise Bursa'daki Ahmed Da'i ve Tuzpazarı minarelerinin daha yüksek ve ince bir örneği olduğunu ve minarenin altında mevcut olan çatılı, iki pencereli Osmanlı dönemi ilavesinin muvakkithane hissi verdiğini söylemektedir (Şekil 5.182-5.183-5.184-5.185-5.186-5.187-5.188) [27].

Şekil 5.175 Yapının güney cephesi çizimi [75].

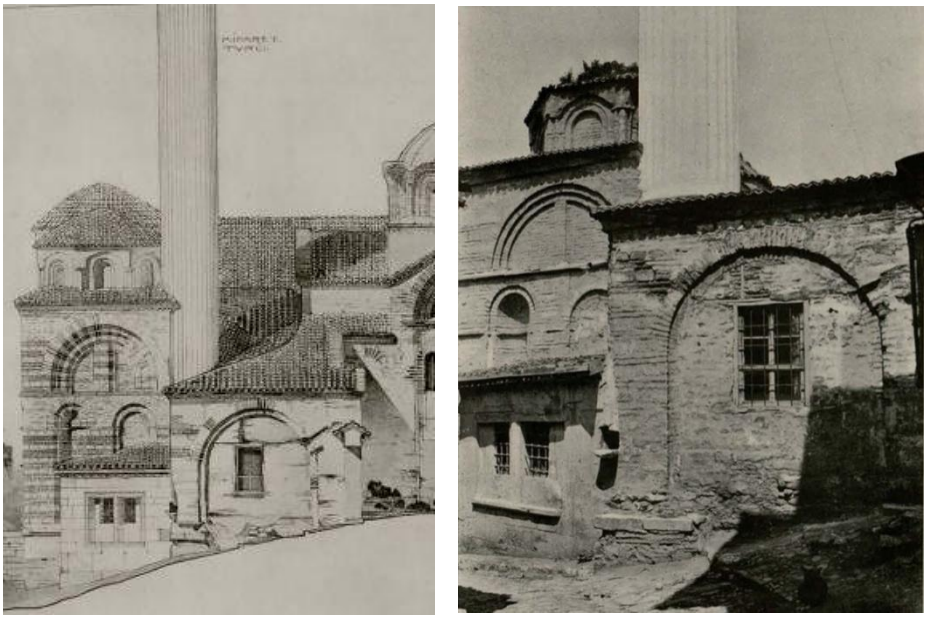
Şekil 5.176 Yapının güney cephesi görünüşü [2].

Semavi Eyice'nin şerefe korkuluklarında kullanıldığını ifade ettiği Bizans dönemi levha parçalarından, şerefe korkulukları harçla sıvanmış (Şekil 5.182) olduğundan dolayı halen mevcut olup olmadığı hakkında kesin bir bilgiye ulaşılamamıştır [91]. 1901 yılına ait bir arşiv belgesinde Molla Gürani Camisi'nin şerefe korkuluklarında başsız bir kuş resmi bulunan bir taşın kullanıldığı ve söz konusu taşın yerinde incelenerek Müze-i Hümayun'a nakledilmesine karar verildiği anlaşılmaktadır (Bkz. EK-C). Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen aynı döneme ait yapıların kalıntıları sergilenmekte fakat bu bölüm içerisinde Molla Gürani Camisi'ne ait bir kısım bulunmadığından söz konusu

taşın naklinin gerçekleşip gerçekleşmediğine dair bir bilgiye ulaşılamamıştır. Bununla birlikte söz konusu kalıntının, yazışmalar sonucu Müze'ye nakil işlemi gerçekleşmiş olsaydı Semavi Eyice'nin böyle bir durumdan bahsetmemesi gerekirdi. Yine de kesin bilgiye raspa çalışmaları sonucunda ulaşılabilecektir.

Şekil 5.177 Minarenin eski ve yeni fotoğrafı [49].

Şekil 5.178 Yapının köşesindeki ek yapı (Ebersolt ve Millingen)[62]

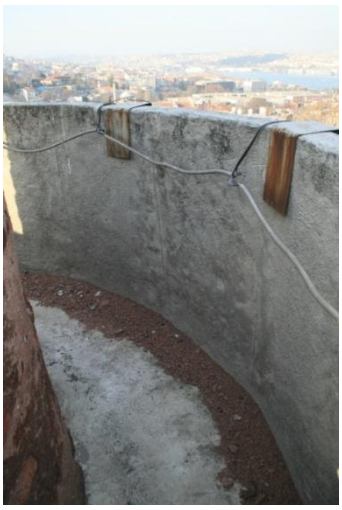
Şekil 5.179 Ebersolt'a ait rölöve detayı [75].

Şekil 5.180 Yapının köşesinde bulunan ek yapı.

Şekil 5.181 Yapının köşesinde bulunan ek yapının iç mekân fotoğrafı.

Şekil 5.182 Minare şerefesinde korkuluk detayı.

Şekil 5.183 Minare içerisinde seren direği.

Şekil 5.184 Minare iç mekânından tuğla ve harç detayı.

1546 tarihli İstanbul Vakıfları Tahrir defterleri Defterinde bu caminin kaydı, komşusu olan Şeyh Vefa Camisi bölümü içindedir. Yapı 1750 tarihinde çıkan Süleymaniye ve Vefa semtlerinde etkili olmuş büyük yangından zarar görmüş olma ihtimali yüksektir [38]. Semavi Eyice'ye göre yapı muhtemelen 1833'teki Cibali yangınında da yanmış ve birkaç yıl sonra mimarisinde bazı değişiklikler de yapılarak ihya edilmiştir [91]. Müller Wiener 1848 yılındaki onarımda eski pareklesyonun yıkıldığını ve kesin olmamakla birlikte dört adet sütunun payelerle değiştirildiğini söylemektedir [2].

Şekil 5.185 Yapının sütunları ve iç mekânı.

1937'de M. İ. Nomidis dış narteks kubbelerinin üstünü örten badana tabakalarını temizleyerek yapıdaki mozaikleri meydana çıkarmıştır.1972-1973'te ise binanın kuzey cephesi duvarını düzelten sathi bir restorasyon yapılmıştır (Şekil 5.143) [91]. Günümüzde ise yapının dış narteksinde minare tarafındaki kubbede yer alan mozaikler algılanamayacak derecede kötü durumdadır.

Şekil 5.186 Yapının Mihrap kısmı.

Yapılan Arşiv taramasında bulunan, (H. 1331-1332)1913-1914 seneleri içerisinde yapılan bir onarıma ilişkin keşif defterinde, yapıda gerçekleştirilen müdahalenin detay ve boyutlarını görebilmekteyiz (Bkz. EK-C).

“Vefa’da Şemseddin Ahmet Molla Gürani Camisi” başlıklı keşif, Evkaf-ı Hümayun Nezaretinin “İnşaat ve Tamirat Mimarlığı” başlığı altında düzenlenmiş olan bu defterde;

-Müftü Hamamı’nda Şeyh Murat Mescidi

- Kapan-ı Dakik’de Süleyman Subaşı Camisi

- Azapkapusu’ndaki kalafat yerinde helâlar

gibi birden çok yapının keşfi arasında geçmektedir. Bu keşif defterinden Molla Gürani Camisi’nde yapılacak olan onarımda kaç işçi çalıştırıldığı ve hangi malzemelerin kullanıldığı gibi bazı bilgileri elde edebilmekteyiz. 11 Teşrinisani 329 senesinde başladığı

anlaşılan onarımda, malzeme nakliyesi için Unkapanı'ndan araba tutulduğu, anbardan[1] kereste nakliyesinin yapıldığını öğrenmekteyiz.

Onarımda Kullanılan Malzemeler:

Söz konusu onarımda, karfiçe[2], çıralı hatıl, döşeme tahtası, çerçeve kanadı, meşe çerçeve, çivi, yeni cam, hafşa[3] gibi malzeme ve elemanların kullanıldığı görülmektedir.

İşçilerin mesleki dağılımına bakıldığında onarımda rençber[4], marangoz, sıvacı çalıştırıldığı anlaşılmaktadır (Bkz. EK-C).

5.3.1 Dış Mekândaki Onarımlar

Kullanılan malzemelerden ve çalıştırılan işçi gruplarından anlaşıldığı üzere yapıda sıva yapıldığı, pencere doğramalarının ve doğrama camlarının yenilendiği söylenebilir.

5.3.2 İç Mekândaki Onarımlar

İncelenen keşif defterinde yapıdaki onarımın yapının neresinde yapıldığı ve nasıl yapılması gerektiği hakkında herhangi bir bilgi verilmemekte fakat kullanılan malzemelerden ve çalıştırılan işçi gruplarından, yapının iç mekânında döşeme tahtalarının onarıldığı ve sıva yapıldığı söylenebilir.

---

[1] (H.1324) 1906'da yürürlüğü giren Dersaadet'te Kâin Müberratı Vakfiye Heyeti Keşfiyesine Dair Nizamname hükümlerine göre, Tamirat Memurluğu tarafından İstanbul'da bir depo oluşturulmuş, bu depoda vakıf yapıların onarımında kullanılan iskeleler, gereçler, artmış tuğla, çimento ve yapılardan sökülmüş çinko ve demir malzeme, mermer ya da taş başlık, sütun, söve ve benzeri mimari elemanlar saklanması, bu gereç ve malzemelerin, gereken hallerde diğer onarımlarda ve yapımlarda kullanılmasına karar verilmiştir [23].

[2] Karfiçe: Çabuk paslanmaması için üstü kalaylanan her boyda fabrika çivisi. Kalaysız olanlarına mıh, demir çivi veya ekser denir [45].

[3] Havşa: Çivi başları gömülecek yerlere yiv açmak için kullanılan demirci ve dülger aleti [45].

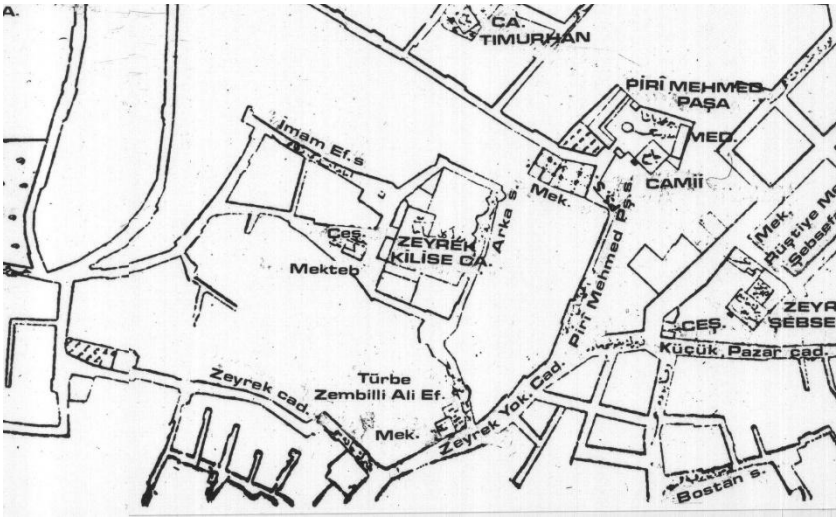
[4] Rençber (Çoğulu Rencberan): İnşaatta her türlü ağır işte çalışan işçi, amele, ırgat [40].

5.4 Zeyrek Kilise Camisi

Zeyrek Kilise Camisi İstanbul'da Fatih ilçesi, Zeyrek semti ibadethane sokağında 2421 ada 1 parselde bulunmaktadır. İstanbul'un fetihten sonra camiye çevrilen Zeyrek Kilise Camisi, şehrin merkezinde, Haliç'e hâkim bir yerdedir (Şekil 5.187).

Şekil 5.187 Yapının Tarihi Doku içerisindeki Görünümü.

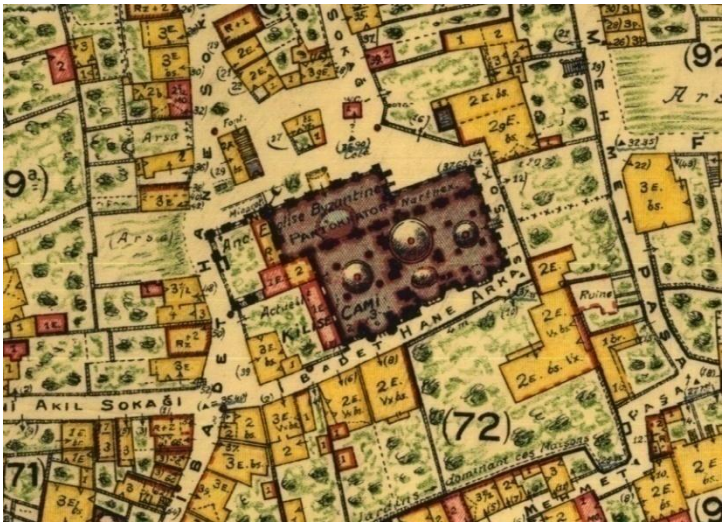
Şekil 5.188 E.H.Ayverdi Haritası [90].

Orta Bizans döneminin sonlarında yapıldığı bilinen yapı, Pantokrator Manastırı'nın kilisesidir. Komnenos Hanedanı'nın ikinci hükümdarı olan II. Ioannes Komnenos'un (1118-1143) ilk eşi, Macar Kralı Laszlo'nun kızı Eirene tarafından yaptırılmasına başlanmıştır. Şehrin en büyük ve önemli manastırlarının başında gelen Pantokrator Manastırı'nın metni günümüze kadar ulaşan ve "Typikon" denilen kuruluş yönetmeliği

1136’da yazıldığına göre kilise ile birlikte manastırın belli başlı yapıları bu tarihte tamamlanmış olmalıdır. Kilise ve manastırın mimarının Nikeforos adında bir usta olduğu bilinmektedir [94].

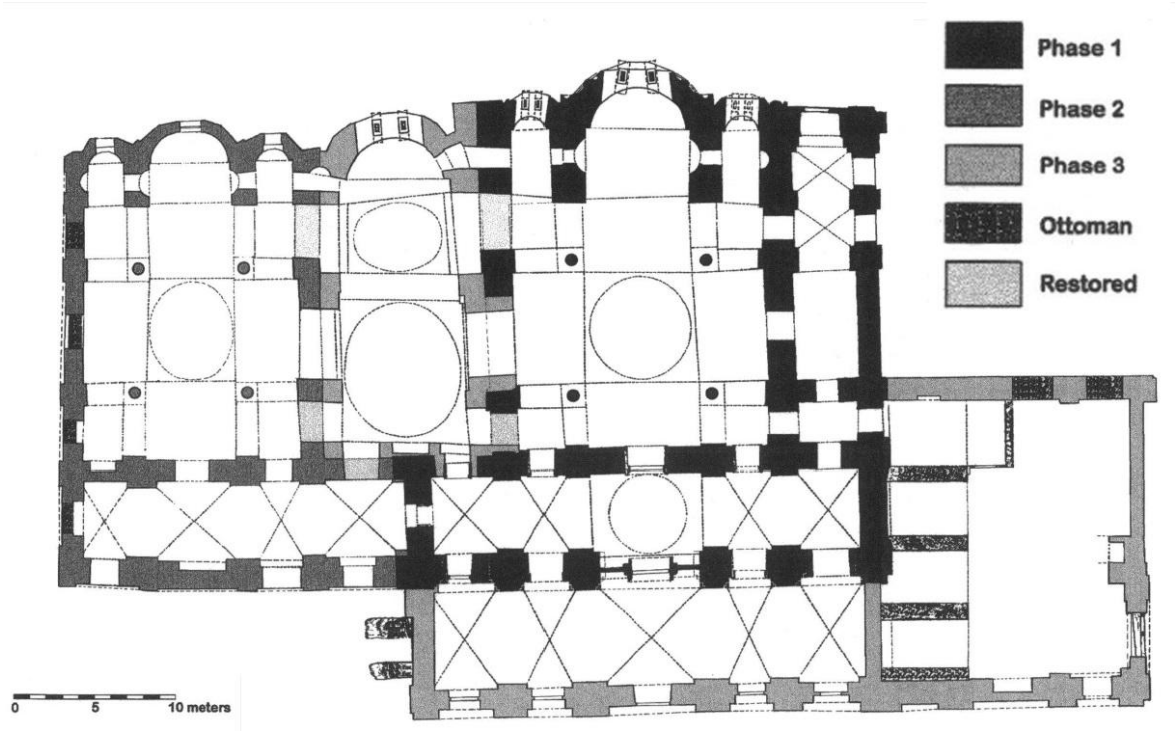
Şekil 5.189 Zeyrek Kilise Camisi Alman Mavileri İstanbul Haritaları.

Şekil 5.190 Zeyrek Kilise Camisi Pervititch Haritası.

Şehrin 1204'te Latinler tarafından işgali sırasında Pantokrator Manastırı Venediklilerin karargâhı haline gelmiştir[95].Yapı topluluğunu oluşturan kuzey ve güney kilise kapalı Yunan haçı planlıdır ve ortadaki tek nefli yapının üzeri iki kubbe ile örtülüdür[96]. Dolayısıyla yapı birbirine bitişik üç kiliseden oluşmaktadır.(Şekil 5.191).Hazreti İsa’ya adanan güneydeki kilise 1118-1124 yılları arasında İmparatoriçe İrene tarafından yaptırılmış, daha sonra Meryem Ana’nın inayetine adanan (Eleousa) kuzey kilise, son olarak Aziz Mikhael adını taşıyan aradaki kubbeli mausoleum (mezar şapeli) II. Ioannes

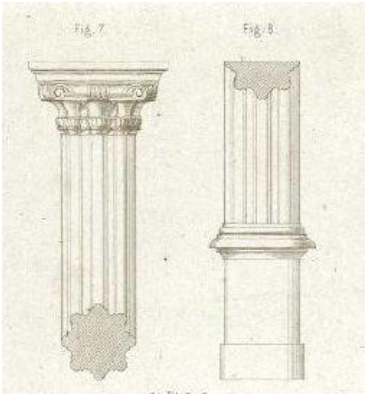
tarafından yaptırılmıştır.Burada, Komnenos ailesinin önde gelen imparatorları, II. Ioannes ve I. Manuel ardından, ondört ve onbeşinci yüzyıllarda da, Palaiologos ailesinden gelen imparatorlar gömülmüştür. Zengin gelir kaynaklarına sahip olan bu manastırın yaklaşık yedi yüz keşişi barındırdığı iddia edilir. Yapı topluluğuna bir hastane, bir yaşlılar evi ve bir de hamam dâhildir [5].

Şekil 5.191 Zeyrek Kilise Camisi'nin dönemlere göre dönüşümü [97].

Ortodoks kilisesinin başındaki patriğe değil, doğrudan doğruya imparatora bağlı olan Pantokrator Manastırı'nın mülkleri arasında Marmara çevresinde birçok manastır vardı. Bunlar kendi ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra gelir fazlasını Pantokrator'a göndermek zorundaydılar. Manastırın sahip olduğu araziler ise Trakya'da, Makedonya'da, Batı Anadolu ile Ege Denizi adalarında bulunuyordu [94]. Güney kilise dört sütunlu, kapalı Yunan haçı plan tipinin İstanbul'daki en büyük örneğidir. Bu inanılmaz boyutlara kırmızı mermerden yapılmış çok büyük dört sütun (daha erken tarihli bir yapıdan alındığı düşünülen devşirme malzemeler) sayesinde ulaşıldığı düşünülmektedir. Bu sütunlar kaldırılmış ve yerlerine Osmanlı baroğu üslûbunda dilimli taş pâyeler yapılmıştır (Şekil 5.192).Kubbesi onaltı pencerelidir. Naos'u iki yanından galeri katları çevreler (güneyde tarafındakine artık geçilememekle beraber halen ayaktadır ama kuzeydeki büyük olasılıkla mausoleum yapılırken yıkılmıştır.) Narteks, tonozlu örtülü beş birimden oluşur

ve galeri katını taşır; ortadaki birimin üzerinde yer alan kubbenin(Şekil 5.193), dış narteks eklendikten sonra aydınlatmayı arttırmak için yapılan daha sonraki bir değişiklik olduğu anlaşılır[5].

Şekil 5.192 Sütun detay çizimi (Salzenberg) [93].

Şekil 5.193 Yapının genel görünümü [98].

Duvarların genelinde bu dönemde çok yaygın olan ve bir sıra tuğlanın geri çekilmesiyle yapılan gizli tuğla duvar örgüsü kullanılmıştır. Kiliselerin bir imparatorluk tesisi olarak çok zengin biçimde süslendiği anlaşılmaktadır. Güney binasının apsis kısmında duvarlarda renkli mermer levhalardan oluşan bir kaplama görülür. Duvarların belli bir seviyeye kadar eski yapılardan sökülerek getirilen renkli mermer levhalarla kaplı olduğu, üst kısımları ve örtü sisteminin mozaik tekniğinde zengin bir süslemeye sahip bulunduğu kalan izlerden tespit edilmektedir[96]. 1966'daki onarım çalışmaları sırasında, örülü bir penceresinin içindeki dolgu boşaltıldığında, pencere kemerinin

içinin altın zemin içinde tezyini bir mozaikle süslü olduğu (Şekil 5.194) meydana çıkmıştır. Orta Bizans döneminde, Komnenos Hanedanı'nın bu önemli yapısının her bakımdan zengin surette süslenmiş olduğu bellidir [94].

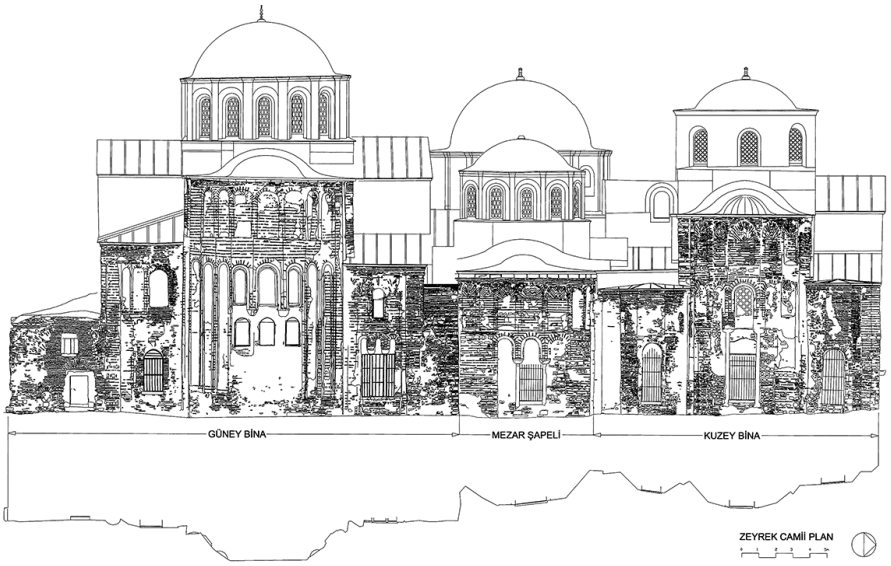
Şekil 5.194 Mozaik bezeme [82].

Hz. Meryem'e adanan Kuzey kilise, güney kiliseden biraz daha küçüktür ama aynı mimari tiptedir. Onunda sütunları Osmanlı döneminde kare kesitli dört paye ile (Şekil 5.195) değiştirilmiştir. Daha önceden belirlenmemiş, dar bir yere sıkıştırılmak zorunda kalınan Başmelek Mikail adına sunulan mezar şapeli (mausoleum) iki birimlidir ve oval biçimli iki kubbe ile örtülü dar ve uzun bir mekândan ibarettir[5].

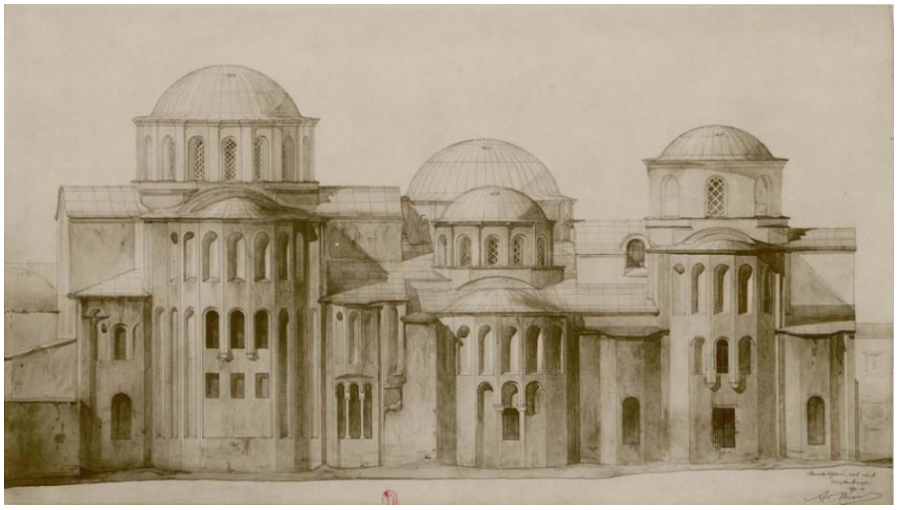

Şekil 5.195 Payeler [82].

Bunun da kubbeleri güneydeki kiliseninkine benzeyen kasnaklara sahiptir. Pantokrator'da gömülü oldukları bilinen, Komnenos ve Palaiologos Hanedanı fertlerinin mezarlarının, ortadaki bu şapelin altındaki bir krypta, yani mahzende olduğu tahmin edilmektedir [94]. Bu yapı topluluğunun apsisleri ince-uzun nişler ve tuğla motiflerle canlandırılmıştır (Şekil 5.196-5.197) [5].

Şekil 5.196 Apsis Görünümü [68].

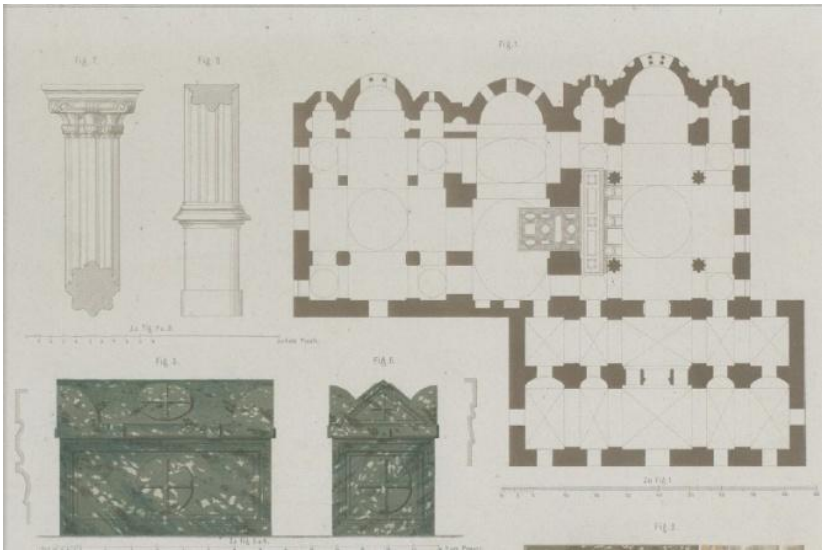

Şekil 5.197 Apsis Görünümü, Ebersolt [75].

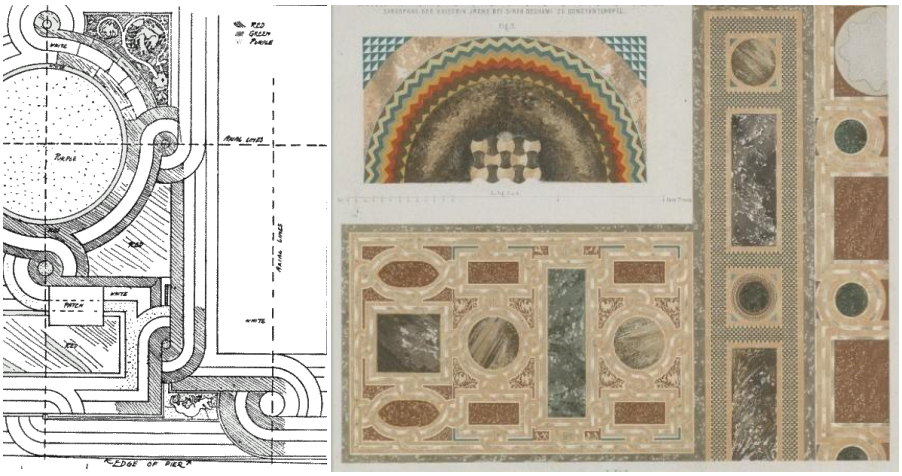

Şekil 5.198 Apsis Görünümü [98].

Güneydeki yapının zemini de Bizans döneminden günümüze kalan, en zengin “opus sectile” (Şekil 5.199-5.200) tekniğinde mermer döşemelerden birine sahiptir. Bu döşemenin varlığı ahşap kaplamanın 1950 yıllarında değiştirilmesi sırasında tespit edilmiştir. Binanın zengin süslemesi mermer, cam, taş, mozaik ve fresko gibi değişik malzeme gruplarında ortak motiflerle şekillenen bir bezeme üslûbu ile yapılmıştır[96].Evliya Çelebi de Seyahatnamesinde caminin içinin görenleri hayrete düşürecek tarzda yaldızlı süslenmiş tasvirlerin olduğunu söyler [74]. Pencerelerde çok zengin renkli camlarla yapılmış vitrayların yer aldığı ve 1970’lerde gerçekleştirilen restorasyonlarda ele geçen parçalar sayesinde ortaya çıktığı bilinmektedir [96].

Şekil 5.199 Yapının planı (Salzenberg) [93].

Şekil 5.200 Opus sectile Döşemeye ait çizim (Millingen ve Salzenberg'den)[93].

Fatih vakfiyesinde 50 hücreli olarak belirtilen medreseden bugün hiçbir iz yoktur[15]. Manastırın yönetmeliğinden, hastanesinin kadrosu ve düzeni öğrenilebilmektedir. Bu sağlık müessesesinde 50 yatak ve ayrıca her koğuşta acil vakalar için fazladan bir yatak bulunuyordu. Toplam 60 kadar yatağı olan bu hastanenin hasta sayısını aşan hekim ve bakım personeli vardı. Hastanenin yanında 24 yataklı bir de ihtiyarlar evi vardı[94].Yapı fetihten sonra Fatih Sultan Mehmet tarafından cami olarak vakfedilmiştir. Fatih'in vakfiyesinden, medrese olarak kullanılan manastır hücrelerinin, camiye dönüştürülen kilisenin batı ve kuzey tarafında bulunduğu anlaşılmaktadır. Aynı vakfiyenamede Zeyrek Medresesinin "50 bab altlı üstlü oda"lardan oluştuğu, odalar arasında sahınlar olduğu ve bazı odalara bitişik bahçelerin bulunduğu belirtilmektedir [15]. Yapı İstanbul'un Osmanlı dönemine ait ilk eğitim kurumu olmuştur ve medresenin müderrislerinden Zeyrek lakaplı Molla Mehmed Efendi yapının Osmanlı dönemindeki isminin kaynağıdır. Muhtemelen manastırın keşiş hücreleri medrese hücrelerine dönüşmüş, kiliseleri de hem mescid-dershane hem de cami olarak kullanılmıştır [96].

Ekrem Hakkı Ayverdi, yapının evvela medrese olarak kullanıldığı ve Fatih medresesi yapılınca burasının cami olarak kaldığını, bazı alt sıra pencerelerin Osmanlı döneminde yapının iç mekânını daha aydınlık kılmak amacıyla açıldığını ifade etmektedir [49].

Caminin batı cephesinde inşa edilen tuğla minare de muhtemelen Fatih dönemine aittir; ancak Osmanlı dönemi boyunca onarımlar geçirmiştir[96].İncelenen keşif defterlerinden yapının minaresinde (24 Rebiülahir H. 1281) 1864 senesinde esaslı bir onarım yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu onarım sırasında yapının kürsü kısmına kadar

açıldığı, şerefe kısmının ve külahının onarıldığı görülmektedir (Bkz. EK-D).Fatih Külliyesi'nin medreseleri faaliyete geçince yapının Abdullah İlahi'ye zaviye olarak bırakıldığı bilinmektedir [71]. Akşemseddin hazretlerinin Zeyrek medresesinde kısa bir süre ders vermesi nedeniyle bu yapıda 15.yüzyıl sonlarında kurulmuş olan tekke Akşemseddin tekkesi olarak adlandırılmıştır. Tekkenin Osmanlı döneminde birçok onarım ve tadilat geçiren manastırın güney kanadında faaliyet gösterdiği anlaşılmakta olup bu kesimin çevre duvarında Osmanlı dönemine ait olan pencere üstündeki ta'lik hatla yazılmış bir kitabede (Şekil5.202-5.203) Fatih döneminin meşhur velilerinden Akşemseddin'in burada kalmış olduğu bildirilir [99].

Şekil 5.201 Yapının Minaresi (Artamonoff ve A. Kingsley)[78].

Kitabenin sonundaki (H. 855) 1451 tarihi o sırada henüz İstanbul fethedilmediğine göre yanlış yazılmıştır. Buradan da bu kitabenin geç bir dönemde yazılarak buraya konulduğu anlaşılmaktadır [94].

Şekil 5.202 Yapının 1915 yılına ait fotoğrafı (A.Kingsley)[78].

Şekil 5.203 Tekke bölümüne ait Kitabe [49].

Günümüzde tekkenin harem kısmı ve tekkenin diğer bölümleri ortadan kalkmıştır. Yapının güney kesiminde avluyu kuşatan ve Osmanlı dönemine ait olduğu anlaşılan üç adet hücre ile harap durumdaki çatılı oda, geç dönemde Semerci İbrahim Efendi'nin adını alan bu tekkenin son izleridir[99]. Yapı 1766 depreminde büyük zarar görmüştür. Sultan III. Mustafa döneminde yapılan esaslı bir onarımla bugünkü haline kavuşmuştur. Aynı dönemde Kuzeydeki yapının örtü sisteminin büyük ölçüde çöktüğü ve Bizans üslûbunda yüksek kasnaklı bir kubbenin yeniden inşa edildiği anlaşılmaktadır[96]. Caminin güneyindeki hünkâr mahfili ve buna çıkışı sağlayan kâgir rampa, bu dönemde

çokça örneği görüldüğü üzere muhtemelen 18. Yüzyıl sonunda yapılmıştır[100].Bizans döneminin zengin mozaik bezemeleri, renkli mermer kaplamaları da bu depremde zarar görmüştür. Kuzeydeki yapının kubbesini taşıyan sütunlar, aynı inşaat sırasında köşeleri pahlanmış kare kesitli taş ve tuğla sıraları ile örülen pâyelerle değiştirilmiştir [96].P. Gylius (16.yüzyılda) yapının içinin çeşitli mermerle kaplı olduğunu, kubbelerin dört granit sütunla taşındığını ve kubbelerin kurşunla kaplı olduğunu söyler[101].

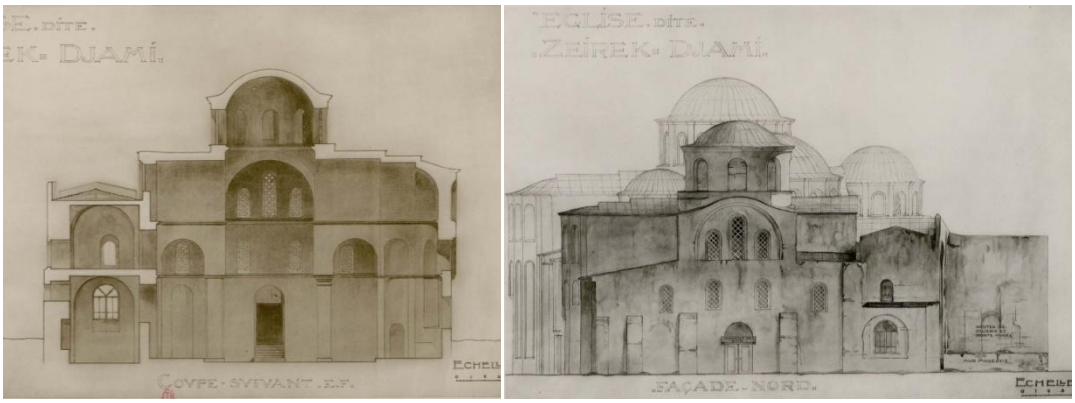
"*Osmanlı barok süslemelerinin kompozisyon ve işçilik bakımından başarılı örneğinin yanı sıra duvarların alt kısmı boyunca görülen mermer taklidi düzenlemeler ayrıca dikkat çekicidir. Bizans devrine ait renkli mermer kaplamaların çoğu bu onarımdan önce yok olduğundan boş kalan yerlere renkli mermer levha taklidi kalem işleri yapılmıştır. Bu uygulama, Osmanlı devrinde farklı bir uygarlığa ait eserde koruma ve onarım ilkelerini göstermesi açısından önemlidir*" [96].

Şekil 5.204 Zeyrek Kilise Camisi iç mekân [78].

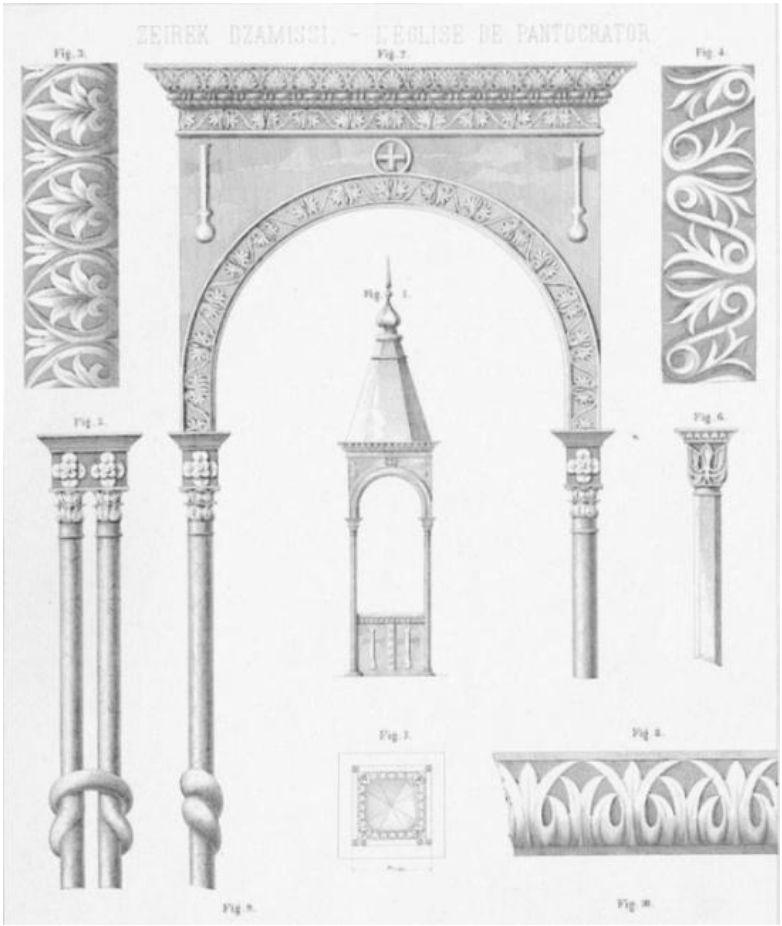

Şekil 5.205 Zeyrek Kilise Camisi kesit (Ebersolt) [75].

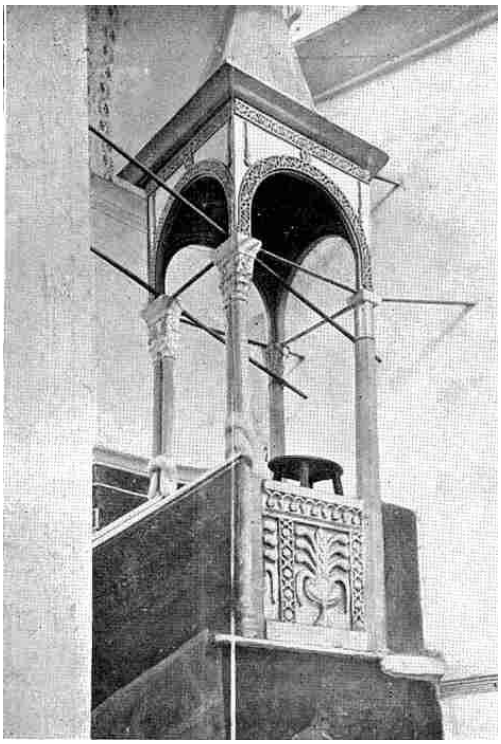

Şekil 5.206 Zeyrek Kilise Camisi kesit ve görünüş (Ebersolt) [75].

Güney kilise narteksinde zengin profilli, görkemli bir mermer kapı sövesi bulunmaktadır. Narteksin orta kısmının üzerinde bir kubbe yükselmektedir. Gurlitt, Pulgher'in çiziminde ayrıntılı bir biçimde tasvir edilmiş olan minberin yapı elemanlarının ikonostazise ait olabileceğini söyler [76].

Şekil 5.207 Zeyrek Kilise Camisi Minber elemanları [92].

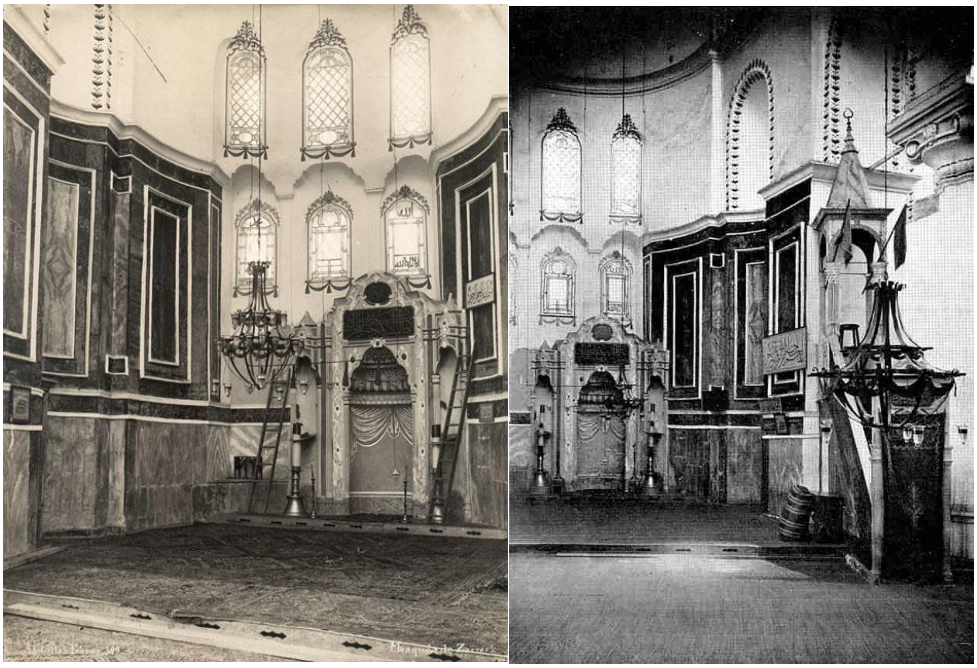

Şekil 5.208 Zeyrek Kilise Camisi Minber (Millingen) [95].

"Özellikle minber XVIII. yüzyıla ait kapısı dışında Bizans döneminden kalma renkli mermer levhalar ve mimari parçaların kullanılmasıyla oluşturulmuştur. Minberin köşk kısmı, klasik Osmanlı minberleri şeklinde Bizans dönemine ait sütunlar ve kemerli mermer levhalarla yapılmıştır. Bazı dinî ifadeler içeren monogramların bile korunduğu köşk kısmı ahşap bir külâhla tamamlanmıştır. Dolayısıyla minber Osmanlı hoşgörüsünün ve mimari felsefesinin başarılı bir örneğidir" [96].

Şekil 5.209 İç mekan ve mihrap görünüşü (A. Kingsley 1915) [82].

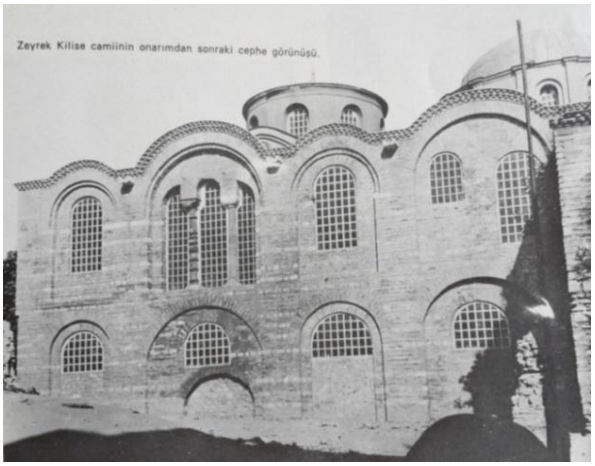

Şekil 5.210 Mihrap kısmı görünüşü (Freres ve Millingen)[62].

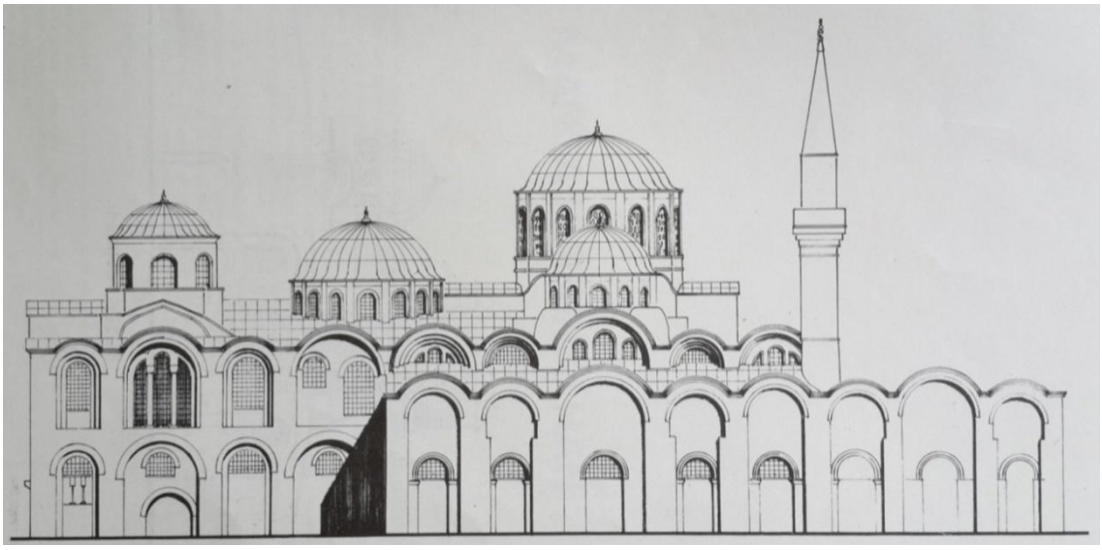
Onarımlar sırasında yapının bütün kalemişi bezemelerinin dönemin beğenisine göre yenilenmiş olduğu ve XIX. yüzyılın sonlarına doğru yapıda uygulanan bezemenin özellikle gri-siyah renklerin hâkim olduğu, çok nitelikli sayılmayan bir kalem işiyle bezendiği anlaşılmaktadır [96]. Yapıda Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 1966-67 yıllarında kuzey kilisesinin batı cephesinin (narteks kısmı) ve orta kilisenin bir aksının restitüsyon projesi üzerinden onarımı yapılmıştır(Şekil 5.226-5.227). Söz konusu harap haldeki cephenin sıvaları raspa edildiğinde içi sonradan doldurulmuş haçvari bir tonoz meydana çıkarılmıştır. Fikret Çuhadaroğlu cephedeki Osmanlı döneminde yapılan onarımların mevcut özgün mimari elemanları katiyen bozmayacak şekilde yapıldığını, fakat yapılan müdahalelerin yüzeysel ölçekte kaldığını belirtmektedir. Yapıda Ali Saim Ülgen tarafından gerçekleştirilen bir önceki onarımda ise dış narteks cephesi restorasyonu yapılmıştır. Narteksin üstündeki kısmen ahşap kısmen beton muhdes çatı kaldırılarak tonoz üstlerine imitasyon örtü yapılmıştır [103].

Şekil 5.211 Zeyrek Kilise Camisi kuzey kilise'nin onarım öncesi durumu [103].

Şekil 5.212 Zeyrek Kilise Camisi kuzey kilise'nin onarım sonrası durumu [103].

Şekil 5.213 Zeyrek Kilise Camisi cephe görünüşü (Ebersolt) [75].

Şekil 5.214 Zeyrek Kilise Camisi (Ebersolt) [75].

Yine XVIII. yüzyılın ortalarında batı yönünde inşa edilen çok nitelikli ahşap müezzin mahfili 1960'larda kaldırılmıştır [96]. XX. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren ilgi gösterilmeyen yapı hızla harap olmuş, 1953 ve 1966 yıllarında Vakıflar Genel Müdürlüğü bazı onarım çabaları göstermişse de daha çok güneydeki yapıya müdahale edilmiştir. 1990'larda başlayan son restorasyona da aynı bölümden başlanmış, fakat değişik sebeplerle tamamlanamamıştır. 2010 yılından bu yana yapı hazırlanan restorasyon projeleri doğrultusunda İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin maddi desteği ve bilim kurulunun katkılarıyla kapsamlı bir şekilde restore edilmektedir. Yapılan raspa çalışmalarında oldukça yoğun biçimde ortaya çıkarılan XVIII. yüzyıl kalem işleri yapının belirgin şekilde dekorasyonunu oluşturmaktadır. Kuzeydeki yapının altında ise üst yapı ile aynı plana sahip bir alt yapının varlığı tespit edilmiştir [96]

22 Ekim 1912 Teşrinievvel 1328 Rumi tarihli (EV-d- 31583) Molla Zeyrek Camisi Keşif defterinden, yapılan onarım sırasında hangi gün, kaç işçi çalıştırıldığı, işçilerin isimleri, hangi meslek alanlarından işçilerin (sıvacı, rençber vb.) istihdam edildiği ve işçi ücretleri gibi bilgilerine ulaşabilmekteyiz. Kullanılan inşaat malzemelerinin ve işçilere verilen yevmiye ücretlerinin kaydedildiği sayfaların sonunda bir mimar ve mutemedin[1] imzasının oluşu, harcamaların biri meslek adamı diğeri mali işlere bakan memur

[1]Mutemed: Devlet daireleri ve diğer kurumların para işlerine bakan ve o kurumun parasını ilgili yerlere dağıtmakla görevli kimse [55].

tarafından denetlendiğini göstermektedir. Keşif defterlerinde metre, santim ve (Metro murabba) metre kare ölçü birimi olarak kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca bu defterlerden bazı mimari elemanların hangi malzemeden ve o malzemenin hangi cinsinden imal edildiğine dair bilgiler edinebilmekteyiz. Örneğin Osman isimli bir ustaya yaptırılan alçı çerçevenin karaağaçtan imal ettirildiği keşif defterine kaydedilmiştir. Molla Zeyrek Camisi'nde 22 Ekim 1912 tarihinde başlayan onarımın 16 Kasım 1912 ye kadar sürdüğü görülmektedir. İşçi isimlerine bakıldığında onarım faaliyetlerinde Osmanlı tebaasından Müslim ve Gayr-i Müslim işçilerin istihdam edildiği görülmektedir.

Diğer bir arşiv belgesi olan 26 Eylül 1864 tarihli Molla Zeyrek Camisinin birinci keşif defterinin hazırlanmasına gerekçe olarak; cami üzerindeki kurşunlarının, çatısı ve derzlerinin tahrip olması, döşeme ve sıvalarının eskidiği-yıprandığı, diğer mahallerinin de fazlasıyla tamire gereksinim duyduğu ifade edilmektedir. Bu belgeden, yapılan onarımın, Nafia Nezareti[1] tarafından düzenlenen münakasa[2] sonucu Beşiktaşlı Yorgi Kalfa tarafından üstlenildiğini öğrenmekteyiz.

Keşif defterinde duvar ve tonozların çatlaklarının tahkim edilmesi, alçı pencerelerin genel olarak tamiri ve yenilenmesi, korkuluk duvarlarının bozuk olan kısımlarının eskilerine benzetmek üzere tamiri ve yenilenmesi, sıvalarının çürük olan bölümlerinin ayrıntılı şekilde söktürülerek mükemmel surette tamir edilmesi, bütünüyle talep edilen renkten badana yapılması, yapının başlangıcından sonuna kadar ne gibi tamirat yapılmış ise ayrı kısımlara ayırarak ayrıntılı olarak bir deftere kaydedilmesi ve ölçümlerin mimarıyla yazılması istenmektedir. Orta kapı önünde bulunan mermer kaplamaların birleşme kısımlarında açılmalar olduğundan, sökülüp eksik kısımları tamamlanarak yerine döşenmesi, Caminin bir tane penceresinde cam ve çerçeve yenilemesi, keşif defterinde belirtilmektedir.

---

[1] Nafia kelimesi, bir yeri bayındır duruma getirmek için yapılan işlerin bütününe verilen isimdir[27]. 1848 yılında kurulan Nafia Nezareti günümüz kurumlarından Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'na tekabül etmektedir.

[2] Münakasa: Devletçe veya bir müessesece alınacak bir malın ve yaptırılacak bir işin indirime konulması yerinde kullanılır bir tabirdir. Münakasa; bir kapalı zarfla diğeri açık indirimle olmak üzere iki türlü yapılır. Kapalı zarfla yapılan münakasada istekliler tekliflerini kapalı zarfla bildirirler, açık indirimde ise karşı karşıya geçip indirme yaparlar. Münakasaya konulan şey en çok indirme yapana ihale edilir [25].

5.4.1 Dış Mekândaki Onarımlar

5.4.1.1 **Çevre Duvarlarında Onarım**

Yapının çatı bitişiğindeki çevre duvarı üzerindeki harpuştası tahrip olduğundan yarım battal tuğladan halis harçla harpuşta yenilemesi ve çevre duvarlarının üzerinin eksik kiremitleri tamamlanarak harçla kiremit bastırması yapılması gerektiği keşif defterinde belirtilmektedir.

5.4.1.2 **Minarede Yapılan Onarım:**

Caminin minaresi tahrip olduğundan kürsü tabanına kadar açılarak, tesviye edilmiş yeni küfeki taşından, kurşun ile sabitlenmiş demir kenet ve zıvanalı, baba ile direk, som kürsü ile yine taştan direğinin yenilenmesi ve yine taştan silmeli şerefe tabanıyla som korkuluk yenilemesi yapılması istenmektedir. Seren ve lata gibi ahşap elemanlar kullanılması, mevcut kurşun malzemenin eritilmesi, eksik olan kurşun malzemeye ilave yapılması ve mevcut aleminin bezemesiyle mahalline konularak külah kısmının yenilenmesi gerektiğini defterde bahsedilmektedir.

5.4.1.3 **Çatı Onarımı**

Keşif defterinde[1] ahşap çatının tamir edilerek yenilenmesi, kurşunlarının da yenilenerek derzlerinin talep edilen şekle uygun surette yapılıp çatısının inşa edilmesi gerektiği ifade edilmektedir. Cami üzerindeki ahşap çatıların bazı mahalleri çöktüğünden dolayı kurşun kaplamanın kaldırılarak altına latadan ve destekli[2] iki sıra kuşak konulması ve yine latadan yarım derece kiriş ilavesiyle üzerinin ağa tahtası[3] ile kaplanarak çatının inşa edilmesi gerektiği kaydedilmektedir. Onarım yapılacak diğer çatının açılması, ortaya çıkacak enkaz durumundaki malzemenin dörtte bir oranında[4]

---

[1]EV. d 31569-00003 Zeyrek Kilise Camii

[2]Destek: Bir çatıda makas kirişlerine aksi yönde konularak, onları babaya bağlayan eğik olarak yerleştirilen ahşap eleman [45].

[3] Bkz. Sözlük Ağa tahtası.

[4]Bu uygulama için keşif defterinde "…rub' derece enkazıyle…" denilmekte, yani enkaz kelimesiyle ifade edilen bina yıkıntısı ve artığının dörtte birinin yapılan onarım sırasında değerlendirilmesi istenmektedir

kullanılarak, latadan mahya ve merteklerle oluşturulacak çatı iskeletinin üzerinin ağa tahtası kaplanarak eksik kiremitlerin tamamlanması ve kiremitlerin halis harçla sabitlenerek[1] çatının inşa edilmesi gerektiği belirtilmektedir. Söz konusu çatının bazı kısımlarında bağdadi tamiri ve sıvasının harçla yenilenmesinden de bahsedilmektedir.

5.4.1.4 **Kubbe Onarımı**

Yapının kubbelerindeki onarımları şöyle sıralayabiliriz:
Büyük ve küçük kubbelerle, çatı üzerindeki tahrip olmuş kurşun derelerin kaldırılarak yenilenmesi ve bu kubbelerin halis harçla sıvalarının da yenilerek üzerine beyaz badana yapılması,

Küçük kubbe ile diğer mahallerin ve kirpi saçağı tahrip olduğundan tuğla ile onarımının yapılarak üzerinin harçla sıvanması, latadan kafa tahtası[2] konulması,

Küçük kubbelerin etrafları ve yapının bazı duvarlarda horasanlı harçla "yara doldurma[3]" yapılması ve Arnavut derzli[4] badana yapılması,

Büyük ve küçük kubbelerin kuzey tarafındaki doğramaları tahrip olduğundan alçı pencere imal edilmesi ve diğer alçı pencerelerin tamiri,

Kurşun kaplamanın etrafına horasanlı harçla kalem derzi yenilemesi,

Caminin kubbesinin kuzey tarafına ait derelerin önüne yollamadan çatma[5] ve iç tarafı kurşun kaplı oluk konulmasının keşif defterinde kaydedildiği görülmektedir.

---

[27].

[1]Bkz. Sözlük Kiremit bastırması.

[2] Ekrem Hakkı Ayverdi, kafa tahtası teriminin taştan yapılmış saçak veya kubbe eteği silmesine işaret ettiğini belirtmektedir [49].

[3] Bkz. Sözlük Yara doldurma.

[4] Bkz. Sözlük Arnabud derz.

[5] Bkz. Sözlük

5.4.1.5 **Gövde Duvarı Onarımı**

Caminin tekke tarafındaki beden duvarının ortasında bulunan incir ağacının yapıya zararı olduğundan dolayı kesilmesi, tahrip olan kemerin battal tuğla ile duvarın ayak[1] mahallinin kerpiç tuğlasıyla onarılması gerektiği, beden duvarlarının dış yüzeyindeki tahrip olmuş kısımların halis harçla ve frerezi[2] tuğladan, düşürme ve yara doldurması yapılması, kısmi olarak çivileme derz ve sıva yapılarak duvar genelinde badana yapılması gibi uygulamalara karar verildiği görülmektedir.

5.4.1.6 **Şadırvanda Yapılan Onarım**

Şadırvan iç mekânının badana yapıldığı eksik olan musluklarının takılması defterde belirtilmektedir.

5.4.1.7 **Tuvaletlerin Onarımı**

Söz konusu helâların muhafaza duvarlarında tahrip olan kısımların mevcut taş ve halis harçla yenilenmesi, küfeki kapağından zank[3] taşıyla (sögelik) söve ve küfekiden yenilemesi ve söz konusu tuvaletle alakalı olarak sıvalı kütük kubur[4] yenilemesi yapılması gerektiği keşif defterinde belirtilmektedir.

5.4.2 İç Mekândaki Onarımlar

Yedinci kubbenin altındaki dört duvarın cephelerindeki sıvaları kabarmış olduğundan açılması-raspa yapılması, üzerine halis harç ve kireçli sıva yapılması ve mihrabın üst kısmında bulunan pencerelerinin içlik ve dışlıklarının alçı malzeme ile yenilenmesi işlemi keşif defterinde kayıtlıdır.

---

[1] Duvar ayağı: duvarın dibi ya da duvar temeli [48].

[2]Diğer örneklerde, kullanılan tuğla malzemelerin markaları belirtilmemekle birlikte bu keşif defterinde "tuğla" kelimesinden önce gelen "فررزی" kelimesi muhtemelen kullanılan tuğlanın markasını belirtmektedir. Bununla birlikte Frerezi olarak yazılan bu kelimenin Freres olduğu, o dönemde "Aslanian Freres" tuğla fabrikasının kurulmadığı düşünülürse, kullanılan tuğlanın "Guicard Freres" veya "Roux Freres" marka ithal tuğla olduğu söylenebilir. Keşif defterinin hazırlandığı 1865 tarihinden önce Marsilya'dan Türkiye'ye tuğla ve kiremit getirildiği bilinmektedir [104].

[3] Bkz. Sözlük

[4]Kubur: Abdesthane deliğini lağıma bağlayan boru [27].

5.4.2.1 **Son Cemaat Mahallinde Yapılan Onarım**

Son cemaat mahallinin çatısı harap olduğundan açılarak ayancık[1] kirişinden taban, latadan mertek, Bartın koğuşu kullanılması,ve kurşun kaplı çatı yenilemesi yapılmasına karar verildiğini keşif defterinden öğrenmekteyiz.

5.4.2.2 **Hünkâr Mahfilinde Yapılan Onarım**

Yapının Hünkâr Mahfilindeki onarımları şöyle sıralayabiliriz:

Hünkâr mahfili kapısı bitişiğinde bulunan duvarın, dörtte bir oranında mevcut malzemesi kullanılarak, geri kalan bölümleri yeni malzemeden olmak üzere, taş ve moloz ile yenilenerek üzerine harç ile sabitlenmiş yeni kiremit döşenmesi,

Hünkâr mahfili kapısı önünde som set duvarı[2] üstündeki yıkılan kısımların küfeki taşıyla onarılıp yüzeyinin halis harçla tesviye edilmesi ve üzerine ince tarak ile tesviye edilmiş küfeki taşı, demir kenet ve zıvana kullanılarak som[3] korkuluk, küpeşte inşa edilmesi,

Kuzey kapısı tarafındaki parmaklık üzerine ve duvar yüzeyine halis harçla derz yenilemesi yapılması,

Hünkâr mahfilinde kısmi bağdadi tamiri ve halis harçla sıva yenilemesi,

Hünkâr mahfilinde bazı yerlerde ince mermer sıva tamiri ve pencere derzlerine beyaz mermer badana yapılması,

Hünkâr mahfili kısmında mevcut olmayan kısımlara 50'lik cam takılması,

Hünkâr mahfili dış kapısından orta kapıya kadar olan kısmın yani narteks kısmının tavanının yenilendiği ve yağlı boya yapıldığı,

---

[1] C.E. Arseven'in Kereste türleri listesinde, meşe ve Kestane takımı içerisinde yer alan, yirmilik, onluk, beşlik ve üçlük gibi türleri bulunan, hatıl, makas, gergi, taban ve büyük çatılarda kiriş olarak kullanılan ahşap elemanın adıdır [45].

[2]Som duvar: Düzgün kesme taşların kenet ve millerle birleştirilmesiyle oluşturulmuş duvar.

Set duvarı: Parapet [47].

[3]Som:Yekpare, bütün ve içi dolu, kaplama ya da taklit olmayan, katışıksız[40].

Hünkâr mahfilinin dış kapısının iki tarafında bölme duvarı harap olduğundan açılarak mevcut temel üzerine üçte bir oranında kerpiç tuğlası ile halis harçla karışık olarak söz konusu duvarın inşa edilmesi-yenilenmesi ve cephesinin sıvanmasına gerektiği keşif defterinde belirtilmektedir.

Şekil 5.215 Hünkâr mahfili 2009 yılına ait fotoğraf [82]

Şekil 5.216 Hünkâr mahfili [82]

BÖLÜM 6

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada İstanbul'da bulunan camiye dönüştürülmüş Orta Bizans Dönemi kiliselerinde gerçekleştirilmiş olan Osmanlı dönemi onarımları 19. Yüzyıl keşif defterlerinin sunduğu bilgiler ışığında incelenmiştir. Fetihten sonra birçok Bizans dönemine ait mimari yapı, zaman içerisinde yeni fonksiyonlar alarak kullanılmıştır. Bu yapılar diğer bütün yapılar gibi deprem, yangın, çevre ve insan faktörünün de etkisiyle tahrip olmuştur. Osmanlı vakıf sistemi sayesinde yapılan sürekli onarımlar, bu yapıların günümüze ulaşabilmesini sağlamıştır. Yapılarda gerçekleşen onarımlar yapıların tâbi oldukları vakıfların bütçelerinden ve devlet hazinesinden karşılanmıştır.

Çalışmamız kapsamında camiye dönüştürülmüş Bizans dönemi kiliselerine ilişkin arşiv belgeleri tarandı. Çalışmanın, keşif defterlerine ulaşılabilen yapılarla, yani camiye dönüştürülmüş Orta Bizans Dönemi kiliseleriyle sınırlandırılmasının böyle bir çalışmanın kapsamı açısından uygun olacağına karar verildi. Çalışmamıza ilişkin arşiv araştırmamız 2014 yılı aralık ayı itibariyle son buldu. Bu döneme giren ama hakkında keşif defteri bulunamayan yapılar ve muhtelif sebeplerle günümüze ulaşamamış yapılar değerlendirmeye alınmadı. Örnek alınan yapılarda farklı dönemlerde yapılan minare, minber ve mihrap gibi eklere ilişkin hususlar daha önceki yüzyıllara ait uygulamalar olduğundan dolayı çalışmamız kapsamında değerlendirilmeye alınmadı. Keşif defterlerine ulaşabildiğimiz Molla Fenari İsa Camisi, Zeyrek Kilise Camisi, Molla Gürani Camisi ve Gül Camisi çalışmamız kapsamında incelendi.

Ele aldığımız onarımların kapsamını Başbakanlık Osmanlı Arşivinden tespit ettiğimiz Molla Fenari İsa Camisi'nin BOA. EV.D. 14423 numaralı 1851 tarihli ve BOA.

ŞD.2984_33 numaralı 1898 tarihli keşif defteri, Molla Gürani Camisi'nin BOA. EV. d 31665 numaralı 1913-1914 tarihli keşif defteri, Gül Camisi'nin BOA. EV.HMH.d. 05172-00004 numaralı 1789 tarihli keşif defteri, Zeyrek Kilise Camisi'nin BOA. EV. d 19191, BOA. EV. d 31569, BOA. EV. d 3158300004 numaralı 1864 ve 1912 tarihli keşif defterleri oluşturdu.

Söz konusu keşif defterlerinin sağladığı bilgiler değerlendirilerek, ele alınan bu yapıların onarımlarında kullanılan teknik ve müdahale türleri, kullanılan malzemelerin cinsi gibi hususlar ortaya çıkarılmaya çalışıldı. Keşif defterlerinde, örnek yapılara müdahale edilen mahaller ve bu mahallerdeki müdahalelerin ortak özellikleri açısından genel bir sınıflandırmaya gidilerek ayrıntıda farklılaşan hususlar, incelenen yapılar özelinde değerlendirilmeye çalışıldı. Yapılardaki Osmanlı dönemi onarımlarının, basit onarım ölçeğinde olabildiği gibi yapısal hasarlara müdahaleyi içeren kapsamlı onarımlar olabildiği de defterlerde görülebilmektedir. Kubbe, tonoz, beden duvarları, minare kısımlarındaki yarılma, yıkılma gibi yapısal sorunlar ve kapı-pencere doğramalarındaki hasarlar, sıva dökülmeleri gibi yüzeysel tahribatlar örnek yapılarda görülen başlıca hasarlardır.

Yapılardaki basit onarımlar veya yapısal hasarların tamirine dönük kapsamlı onarımlar, farklı müdahale şekillerinin doğmasına sebep olduğundan dolayı, yapılan müdahaleler gerekçeleriyle birlikte keşif defterlerinde ele alınmakta, onarımlarda uygulanan müdahale şekilleri, kullanılan malzemelerin cinsi ve onarıma ilişkin bazı detaylara da yer verilebilmektedir.

İncelenen keşif defterlerinden anlaşıldığı üzere vasıflı veya vasıfsız çeşitli meslek adamları onarım faaliyetleri kapsamında şantiyelerde görev almaktadır. Malzemelere ve alan hesaplamaya ilişkin boyutlar için ölçü birimi olarak metre kullanılmaktadır.

Örnek alınan yapıların onarımlarında ahşap malzemenin yoğun olarak kullanılmakta olduğu görülmektedir. Keşif defterlerinde ahşap elemanların hangi ağaç türlerinden seçildiği belirtilmekte, genellikle özel isimleriyle ve temin edildikleri yörenin ismi ile birlikte kaydedilmektedirler.

Ele alınan yapı onarımlarında demir, kurşun, pirinç gibi metal malzemeler kullanılmakta olup bu metal malzemeler, kurşun kaplama, pencere parmaklığı, lüle, boru gibi yapının

farklı bölümlerine uygulanan elemanlar olduğu gibi karfiçe, bağ demiri, gibi metal aksam olarak da karşımıza çıkmaktadır. Yapı onarımlarında harç olarak genellikle horasan harcı kullanılmakla birlikte, çimento katkılı harçların kullanımına da rastlamaktayız. Tuğla malzemenin ise kubbe, kemer, saçak, beden ve bölme duvarları, çevre duvarları ve harpuşta onarımlarında kullanıldığı görülmektedir.

İncelenen keşif defterlerindeki onarımlardan sadece Gül Camisi ve Molla Gürani Camisi'ndeki onarımlar görsel olarak keşif defterlerindeki verilerle karşılaştırılabilmiştir.Diğer yapılarda ise restorasyon uygulamaları devam etmekte olduğu için Vakıflar İstanbul 1.Bölge Müdürlüğü'nce gözlem yapmanın teknik açıdan uygun olmadığı belirtilerek izin verilmediğinden dolayı herhangi bir gözlem yapma imkanı bulunamamıştır. Gül Camisi ve Molla Gürani Camisi'ndeki keşif defterlerinde kayda geçen onarımlara dair izlerin ise yapının güncel durumuyla karşılaştırıldığında, yapıların bugüne gelene kadar ki süreçte geçirdikleri yangınlar ve Cumhuriyet döneminde yapılan onarımlarla yok olduğu ve yapı üzerinde okunamadığı görülmektedir. Fakat Gül Camisi'nin son cemaat mahalli ve Molla Fenari Camisi'nin abdest muslukları gibi bölümlerin özgün halinin günümüze ulaşmadığı bilgisini de yine bu defterlerden edinebilmekteyiz. Osmanlı dönemi onarımlarının koruma açısından niteliği açısından, onarımlarda kullanılan malzeme ve tekniğin kendi dönemine ait oluşu sebebiyle (Eğer günümüze ulaşabilmiş ise) ister istemez fark edilebilir ve okunabilir olduğu söylenebilir. Koruma ve restorasyon açısından bakıldığında bu tespitlerin, yapıların hangi dönemlerde, hangi boyut ve nitelikte onarım gördüğünü ortaya koymaları bakımından önemli olduğu ve yapılara yapılacak müdahaleler öncesi irdelenmesi gerektiği ortadır.

Mimari yapılardaki onarımlara ilişkin bu detayları bize sunması açısından keşif defterlerinin değerlendirilmesi mimarlık ve restorasyon tarihi açısından önem arz etmektedir.

KAYNAKLAR

[1] Lemerle, P., (1994). Bizans Tarihi, 1.Basım, İletişim Yayınları, İstanbul.

[2] Müller-Wiener, W.,(2002).İstanbul'un Tarihsel Topografyası 17. Yüzyıl Başlarına Kadar Byzantion-Konstantinopolis, 2.baskı, Yapı Kredi Yayınları,İstanbul.

[3] Yerasimos, S., (2000). İstanbul İmparatorluklar Başkenti, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

[4] Eyice, S., (1988). 1.Cilt "Bizans Mimarisi", Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve eserleri, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 45-51.

[5] Mango, C., (2006). Bizans Mimarisi, Özel Basım, Ankara.

[6] Kuban, D., (2013). Osmanlı'nın İstanbul'u, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul.

[7] Kuban, D., (2004). İstanbul Bir Kent Tarihi,3.Basım,Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

[8] Gravürlerle Türkiye İstanbul 1, (2002)., 2.Baskı, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

[9] Tursun Bey., (1977). Tarih-i Ebü'l- Feth, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul.

[10] Dukas, (1956). Bizans Tarihi, İstanbul Fethi Derneği İstanbul Enstitüsü Yayınları, İstanbul.

[11] Mehmed Ziya, (1910). Ka'riye Cami-i Şerifi, Şems Matbaası,İstanbul.

[12] Karakaya, E., (2009). "Sarnıç", İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 36:161-162.

[13] Gravürlerle Türkiye İstanbul 2, (2002)., 2.Baskı, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

[14] Eyice, S., (2002). "İstanbul'un Fethinde Bizans'ın Mimari Mirası", Eyüp Sultan Sempozyumu VII Tebliğler,10-12 Mayıs 2002, İstanbul, 20-45.

[15] Akgündüz, A., Öztürk S. ve Baş, Y., (2005). Üç Devirde Bir Mabed Ayasofya, 1.Baskı, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul.

[16] Magdalino, P., (2012). Ortaçağda İstanbul Altıncı Ve On Üçüncü Yüzyıllar Arasında Konstantinopolis'in Kentsel Gelişimi, 1.Baskı, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

[17] Eyice, S., (2006).Tarih Boyunca İstanbul, Etkileşim Yayınları, İstanbul.

[18] Turan, Ş., (1963). "Osmanlı Teşkilâtında Hassa Mimarları", Tarih Araştırmaları Dergisi, (1): 159-200.

[19] Ergin, O. N., (1995). Mecelle-i Umûr-ı Belediyye, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul.

[20] Küçük, C., (1992). "Bina Emini", İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 6:179.

[21] Erdenen, O., (1966). "Osmanlı Devri Mimarları, Yardımcıları ve Teşkilatları", Mimarlık, (27):15-18.

[22] Dündar, A., (2000). Arşivlerdeki Plan ve Çizimler Işığı Altında Osmanlı İmar Sistemi: (XVIII. ve XXI.Yüzyıl), 1.Baskı, T.C. Kültür Bakanlığı, Milli Kütüphane Basımevi, Ankara.

[23] Madran, E., (2002). Tanzimattan Cumhuriyet'e Kültür Varlıklarının Korunmasına İlişkin Tutumlar ve Düzenlemeler: 1800-1950, Odtü Mimarlık Fakültesi Basım İşliği, Ankara.

[24] Cerasi, M., (1999). Osmanlı Kenti Osmanlı İmparatorluğunda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi, 1.Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

[25] Pakalın, M. Z., (1983). Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü 3, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul.

[26] Yediyıldız, B., (2012). "Vakıf", İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 42:479-486.

[27] Ayverdi, İ., (2008). Misalli Büyük Türkçe Sözlük, 3.Baskı, Kubbealtı Yayınları, İstanbul.

[28] Ömer Hilmi Efendi, (1307). İthaf-ül Ahlaf Fi Ahkam-il Evkaf, Matbaa-i Amire, İstanbul.

[29] Kuban, D., (2000). Tarihi Çevre Korumanın Mimarlık Boyutu, 1.Baskı, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul.

[30] Orhonlu, C., (1981)."Şehir Mimarları", Osmanlı Araştırmaları, 2: 1-30.

[31] Ünver, S., (1958)."Mahmud paşa Vakıfları ve Ekleri", Vakıflar Dergisi,(4):65-76.

[32] Kunter, H. B., (1938). "Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri", Vakıflar Dergisi, (1):103129.

[33] Akgündüz, A., (1994)."Eski Hukukumuzda Vakıf Malların Tamiri ve Muhafazası",Vakıf Haftası, (11):115-122.

[34] Öztürk, N., (2012). "Evkaf-ı Hümayun Nezareti", İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 11:521-524.

[35] Kanunlar, https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KUTUPHANEDE%20BULUNAN%20DIJITAL%20KAYNAKLAR/KITAPLAR/EHT/199609234%20DUSTUR%20C.2%20(EHT)/DUSTUR%20C.2%20(EHT).pdf , 1 Ekim 2014.

[36] Kuruyazıcı, H., (2008). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir Mimar Arif Hikmet Koyunoğlu, Anılar, Yazılar, Mektuplar, Belgeler, 1.Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

[37] Madran, E., (1999). Osmanlı İmparatorluğu'nda Onarım Esnafı Örgütlenmesi 16.-18.yüzyıllar, Osmanlı Mimarlığı'nın 7 Yüzyılı "Uluslarası Bir Miras Kongresi",İstanbul, 327-335

[38] Cezar, M.,(1963)."Osmanlı Devrinde İstanbul Yapılarında Tahribat Yapan Yangınlar ve Tabii Afetler", Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri I, Güzel Sanatlar Akademisi Türk Sanatı Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul.

[39] Genç, M., ve Mazak, M., (2001). İstanbul Depremleri Fotoğraf ve Belgelerde 1894 Depremi, 2.Baskı, İgdaş Kültürel Yayınları, İstanbul.

[40] Sönmez, N., (1997). Osmanlı Dönemi Yapı Ve Malzeme Terimleri Sözlüğü, Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul.

[41] Ergin, O., (1995). Nuri Mecelle-i Umûr-ı Belediyye, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul.

[42] Ortaylı, İ., (2006). İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, 25.Baskı, Alkım Yayınevi, İstanbul.

[43] Can, C., (1993). İstanbul'da 19.yüzyıl Batılı ve Levanten Mimarların Yapıları ve Koruma Sorunları, Basılmamış Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

[44] Uluengin, F., vd, (2001). Osmanlı Anıt Mimarisinde Klasik Yapı Detayları, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul.

[45] Arseven, C.E., (1983). Sanat Ansiklopedisi, Milli eğitim Basımevi, İstanbul.

[46] Küçükerman, Ö.,ve Erda, S., (2005). "Sanayi devrimi Sonrası Artan İletişim Olanakları ve Küreselleşmenin Malzeme- Mimarlık ilişkilerinde Yerellik ve Özgünlüğe Etkileri/ Anadolu Örneği Üzerine Bir İrdeleme", Geçmişten Geleceğe Anadolu'da Malzeme ve Mimarlık Sempozyum/ UIA 2005 XXII. Dünya Mimarlık Kongresi, TMMOB MİMARLAR ODASI, İstanbul Büyükkent Şubesi, İstanbul, 226-270.

[47] Mazlum, D., (2011). 1766 İstanbul Depremi Belgeler Işığında Yapı Onarımları, 1.Baskı, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, İstanbul.

[48] Hasol, D., (2002). Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü, 8.baskı., Yem Yayınları, İstanbul.

[49] Ayverdi, E. H., (1989).Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murat Devri, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul.

[50] Eldem, S.H., Yapı, Birinci Seri , Birsen Yayınevi, İstanbul.

[51] Tayla, H., (2007).Geleneksel Türk Mimarisinde Yapı Sistem ve elemanları Cilt I, Türkiye Anıt Çevre ve Turizm Değerlerini Koruma Vakfı, İstanbul.

[52] Günay, R., (1999).Türk Ev Geleneği ve Safranbolu Evleri, Yem Yayınları,İstanbul.

[53] Talat, A., (H. 1341). Ahşap İnşaat, Nafia Vekâleti Mühendis Mektebi Kütüphanesi, Haydar Paşa Demir Yolları Matbaası.

[54] Sami, Ş., (H. 1317). Kâmus-ı Türkî, İkdam Matbaası, Dersaadet.

[55] Çağbayır, Y., (2007). Ötüken Türkçe Sözlük, Ötüken Neşriyat A.Ş., İstanbul.

[56] Güngör, İ. H., (1961). Ahşap cilt I-II,Yazarın kendi teknik yayını, İstanbul.

[57] Kütükoğlu, M. S., (1983). Osmanlı'da Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defterleri, Enderun Yayınları, İstanbul.

[58] Uluengin, B.,(2006). Mimari Metaller Özellikleri, Bozulma Nedenleri, Koruma ve Restorasyon Teknikleri, Birsen Yayınları, İstanbul.

[59] Ca'fer Efendi, (2005). Risale-i Mimariye, 1.Basım, Haz. İ. Aydın Yüksel, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul.

[60] Berki, A. H., Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen Istılah ve Tabirler, Vakıflar Genel Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara.

[61] Erdoğan,S. T. ve Erdoğan, T. Y., (2007). Bağlayıcı Malzemelerin ve Betonun Onbin Yıllık Tarihi, 1.Basım, Odtü Yayıncılık, Ankara.

[62] Millingen, A. V., (1912). Byzantine Churches in Constantinople: Their History and Architecture,London.

[63] Devellioğlu, F., (1970). Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Doğuş Ltd. Şti.Matbaası, Ankara.

[64] Kauffer Haritası, http://historic-cities.huji.ac.il/, 13 Ekim 2014.

[65] Pervititch, J., (2003). Sigorta Haritalarında İstanbul/Istanbul In The Insurance Maps of Jacques Pervititch,İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

[66] Eyice, S., (1996). "Gül Camii", İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 14:223-225.

[67] Gül Camisi, http://www.panoramio.com/photo/74837281, 05 Mayıs 2015.

[68] Ousterhout, R., Ahunbay, Z., ve Ahunbay, M. (2010). " Study and Restoration of the Zeyrek Camii in İstanbul: Second Report 2001-2005", Dumbarton Oaks Papers (63):235-256.

[69] Schafer, H., (1973). Die Gül Camii in İstanbul, Deutsches Archäologisches Institut Istanbuler Mitteilungen, Tübingen.

[70] İncicyan, P. Ğ., (1976). Onsekizinci Asırda İstanbul, 2. Baskı, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul.

[71] Ayvansarâyi H., Ali Satı‘ Efendi ve Süleyman Besim Efendi, (2001). Hadikatü’l-Cevâmi (İstanbul Câmileri ve Diğer Dini-Sivil Mimari Yapılar), 1. Baskı,İşaret Yayınları İstanbul.

[72] Ayverdi, E. H. ve Barkan, Ö. L., (1970). İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri:953 (1546) tarihli, İstanbul Fetih Cemiyeti, Baha Matbaası, İstanbul.

[73] Panorama, https://socrates.leidenuniv.nl/R?RN=963934145, 13 Ekim 2014.

[74] Evliya Çelebi, (2011). Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul, Cilt 1, S. A. Kahraman, Y. Dağlı (Ed.), YKY, İstanbul.

[75] Ebersolt J. ve Thiers A., (1913). Les Églises de Constantinople, Paris.

[76] Gurlitt, C., (1999). İstanbul’un Mimari Sanatı, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetler Vakfı Yayını, Ankara.

[77] Gül Camisi, http://www.byzantium1200.com/gul.html, 05 Mayıs 2015.

[78] Detay, http://www.nyu.edu/gsas/dept/fineart/html/Byzantine/index.htm?, 05 Mayıs 2015.

[79] Cezar, M., (1963). “Osmanlı Devrinde İstanbul Yapılarında Tahribat Yapan Yangınlar ve Tabii Afetler”, Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri I, Güzel Sanatlar Akademisi Türk Sanatı Tarihi Enstitüsü Yayınları 1, İstanbul.

[80] Derviş Efendizade Derviş Mustafa Efendi, (1994). 1782 Yılı Yangınları, İletişim Yayınları, 1.Baskı, İstanbul.

[81] İTO, (2010). Gökyüzünden İstanbul İbadethaneleri, Yayın No: 2010-66, İstanbul.

[82] Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi

[83] Öz, T., (1987.) İstanbul Camileri 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

[84] Paspates, G.A., (1877). Byzantinai Meletai: topographikai kai historikai, Konstantinoupolis.

[85] Eyice, S., (1995). “Fenari İsa Camii”, İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 12:337-339.

[86] Tamer, C., (2003).İstanbul Bizans Anıtları Ve Onarımları, Turing Yayınları, İstanbul.

[87] Artamonoff, http://icfa.doaks.org/collections/artamonoff/, 11 Mayıs 2015.

[88] Tekçam, T., (2011). Arkeoloji Sözlüğü, Alfa Yayınları, 2.Basım, İstanbul.

[89] Alman Mavileri 1913-1914: I.Dünya Savaşı Öncesi İstanbul Haritaları, (2006).Haz. İrfan Dağdelen, İBB Yayınları, İstanbul.

[90] Ayverdi, E.H., (1978). 19.Asırda İstanbul Haritası, İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü Yayını, 2.baskı, İstanbul.

[91] Eyice, S., (1994). “Vefa Kilise Camii”, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, 7:373-375.

[92] Pulgher, D., (1880). [92] Les Anciennes Églises Byzantines de Constantinople : Relevées, Dessinées et Publiées, Vienne.

[93] Salzenberg, W. (1854). Alt Christliche Baudenkmale von ConstantinopelVom V. Bis XII. Jahrhundert, Berlin.

[94] Eyice, S., (1994). "Zeyrek Kilise Camii", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, 7:555 557.

[95] Millingen, A. V., (2003).Constantinapolis/İstanbul, 1.Basım, Alkım Yayınevi, İstanbul.

[96] Yılmaz, H. F., (2013). "Zeyrek Kilise Camii", İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 44:377-378.

[97] Ousterhout, R., Ahunbay, Z., ve Ahunbay, M. (2000). " Study and Restoration of the Zeyrek Camii in İstanbul: First Report 1997-1998", Dumbarton Oaks Papers (54):265-270.

[98] Zeyrek, http://www.alanbaskanligi.gov.tr/fotoğraflar.html, 11 Mayıs 2015.

[99] Tanman, M. B., (1994). "Semerci İbrahim Efendi Tekkesi", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, 6:519-520

[100] Çetinkaya, H., (2003). İstanbul'da Orta Bizans Dini Mimarisi (843-1204), Doktora Tezi, İ.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

[101] Gyllius, P., (1997).İstanbul'un Tarihi Eserleri, Eren Yayıncılık,İstanbul.

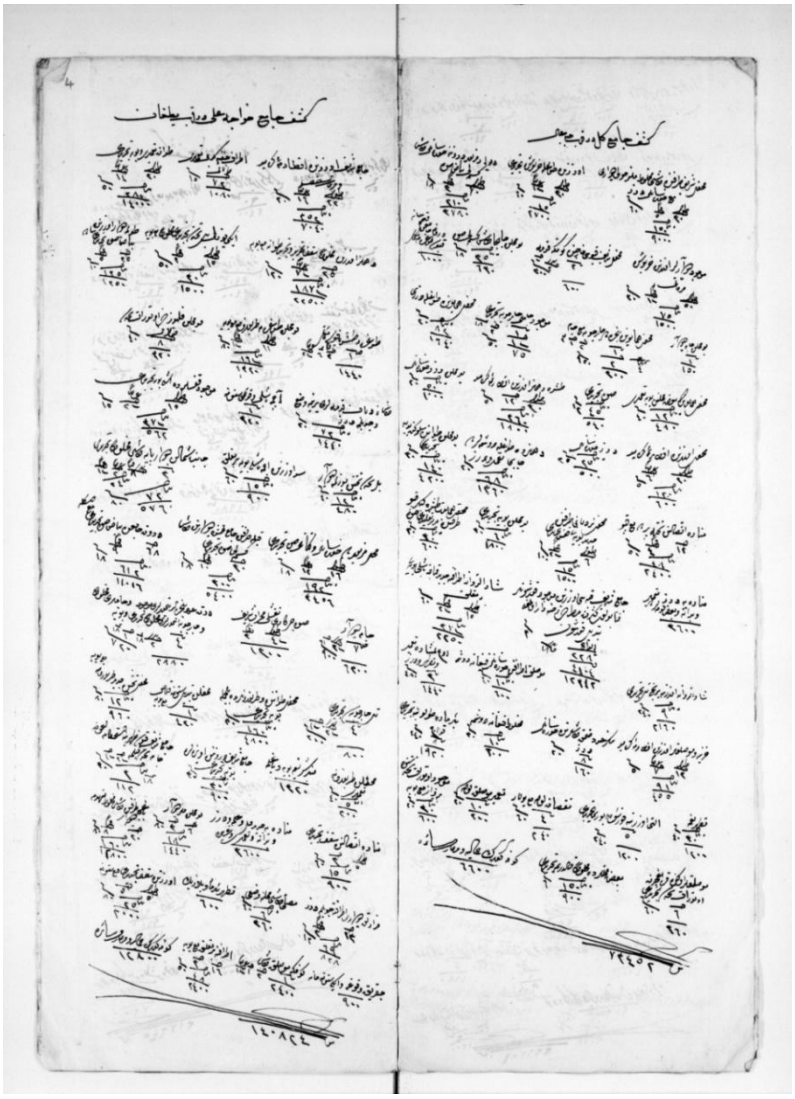
[102] Zeyrek Kilise Camisi, http://archnet.org/collections, 11 Mayıs 2015.

[103] Çuhadaroğlu F., (1974). "Zeyrek Kilise Camii Restorasyonu", Rölöve Restorasyon Dergisi, (3):99-105.

[104] Çiftçi, A. ve Yergün, U., (2012). "Osmanlı Mimarlığının Modernleşme Sürecinde Temel Bir Yapı Malzemesi: Tuğla", 179-191; Editör: Ebru Erdönmez (2012). Modernite ve Mimari, Esenler Belediyesi Şehir Düşünce Merkezi Şehir Yayınları, İstanbul.

EK-A

BOA EV.HMH.D. 05172 - 00004 NUMARALI KEŞİF DEFTERİ - GÜL CAMİSİ

BOA EV.HMH.D. 05172_00004 NUMARALI KEŞİF DEFTERİNİN TRANSKRİPSİYONU

KEŞF-İ CAMİ-İ GÜL DER KURBU CEBE ALİ

"1. Mahfil-i şerif tarafında taş mahlut moloz havlı dıvarı

Maa horasanlı derz

2. Üzerinde tuğla harbuşta tecdidi

3. Dıvar-ı mezbur derununa horasanlı taş Kesmeli beyaz sıva

4. Mevcud dıvarlar üzerinde harbuşta merematı

5. Mahfil-i şerif kapısı haricinde künke kırma

6. Bu mahalde cabeca taş kesmeli sıva

7. Derunu camide …hane kapusu doğrama mükemmel

8. Bu mahalde cam duvar

9. Mahfil-i hümayunda pencere çarçube ma'a cam

10. Mevcud camlı çarçube tecdidi

11.Mahfil-i hümayunda tuğla derzi

12.Mahfil-i hümayunda bazı mahallinde boya tamiri

13. Sıva tecdidi

14.Taşra dehliz üzerinde aktarma-ı kiremit

15.Bu mahalde derz horasanlı

16.Mahfil üzerinde aktarma-yı kiremid

17. Derz horasanlı

18.Dehliz de tuğla döşemeleri cabeca tamir ve derz

19.Bu mahalde tavanda sülügen boya tecdidi

20.Minare ittisalinde tahta perde ma'a kapu

21.Mahfil nerdübanı tarafında cedid boyalı kafes tecdidi

22..Bu mahalde boya tecdidi

23.Mahfil-i hümayunda taşra kiler kapu tarafında mermer taklidi sıva

24.Minareye derz ve badana ve bazı dereleritamiri

25.Camii-i Şerif Kubbesi üzerinde mevcud kurşunlar fena bulub kesret-i matardan rahnedar olmağla tebdil kurşun

26.Şadırvan etrafına cedid kabaka? başlı boyalı parmaklık

27.Şadırvan üzerine pirinç tel tecdidi

28.Musluk etrafına horasanlı kayagan döşeme

29. Üç memşada tamir ve tamir-i derz.

30.Hazine ve musluklar üzerinde aktarma-yı kiremid

31.Sekiz aded zokak taşlarında horasanlı derz

32.Mahlut kayağan döşeme

33.Bir-i maada tulunba tecdidi

34.Tamir-i lağım

35.Alnı üzerine kurşun boru tecdidi

36.münakasat lüle ma' pulad

37.Tamir-i musluk lülesi

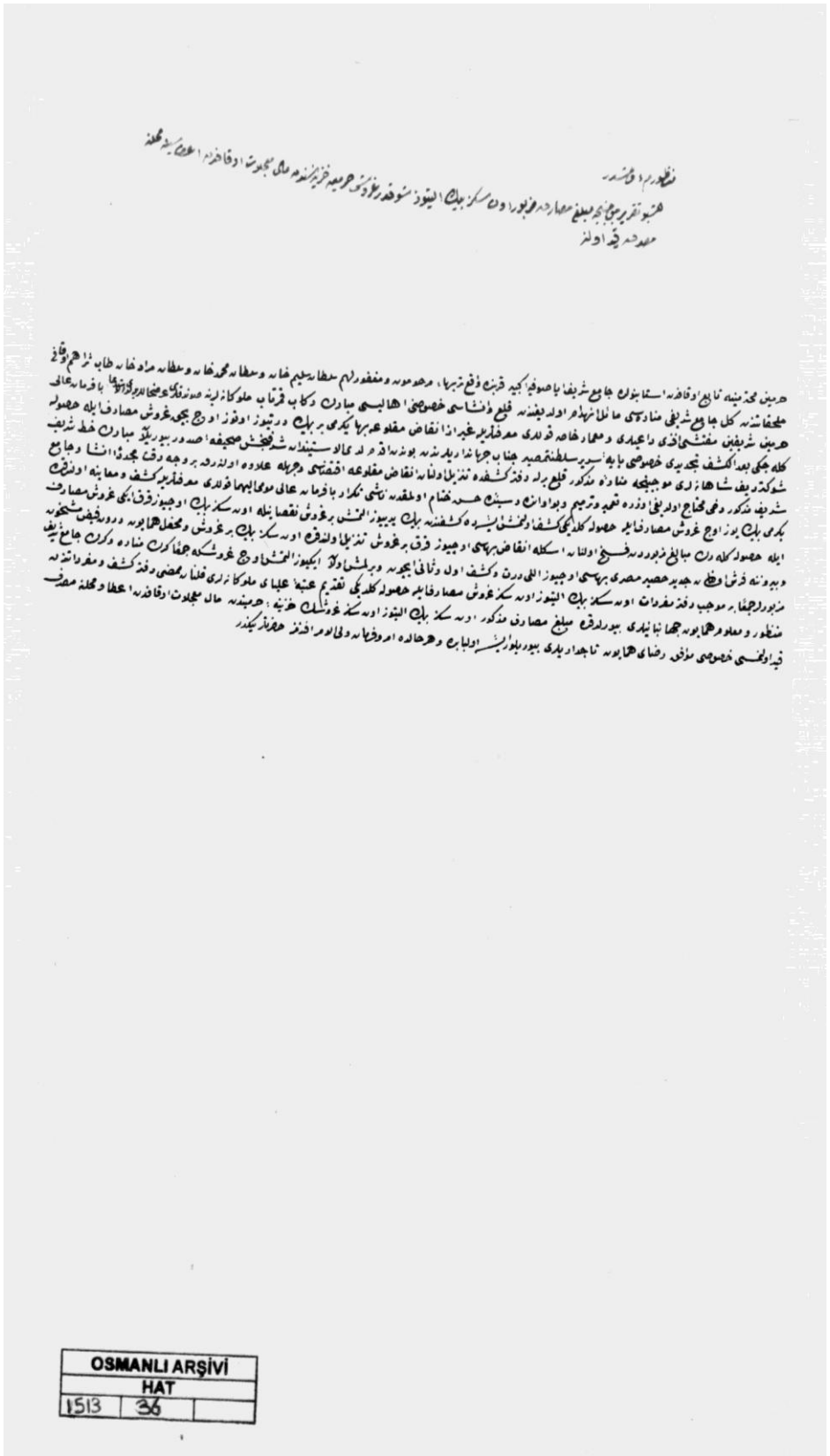
38.Mevcud oturak tahtasında pervaz ma' boya

39.Musluklar önünde karaağaçdan oturak tahtası tecdidi

40.Bazı mahallerde mahluten kaldırım tecdidi

41. Küfe kürek Hammaliye ve masarıfat"

BOA HAT 1513/36 NUMARALI HATT-I HÜMAYUN- GÜL CAMİSİ

OSMANLI ARŞİVİ
HAT
1513 | 36

BOA HAT 1513/36 NUMARALI HATT-I HÜMAYUNUN TRANSKRİPSİYONU

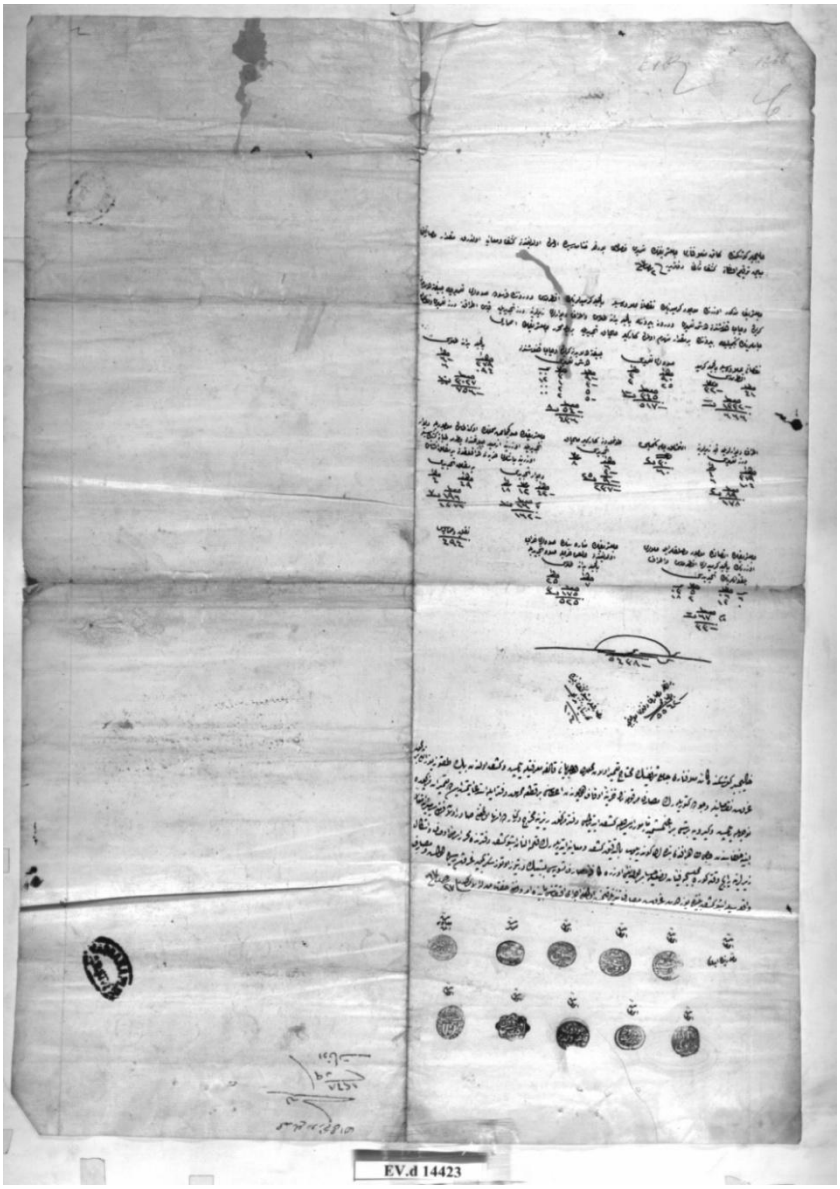
‘’Manzurum olmuştur. İşbu takrir mucibince meblağ-ı mesarıf-ı mezburun onsekizbin altıyüz şu kadar guruş Haremeyn Hazinesinden mal-ı muaccelat evkafdan itasıyla mahalline musaddak kayd olundu.

Haremeyn-i muhteremeyne tabi evkafdan İstanbul’da cami-i şerif-i Ayasofya-yı Kebir kurbunde vaki merhumun ve mağfurlehüm Sultan Selim Han ve Sultan Mehmed Han ve Sultan Murad Han tabe Serahü evkaf-ı Mülhakatından Gül camii-i şerifi minaresi Mail-i inhidam olduğundan kal’ ve inşası hususu ahalisi mübarek rikab kamer-tab mulukanelerine sundukları arzuhaller bu ledel-istid’a ba-ferman-ı ali harameyn-i şerifeyn müfettiş efendi ve daileri ve mimar-ı hassa kulları marifetleriyle gayraz-ı inkaz maklua-ı baha yirmibir bin dörtyüz otuz üç buçuk guruş mesarıf ile husule geleceği ba’del keşf tecdidi hususu paye-i serir saltanat-masir cenab-ı cihandarilerinden bundan akdem ledel-istizan şeref-bahş sahife-i sudur buyurulan mübarek hatt-ı şerif şevket-redif şahaneleri mucebince minare-i mezkur kal’a birle defter-i keşifte tenzil olunan inkaz-ı maklu’a iktizası vecihle ilave olunarak bervechi dikkat müceddeden inşa ve cami-i şerif-i mezkur dahi muhtac olduğu üzere tamir ve termim ve bu âvanda reside-i hüsn-ü hitam olmaktan naşi tekrar bâ-ferman-ı ali mumaileyhima’’

EK-B

BOA EV.D. 14423 NUMARALI KEŞİF DEFTERİ - MOLLA FENARİ İSA CAMİSİ

“İstanbul Halıcılar Köşkü'nde Molla Fenarî Camii'nin tamiri için yapılan keşif kayıtları.”

BOA EV.D. 14423 NUMARALI KEŞİF DEFTERİNİN TRANSKRİPSİYONU

"İstanbul Halıcılar Köşkü'nde Molla Fenarî Camii'nin tamiri için yapılan keşif kayıtları.

Halıcılar Köşkünde kain Molla Fenari cami-i şerifinin tamiri hususu hitam-ı reside olmuş olduğundan keşif ve muayene olunarak mikdar-ı masarıfını mübeyyen terkim olunan keşf-i sani defteridir.Fi 2 Safer sene 67

Camii şerif-i mezkur üzerinde mevcut kiremidinin noksanı ilavesiyle bilcümle kiremidlerinin aktarması ve derununda fersude sıvaları tamiriyle çifte dolabdan kiriş ve çab koğuşundan döşeme tamiri derunu birununa bilcümle badana tılası ve etraf duvarları zirlerine derz tecdidiyle kubbesi etrafına derz tamiri ve noksan camlarının tekmiliyle birununda bir mikdar münhedim olmuş kargir saçak tecdidi bervechi muharrer camii şerifin imarı.

- *Noksanı ilavesiyle bilcümle kiremid aktarması*
- *Sıvaları tamiri*
- *Çifte dolabdan kiriş ve çab koğuşundan döşeme tamiri*
- *Bilcümle badana tılası Etraf duvarlarıyla kubbe zirlerine derz tamiri*
- *Altmışlık cam tekmili*
- *Tuğladan kargir saçak tecdidi*
- *Camii şerifin son cemaat mahallinin önüne taş mevcuduyla duvar tecdidiyle üzerine İzmid çubuğundan batırma taban keşidesiyle üzerine başları darbeli kızaklıkdan parmaklık inşası.*
- *Duvar tecdidi*
- *Parmaklık tecdidi*

- *Camii şerifin ittisalinde mevcut musluklar ile helaları üzerinde bilcümle kiremidleri aktarması ve etraf-ı yelkovan tecdidi*
- *Camii şerifin minaresinin sıvaları harap olduğundan halis harcla sıva tecdid*
- *Bilcümle badana tılası*
- *Nakliye ve himayesi*
- *Ceman yekün*

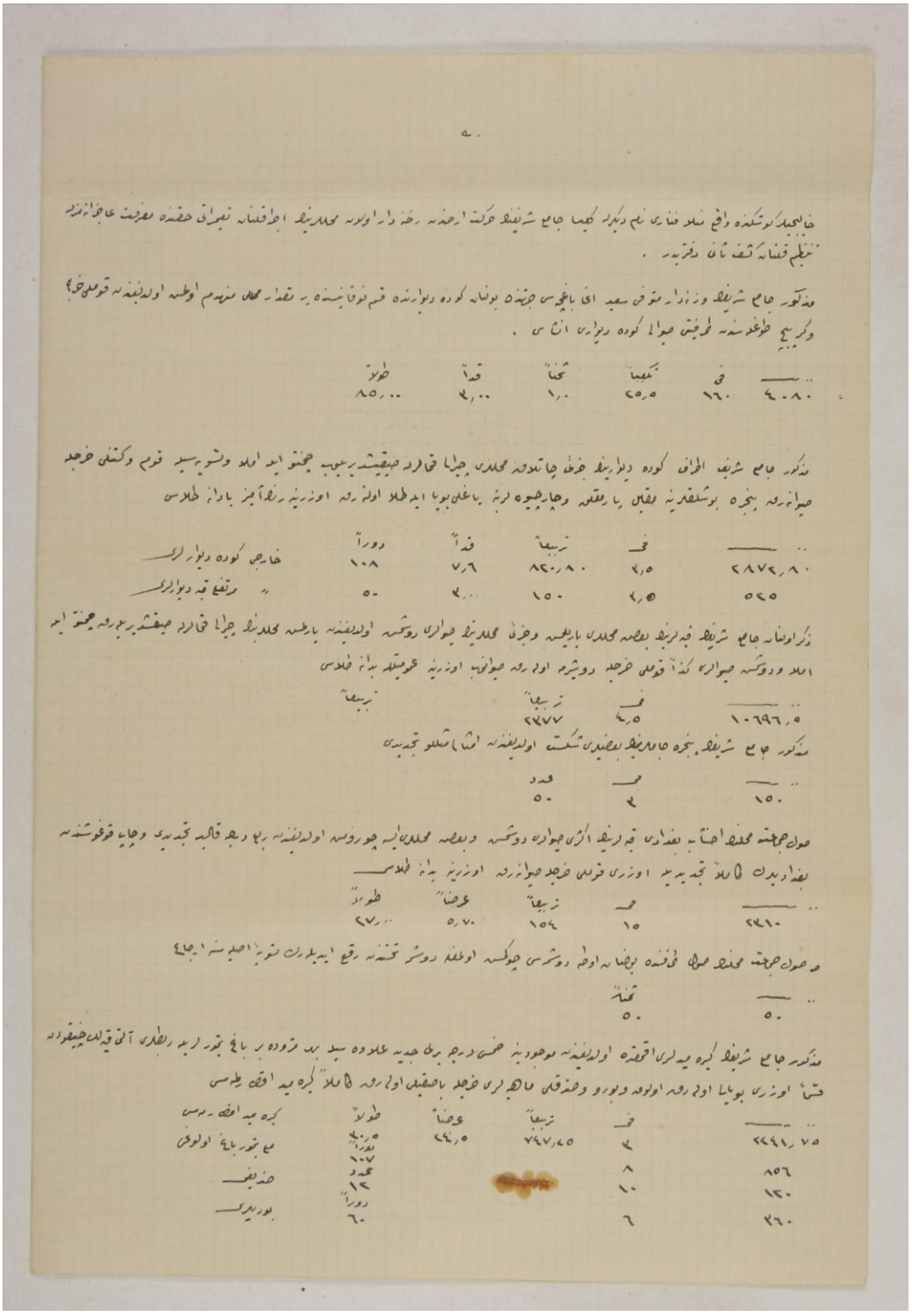
…….

Bir kıta masarıf defteri mucibince -Masarıfı 5542

Masarıfıyla iş bu keşif beyninde görünen tenzili"

BOA ŞD.2984-33 NUMARALI KEŞİF DEFTERİ - MOLLA FENARİ İSA CAMİSİ

“Halıcılar Köşkü'nde bulunan Molla Fenari Camii'nin tamiri hakkında tanzim olunan keşif defterindeki yanlışlığın tashihi hakkında Yani'nin arzuhali”

BOA.ŞD.2984_33 NUMARALI KEŞİF DEFTERİNİN TRANSKRİPSİYONU (1.SAYFA)

“Halıcılar Köşkü'nde bulunan Molla Fenari Camii'nin tamiri hakkında tanzim olunan keşif defterindeki yanlışlığın tashihi hakkında Yani'nin arzuhali

Halıcılar köşkünde vâki Molla Fenari nam-ı digeri Kilisa Camii Şerifi’nin hareket-i arzdan rahnedar olan mahallerini icra kılınan tamirat hakkında marifet-i acizanemizle tanzim kılınan keşf-i sani defteridir.

Mezkûr camii şerifin Veznedar müteveffa Said Ağa Bahçesi cihetinde bulunan gövde duvarında kısm-ı fevkanisinde bir miktar mahalli münhedim olmuş olduğundan kumlu harç ve kerpiç tuğlasından tarafeyni sıvalı gövde duvarı inşası.

Tulen Kadden Sahnen

85,00 3,00 1,0

Mezkur Camii Şerif etraf-ı gövde duvarının cüz’i çatlak mahalleri çıralı kamalarla sıkıştırılup çimento ile imla ve tesviyesiyle kum ve ketenli harçla sıvanarak pencere boşluklarına mukabil parmaklık ve çarçivelerine yağlı boya ile tıla olunarak üzerine rengamiz badana tılası.

Harc-ı gövde duvarları 108 7,6 820,80 3,5 2872,8

Harc-ı mürtefi kubbe duvarları 50 3 150 3,5 525

Zikrolunan Camii Şerifin kubbelerinin bazı mahalleri yarılmış ve cüz’i mahallerinin sıvaları düşmüş olduğundan yarılmış mahallerinin çıralı kamalarla sıkıştırılarak çimento ile imlâ ve düşmüş sıvaların keza kumlu harçla düşürme olarak sıvanup üzerine umumiyetle badana tılası.

23774,5 10696,5

Mezkur Camii Şerifin pencere camlarının bazıları şîkeste olduğundan emsali misüllü tecdidi 50 3 150

Son cemaat mahallinin sol tarafında bulunan oda döşemesi çökmüş olmağla döşeme tahtasından ref idilerek tesviye-i asliyesine ircai.

Sahnen Yekün

50 50

Mezkur Camii Şerifin kiremitleri akmakta olduğundan mevcuduna humus derece yerli cedid ilavesiyle beher metruda bir bağ demirleriyle rabtları altı kiyyelik çinkodan kısmen üzeri boyalı olarak oluk ve boru ve sandıklı mahyaları harçla baskılı olarak kamilen kiremit aktarılması"

"Kiremit Aktarması 30,5 24,5 747,25 3 2241,75

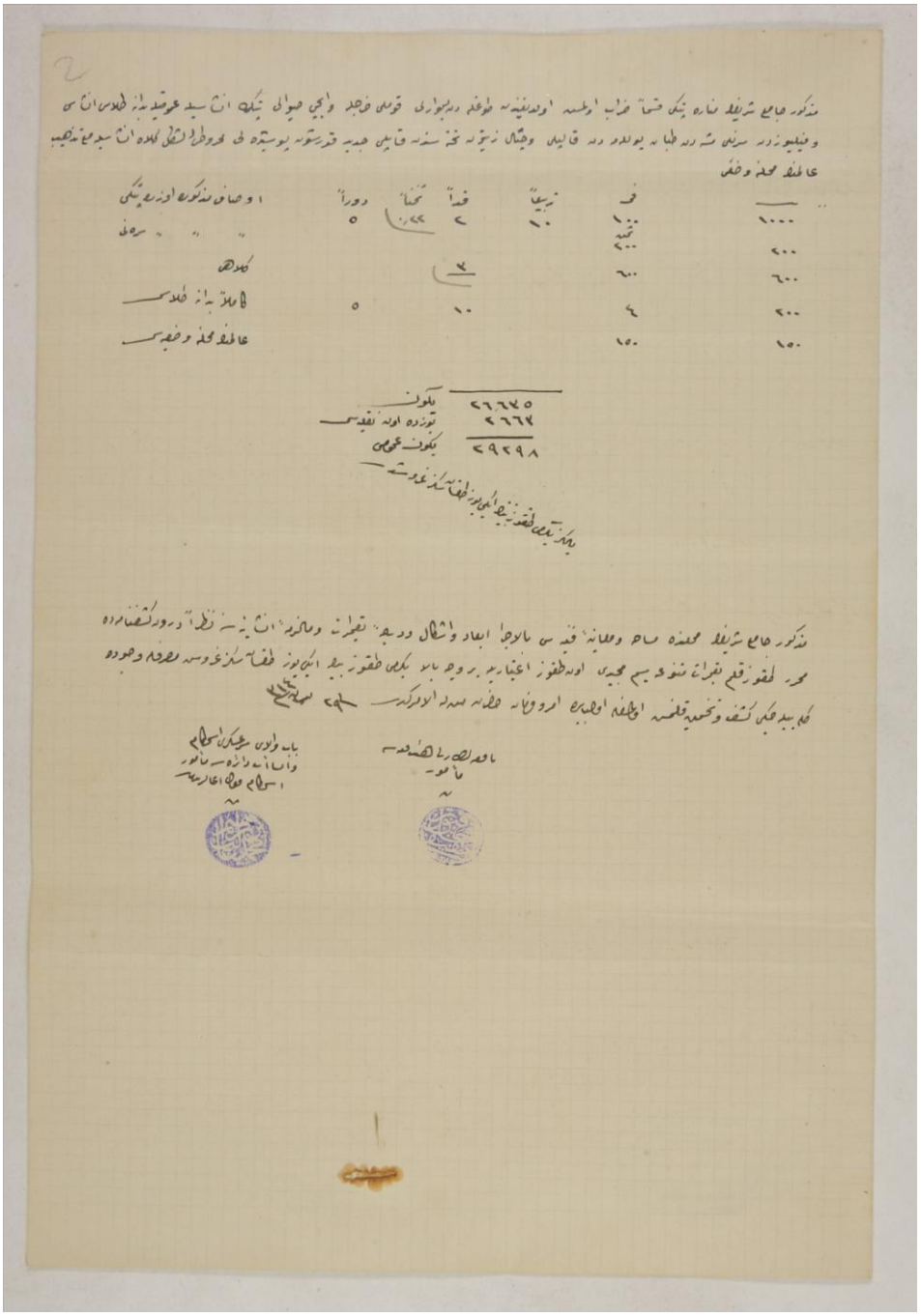
Ma'a demir bağı oluk 107 8 856

Sandıkı 12 10 120

Boruları 60 6 360"

BOA.ŞD.2984_33 NUMARALI KEŞİF DEFTERİ (2.SAYFA)

“Halıcılar Köşkü'nde bulunan Molla Fenari Camii'nin tamiri hakkında tanzim olunan keşif defterindeki yanlışlığın tashihi hakkında Yani'nin arzuhali”

BOA.ŞD.2984_33 NUMARALI KEŞİF DEFTERİNİN TRANSKRİPSİYONU (2.SAYFA)

"Mezkur Camii Şerifin minare peteği kısmen harap olmuş olduğundan tuğladan duvarı kumlu harçla ve alçı sıvalı peteğin inşasıyla umumiyetle badana dalası inşası ve filyozdan (filyos) serenli meşeden taban yollamadan kalıplı ve çıtalı zeytun tahtasından kaplı cedid kurşun puşideli mahrutî eşgal külah inşaasıyla men-i ma-ı teshib aleminin mahalline vaz-ı

Devren Sahnen Kadden

Evsaf-ı mezkure üzere peteği

Evsaf-ı mezkure üzere sereni

Külahı

Kamilen badana tılası

Aleminin Mahalline vaz'ıyesi

Yekün 26635

%10 Nakdiyesi 2663

Yekün-ü Umumi 29298

Yalnız 29298 kuruşdur.

Mezkur Camii Şerifin mahallinde mesaha ve muayene-i fenniyesi bil icra ebad ve eşkal ve derece tamirat ve malzeme-i inşaiyesine nazaran derun-ı keşifnamede muharrer dokuz kalem tamirat-ı mütenevvia sim mecidi ondokuz itibariyle bervechi bâlâ yirmidokuzbinikiyüzdoksansekiz kuruş masrafla vücuda gelebileceği keşif ve tahmin kılınmış olmağla ol babda emri ferman hazreti men lehul emrindir."

Fi 29 Nisan Sene 314

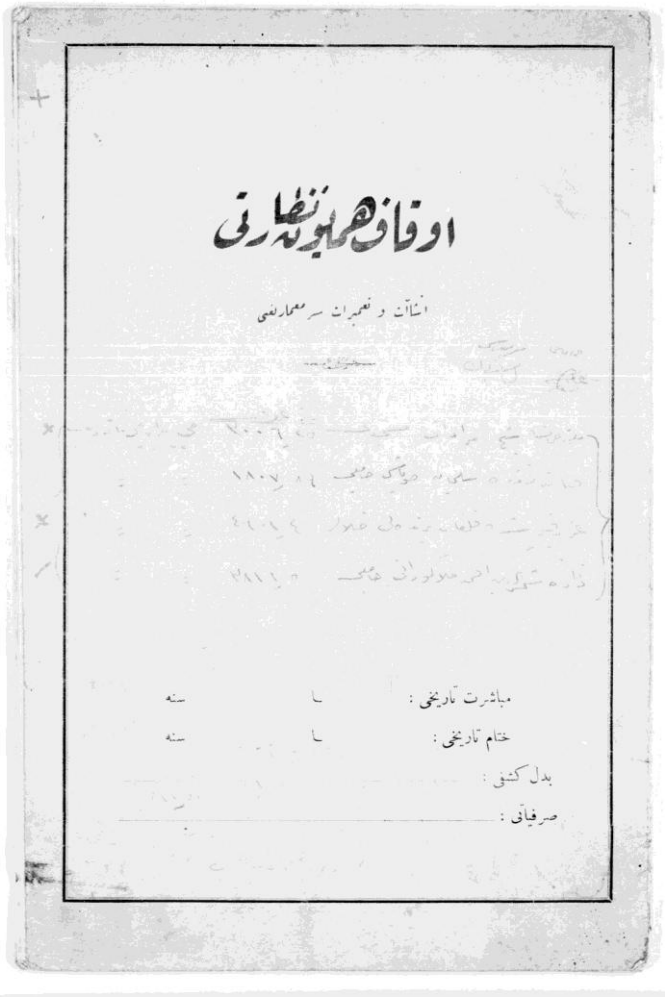
Bab-ı Vâlâyı Seraskerî İstihkâm ve İnşaat Dairesi Nafia Nezareti Heyeti Fenniyesi

Memur-ı İstihkâm kolağalarından Memur

EK-C

BOA EV. D. 31665 NUMARALI KEŞİF DEFTERİ - MOLLA GÜRANİ CAMİSİ

KEŞİF DEFTERİNİN KAPAK KISMI

Başbakanlık Osmanlı Arşivi , Evkaf Defterleri içerisinde yer alan 31665 sıra numaralı bu keşif defterinin başlangıç tarihi 22 Zilkade 1331, bitiş tarihi ise 9 Rebiulahir 1332'dir.

BOA. EV. D 31665 NUMARALI KEŞİF DEFTERİNİN TRANSKRİPSİYONU

"Evkaf-ı Hümayun Nezareti

İnşaat ve Tamirat Ser Mimarlığı

Müftü hamamında Şeyh Murat Mescidi

Kapan-ı Dakik'de Süleyman Subaşı Camii

Azapkapusu'ndaki kalafat yerinde helâlar

Vefa'da Şemseddin Ahmet Molla Gürani Cami

Mübaşeret Tarihi

Hitam tarihi

Bedel-i keşif

Sarfiyaıt"

(Keşif defteri içinde dört farklı yapıya ait kayıtlar bulunduğundan dolayı Molla Şemseddin Gürani Camisi'ne ait kayıtların başladığı keşif defterinin 5.sayfasından itibaren transkripsiyonu yapılmıştır. Bununla birlikte defterdeki eksik ve boş sayfalardan dolayı sayfa numaraları ardarda devam etmemektedir.)

BOA. EV.D 31665 NUMARALI KEŞİF DEFTERİ MOLLA GÜRANİ CAMİSİ (5. SAYFA)

“Horahane mahalli tamirata

Unkapanı’ndan araba ücreti muhtar bey sarfiyatı

11 Teşrinisani 329

14 Teşrinisani 329 Amele Yevmiyesi Muhtar Bey zamanında

21 Kânunuevvel 329

Anbardan keraste nakliyesi 21 Kânunuevvel 329

42 adet İkinci fabrika latası

25 adet İkinci fabrika latası

Birinci kiriş

Karfiçe

5 adet çıralı hatıl

2 Adet müsta'mel kalas

2 adet döşeme tahtası

4 çarçube

28 adet çarçube kanadı

84 adet döşemelik

4 latası

10 adet Meşe çerçube

Çivi"

BOA. EV. D 31665 NUMARALI KEŞİF DEFTERİ MOLLA GÜRANİ CAMİSİ (6. SAYFA)

“Nakl-i yekun

Dört buçuk santim ? taşra çarçube

Dört buçuk santim ? taşra çarçube

11 Kânunusani sene 329

çerçube
Keraste nakliyesi 12 Kânunusani 329
Keraste nakliyesi 12 Kânunusani 329
bedeli 25 Kânunusani
Karfiçe bedeli
hafşa ve saire bedeli 25 Kânunusani
46 adet Müceddeden cam
10 Eylül 329
Vazıyye

22 Teşrinisani 329 amele yevmiyesi
4 Kanunisani 329 amele yevmiyesi
5 Eylül 329 amele yevmiyesi
15 Eylül 329 amele yevmiyesi

Zeyrek… Camii Şerifi’nden mahalli tamirata getirilüp mezkûr tamirattan bedeli verilmekten dolayı tenzil edilen.

4249 sarfiyat 4001 bedel-i keşfi
- 4001 Keşfi 4249 sarfiyat
248 tecavüz edilen “

BOA. EV. D 31665 NUMARALI KEŞİF DEFTERİ MOLLA GÜRANİ CAMİSİ (16. SAYFA)

“Kanunuevvel 329

İşçi isimleri

Hasan Ali Dürger

Hüseyin Şaban Dürger

Mehmed Ali Dürger

Rıza Tahir Rençber

Teşrinisani 329

Beşir Abdülkadir Marangoz

Abdurrahman Abdülkadir Marangoz

Kânunuevvel 329

Hüseyin Ali Dürger

Hüseyin Şaban Dürger

Mehmed Ali Dürger

Rıza Tahir Dürger

Süleyman Hakkı

Kanunusani 329

Hüseyin Şaban Dürger

Mehmed Ali Dürger

Rıza Tahir Rençber

Eylül 329

Ahmed Halil Sıvacı

Hasan Mehmed Rençber

Karşı Sayfa

Eylül 329

Ahmet Halil Sıvacı

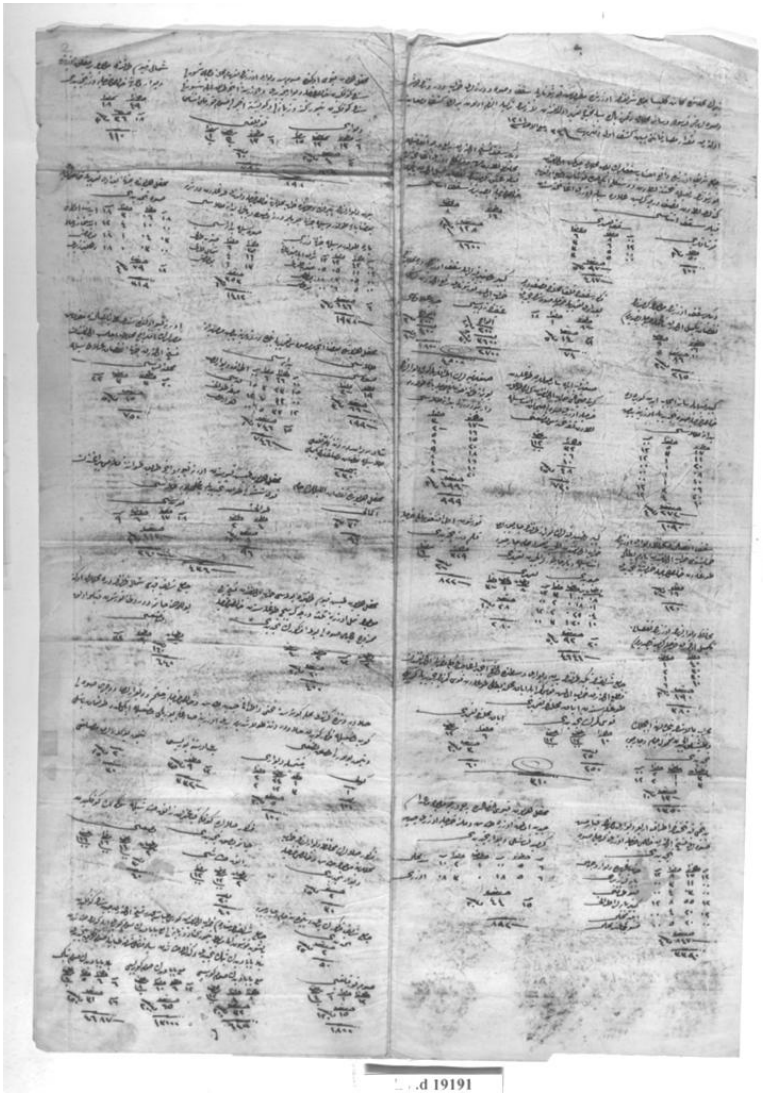
Hacı Hasan Rençber

İbrahim Ali Rençber”

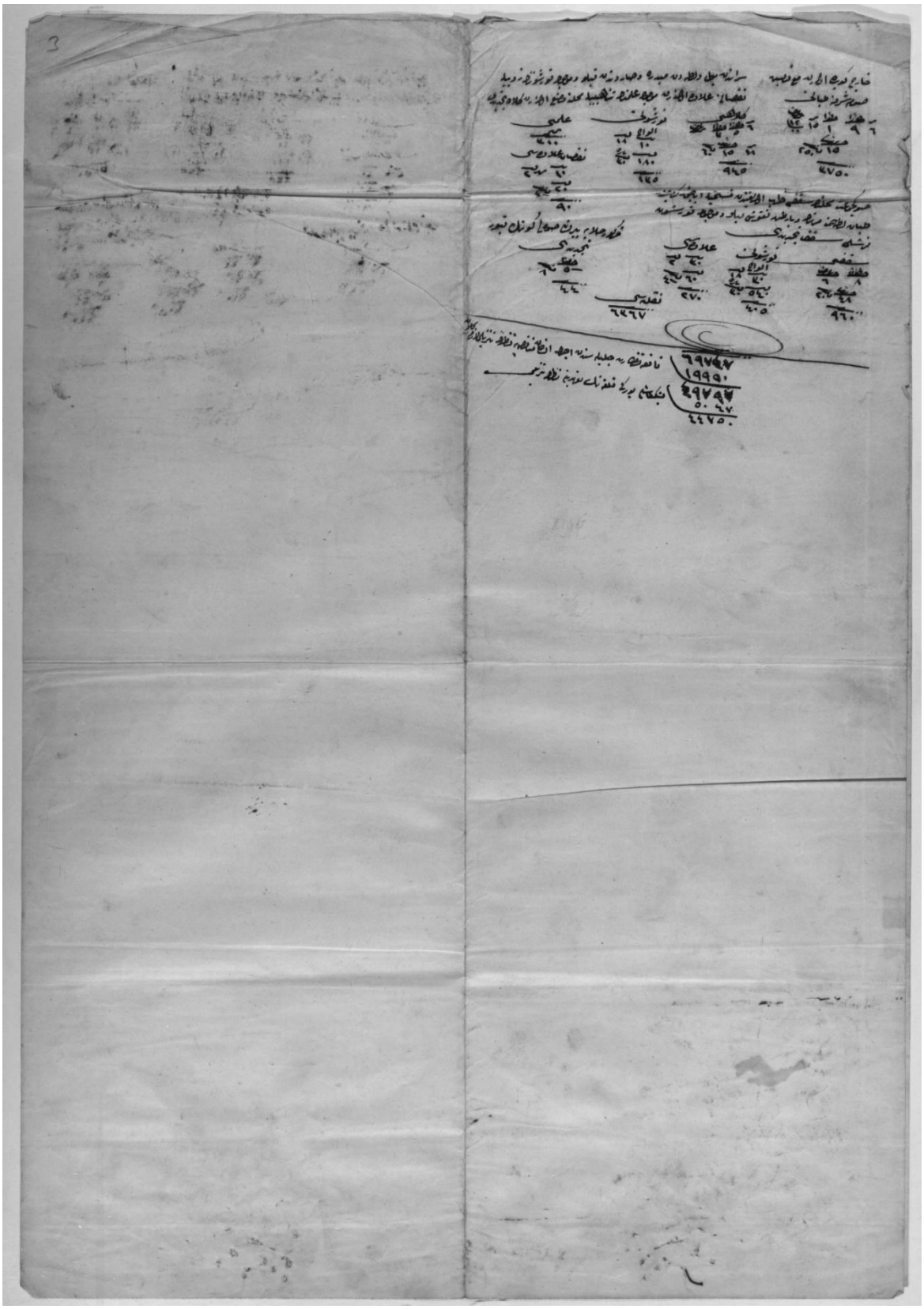
EK-D

BOA EV.D. 19191 NUMARALI KEŞİF DEFTERİ - ZEYREK KİLİSE CAMİSİ

Başbakanlık Osmanlı Arşivi , Evkaf Defterleri içerisinde yer alan 19191 sıra numaralı bu keşif defterinin başlangıç tarihi 24 Rebiülahir 1281'dir.

BOA EV.D. 19191 NUMARALI KEŞİF DEFTERİ ZEYREK KİLİSE CAMİSİ (Arka Sayfa)

BOA EV.D. 19191 NUMARALI KEŞİF DEFTERİ TRANSKRİPSİYONU

"1- Zeyrek mahallesinde kâin kilise cami-i şerifinin üzerinde mazrur kurşunlarıyla sakfı ve derzleri harap ve derununun döşeme ve sıvalar dahi fersude vesair mahalleri dahi ziyadesiyle muhtac-ı tamir olduğundan olduğundan lazımenin terki ile elzem olan yerleri keşif ve muayene olunarak miktarı masarifatını mübeyyen keşf-i evvel defterdir.

Fi 24 Rebiülahir sene 1281

2- Cami-i şerif üzerinde vaki ahşap sakıfların bazı mahalleri çökmüş olduğundan kurşununun ref'iyle tahtına latadan ve destekli iki sıra kuşak vaz' olunup kezalik latadan nısf derece kiriş ilavesi ile üzeri ağa tahtasından kaplı sakıf inşası.

3- Diğer sakıf feth olunarak rub' derece enkazıyle mahlut latadan mahya ve mertekli üzeri ağa tahtasından kaplı atik kiremidin noksanı tekmil olunarak bilcümle halis harçla basdırma sakıf inşası.

4-Diğer sakıf üzerinin mevcud kiremidinin noksanı tekmil olunarak bilcümle harçla basdırması

5-Mezkûr sakfın Fakya? Mahallinin nısf derece bağdadi tamiriyle harçla sıvasının tecdidi.

6-Kebir ve sagir kubbeler ile sakıf üzerinin dere mahallerinin harab olmuş kurşunları ref olunarak ferşi.

Atikinin … Cedid ilavesi

7-Kebir kubbe ile sair icab eden ….. halis harçla sıva tecdidiyle üzerine beyaz badana tılası

8-Sagir kubbe ile sair mahallere tuğladan kirpi saçağı harab olduğundan kezalik tuğladan harçla üzeri sıva / saçak inşasıyla latadan kafa tahtası vaz'ı.

9-Sagir kubbelerin etraflarıyla ….. dıvarlarının poyraz tarafına horasanlı harçla yara doldurma

Ve arnabud derzli badana tılası.

10-Sakıf ittisalinden muhafaza duvarı üzerinin harpuştası harap olduğundan yarım battal tuğladan halis harçla harpuşta tecdidi

11.Kebir ve sagir kubbelerin poyraz tarafının çerçevelerin harap olduğundan alçıdan ma'mul cam çerçeve inşaasıyle diğer çerçeveler alçıdan tamiri.

12.Kurşun etrafına horasanlı harçla kalem derz tecdidi.

13.Muhafaza duvarlarının üzerinin noksanı tekmil olunarak haçla kiremit bastırması

14. Cami-i şerifin tekye tarafının beden duvarı vasatında vaki incir ağacının külli mazarrı olduğundan kat' olunarak harab olmuş kavis kemer ile ayak mahalline battal tuğladan kavis kemerinin tecdidiyle kerpiç tuğlasından ayak mahallinin tamiri.

15.Mihrab balasının pencerelerinin içlik ve dışlık alçıdan mamul cam ve çerçeve tecdidi

16. Birinci kubbe tahtının etraf-ı erbaa duvarı vechinin kabarmış sıvaları feth olunarak halis harçla üzeri kireçli sıva tecdidi.

Canib-i garbda dıvar vechi

Payeler ziri

Kapu tarafını

Kebir payeler etrafı

Ayak mahalli

Son cemaat mahalli

17. Mahfil-i hümayun kapısı ittisalinde rub' derece mevcut maadası cedid olmak üzere taş ve moloz harçla üzeri cedid kiremit ferşli duvar tecdidi.

18. mahfili hümayun kapısı önünde som sed duvarı üzerinin münhedim mahalline vechi tesviyeli seng-i küfekiden halis harçla duvar tecdidi ve üzerine ince tarak ile tesviyeli seng-i küfekiden demir kenet ve zıvanalı ve küpeşte icrası som korkuluk inşaası.

19. Şimal kapısı tarafında mevcut parmaklık üzerine duvar vechine halis harçla derz tecdidi.

20. Beden duvarlarının birunu vechinde harap mahallelerine halis harçla ve Frerezi tuğladan düşürme bazen yara doldurmasıyla cüz'i çivileme derz ve sıva ve bilcümle badana dılası.

Yara doldurmasıyla cüz'i derzi

Şark ile cenub tarafı

Cenub tarafı

21. Mahfil-i Hümayunda cüz'i bağdâdî tamiriyle halis harçla sıva tecdidi.

Abdest odası

Abdesthane ve hela

Dehliz ziri

22. Mahfil-i Hümayunda bazan ince mermer sıva tamiriyle pencere derzlerine beyaz mermer badana dılası.

23. Orta kapı önünde seng-i ki… ittisalinde mefruş mermerlerin imtizaç mahalleleri açılmış olduğundan feth olunarak cüz'i noksan ilavesiyle mahalline ferşi.

24.Şadırvan derununa .... dılasıyla noksan musluklarını tekmili.

25. Mahfil-i Hümayunda noksan 50 lik cam ikmali.

26. Mahfil-i Hümayun dış kapısından orta kapıya varınca tarik tavanına..... tavan tecdidiyle yağlı boya dılası.

27. Mahfil-i Hümayun dış kapısı tarafeyninde bölmesi harap olduğundan fethinin mevcut temel üzerine sülüs derece kerpiç tuğlasından halis harçla memzuç vechi sıvalı bölme-i mezkurun tecdidi.

28. Cami-i Şerif kubbesi şimal tarafının dere mahalleri önüne yollamadan çatma ve derunu kurşun kaplı oluk vaz'ı.

29. Hela derununda kezendi mahalli köşesine tahtı ve etrafı cedit taş ve halis harçla çatma ve duvarları ve vechi sıvalı küp vaz'ıyle mezkur küpten hela derununa dolaştırma .... üzerine sargılı borulu vaz'ıyla 2 adet tutamak(tokmak) başlı ve demir pulad musluk vaz'ı.

30. Mezkûr helâların muhafaza duvarlarının harap mahallerine mevcut taş ve halis harçla duvar tecdidi.

31. Mezkûr helâlarda küfeki kabağından zank taşıyla sögelik küfekiden çatma basık? tecdidi.

32. Cami-i Şerif-i mezkûrun bir adet penceresine cam ve çerçeve tecdidi.

33. Cami-i Şerifin minaresi harap olduğundan kürsü tabanına kadar feth olunarak cedid seng-i küfeki den batesviye kurşun ile merbut demir kenad ve zibanalı ma' baba direk som köpri ile kezalik taştan bila baba direğinin tecdidi ve kezaliktaştan silme ferşli şerefe tabanıyla som korkuluk tecdidi.

Ma'a baba direk som kürsüsü

Ma'a baba direk som köprüsü

Bila baba direk som tabanı

34. Som korkuluğu.

(Arka Sayfa)

35. Harc-ı kevire olarak küpte olarak ma ... som şerefe tabanı.

36.Seranden ... ve latadan .... ve ..... kaplı ve mevcut kurşunun zevbiyle noksanın ilave olunarak mevcut aleminin tezhibiyle mahalline vaz' olunarak külah tecdidi.

Külahı kurşunu alemi

37. Son cemaat mahallinin sakfı harap olduğundan fethiyle ayancık kirişinden taban latadan mertek ve bartın koğuşu kaplı ve mevcut kurşun ferşli sakıf tecdidi.

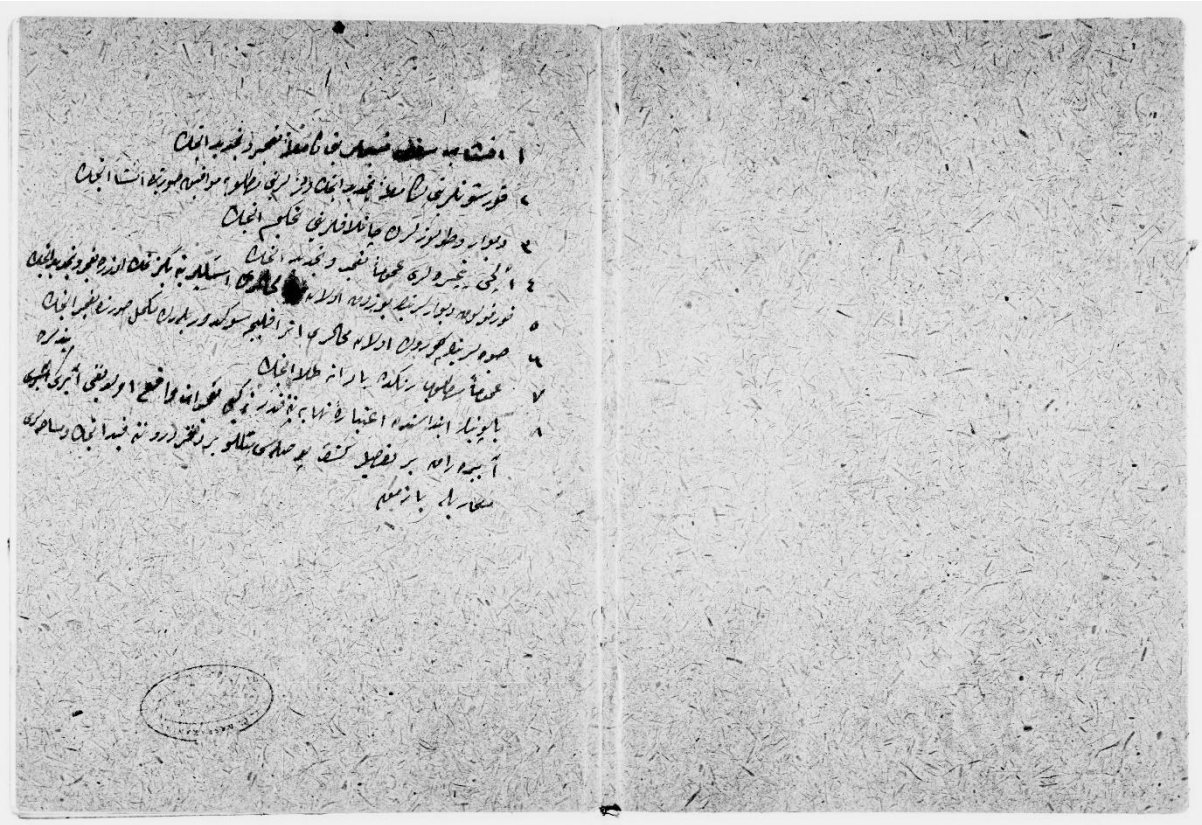
38.Mezkur helaya birunu sıvalı kütük kubur tecdidi.

Nafia Nezareti celilesinden icra olunan münakasaya nazaran tenzili lazım gelen rakamlar

Beşiktaşlı Yorgi Kalfanın taahhüdü nazaran tertibi."

BOA EV.D. 31569 NUMARALI KEŞİF DEFTERİ - ZEYREK KİLİSE CAMİSİ

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Evkaf Defterleri içerisinde yer alan 31569 sıra numaralı bu keşif defterinin başlangıç tarihi 30 Cemaziyel evvel 1330 olup bitiş tarihi 10 Zilhicce 1330 'dur.

Sayfa 1

BOA. EV. D 31569 NUMARALI KEŞİF DEFTERİ TRANSKRİPSİYONU

"1. Ahşap sakıf kamilen tamir ve tecdit etmek

2.Kurşunlarını kamilen tecdid etmek ve derzlerini matluba muvafık surette inşa etmek

3.Duvar ve toIozların çatlaklarını tahkim etmek.

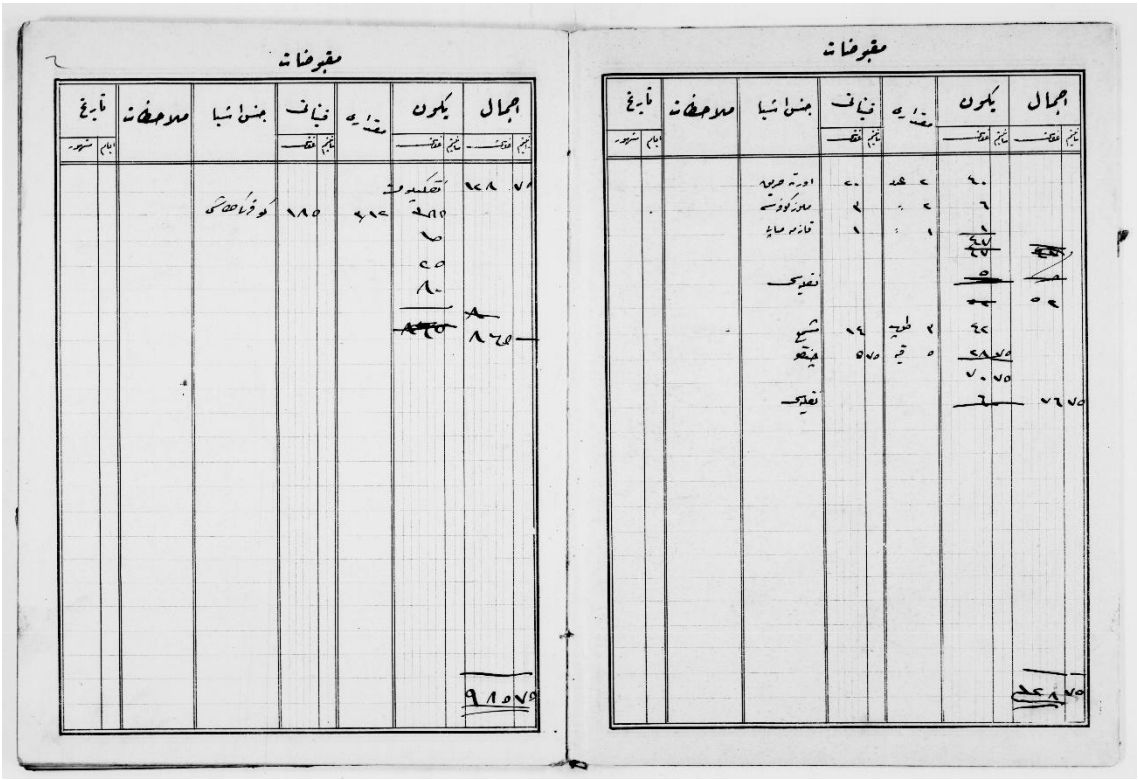
4.Alçı pencereleri umumen tamir ve tecdid etmek

5.Korkuluk duvarlarının bozuk olan mahallerini eskilerine benzetmek üzere tamir ve tecdid etmek

6.Sıvalarınınçürükolan mahalleri etraflıca söktürülerek mükemmel surette tamir etmek.

7.Umumen matlub renkden badana tılası

8.Yapının iptidasından itibaren nihayetine kadar ne gibi tamirat vaki olduğunu ayrı bentlere ayırarak ber-tafsil keşif pusulası misüllü bir defter derununa kaydetmek ve mesahaları mimarıyla yazmak."

مقبوضات

اجمال		یکون			فیاف			جنس شبا	ملاحظہ	تاریخ	

Sayfa 2 -00005

“makbuzat – tarih- mülahazat -cinsi eşya –miktarı-yekün- icmal

<u>Cins-i Eşya</u>

Küfeki taşı (185 guruş)

Orta sırık

Moloz Küfesi

Kazma sapı

Nakliyesi

Muşamma’

Çinko

Nakliyesi

Sayfa 3 -00006

Muhiddin efendi zamanında kurşun hesabı

cedid kurşun atik kurşun

..... bedeli mehmed efendi tarafından senedi verilmiştir.

İrsaliye? Bedeli

cedid kurşun bedeli Kantar rusumu

Fi 328 sene tarihinde Muhiddin efendi tarafından ahz olunmuştur.

Keşif miktarı olub ikinci defterden naklolunan

Nakl-i yekün

kurşun hesabı … Muhiddin efendi tarafından sarfedilmiştir

31 temmuz 328 tarihine kadar sarfiyat.

20 ağustos328 tarihine kadar sarfiyat.

28 eylül328 tarihine kadar sarfiyat.

8 teşrini evvel 328 tarihine kadar sarfiyat.

Karşı sayfa

İkinci defterden nakil edilmiştir

Amele 14 nefer

2 temmuz 328 tarihinde 14 nefer amele istihdam edilmiştir.

Mimar Mutemed

……

Amele 14 nefer

30 temmuz 328 tarihinde 14 nefer amele istihdam edilmiştir.

Mimar Mutemed

17 anbar kum 1250 guruş Kum ma nakliye İrani Mehmed Ali ağa

Amele 14 nefer

4 temmuz 328 tarihinde 17 anbar kum ve 14 nefer amele istihdam edilmiştir.

Mimar Mutemed

……

20 kıyye kara ekser Karnik efendi

Amele 13 nefer

5 temmuz 328 tarihinde 20 kıyye ekser 13 nefer amele istihdam edilmiştir.

Mimar Mutemed

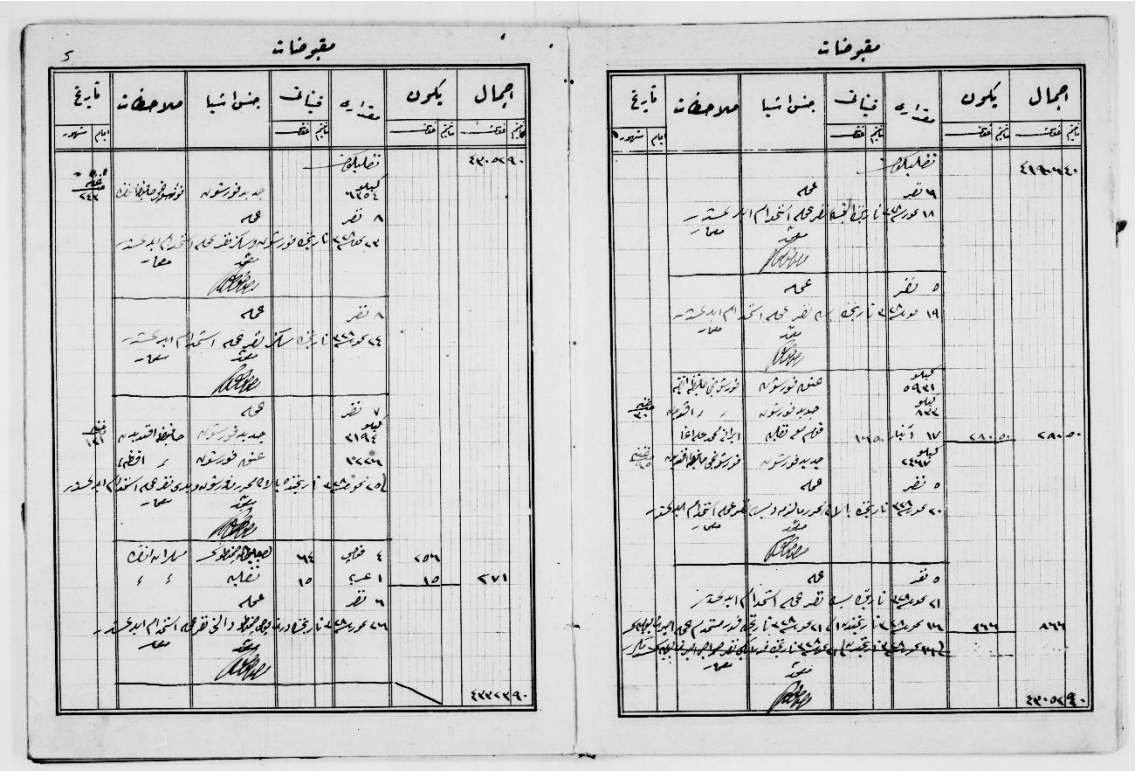
……

...çimentosu 4 fıçı Mihran efendi

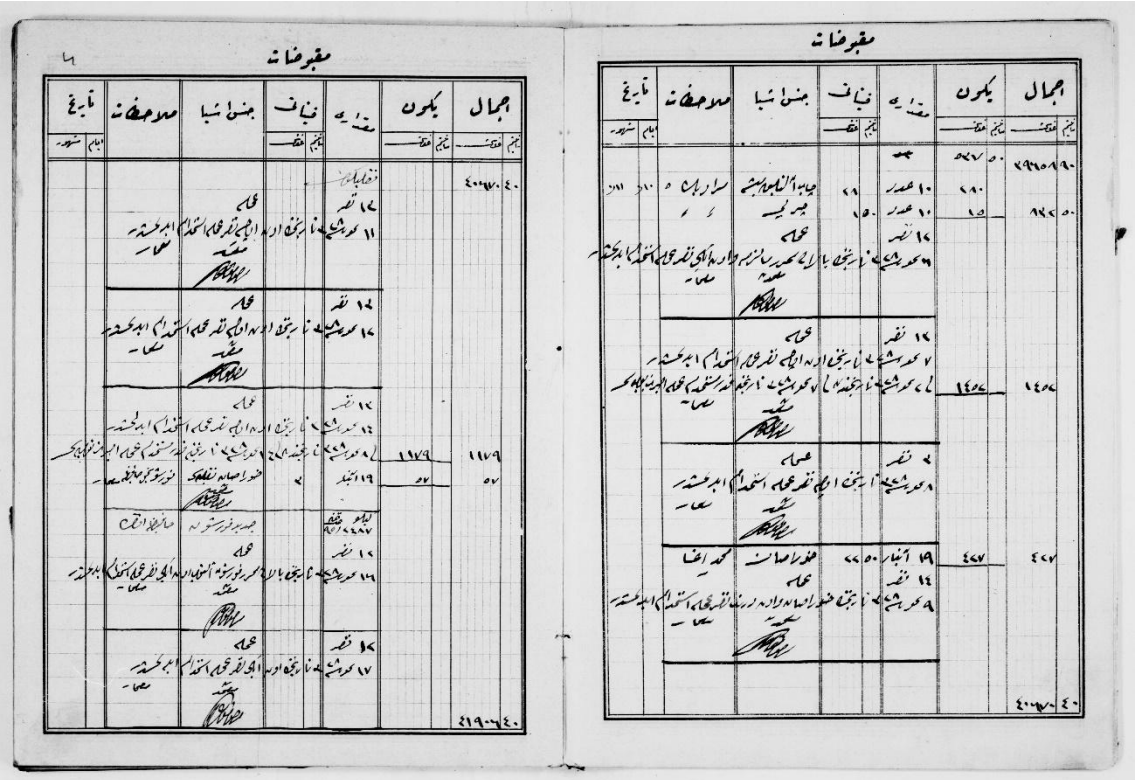
nakliyesi 1 araba Mihran efendi

kalvanizli saç Karnik efendi

nakliyesi 1 bargir Karnik efendi"

Sayfa 4 - 00007

Sayfa 5 -00008

Sayfa 4 - 00007

“nakli yekün

Amele 13 nefer

11 temmuz 328 tarihinde 13 nefer istihdam edilmiştir.

Mimar Mutemed

……

Amele 13 nefer

12 temmuz 328 tarihinde 13 nefer istihdam edilmiştir.

Mimar Mutemed

……

Amele 13 nefer

14 temmuz 328 tarihinde 13 nefer istihdam edilmiştir.

*8 temmuz tarihinden 14 temmuz tarihine kadar müstahdem amele ücret-*i nefer bedeli.

horasan nakliyesikurşuncu hafız efendi

Mimar Mutemed

……

cedid kurşun hafız efendi

Amele 12 nefer

16 temmuz 328 tarihli balada muharrer kurşun alınıp 12 nefer amele istihdam edilmiştir.

Mimar Mutemed

……

Amele 12 nefer

17 temmuz 328 tarihinde 12 nefer amele istihdam edilmiştir.

Mimar Mutemed

……

karşı sayfa

Murad bey çab-ı alınlık meşe

Murad beyÇırpı

Amele 12 nefer

6 temmuz 328 tarihinde balada muharrer malzeme ve 12 nefer amele istihdam edilmiştir.

Mimar Mutemed

……

Amele 13 nefer

7 temmuz 328 tarihinde13 nefer amele istihdam edilmiştir.

Fi 2 temmuz 328 tarihinden Fi 7 temmuz 328 tarihine kadarmüstahdem amele ücret-i yevmiyesi

Mimar *Mutemed*

……

Amele 3 nefer

8 temmuz 328 tarihinde3 nefer amele istihdam edilmiştir.

Mimar *Mutemed*

……

19 anbar horasan mehmet ağa

Amele 14 nefer

9 temmuz 328 tarihinde horasan ve 14 nefer amele istihdam edilmiştir.

Mimar *Mutemed*

Sayfa 5 -00008

Nakl-i yekün

cedid kurşun kurşuncu hafız efendi

Amele 8 nefer

23 temmuz tarihinde kurşun ve 8 nefer amele istihdam edilmiştir.

Mimar *Mutemed*

……

Amele 8 nefer

24 temmuz tarihinde 8 nefer amele istihdam edilmiştir.

Mimar *Mutemed*

……

Amele 7 nefer

cedit kurşun hafız efendiden

atik kurşun hafız efendiden

25 temmuz 328 tarihinde balada muharrer kurşun ve 7 nefer amele istihdam edilmiştir.

Mimar *Mutemed*

……

... çimentosu 4 vukiyye ... Muhiddin efendi

nakliyesi 1 araba

Amele 6 nefer

26 temmuz 328 tarihinde4 vukiyye çimento ve 6 nefer amele istihdam edilmiştir.

Mimar Mutemed

karşı sayfa

Nakl-i yekün

Amele 6 nefer

18 temmuz 328 tarihinde6 nefer amele istihdam edilmiştir.

Mimar Mutemed

……

Amele 5 nefer

19 temmuz 328 tarihinde6 nefer amele istihdam edilmiştir.

Atik kurşun Kurşuncu Hafız Efendi

Cedid kurşun Kurşuncu Hafız Efendi 'den

Kum ma'a nakliye ... Mehmet Ali Ağa

Cedid kurşun Kurşuncu Hafız Efendi 'den

Amele 5 nefer

20 Temmuz 328 tarihinde bâlâda muharrer malzeme ve 5 nefer amele istihdam edilmiştir.

Mimar Mutemed

……

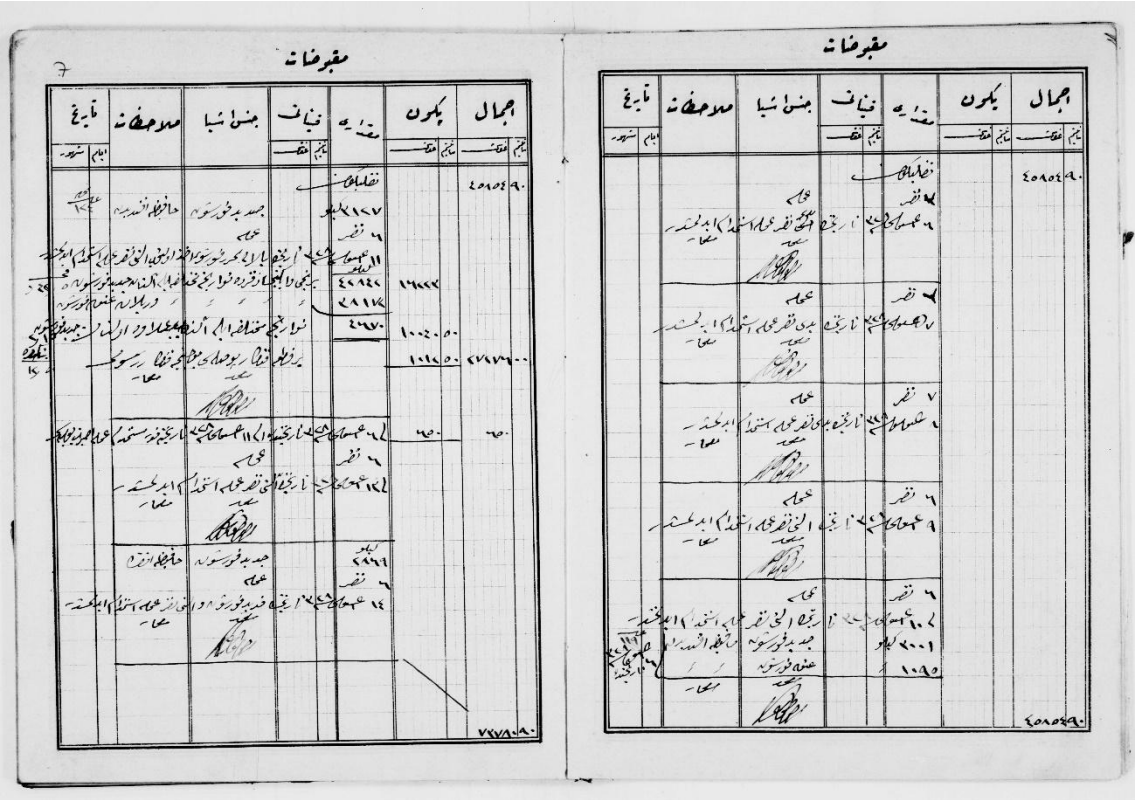
Amele 5 nefer

21 Temmuz 328 tarihinde 5 nefer amele istihdam edilmiştir.

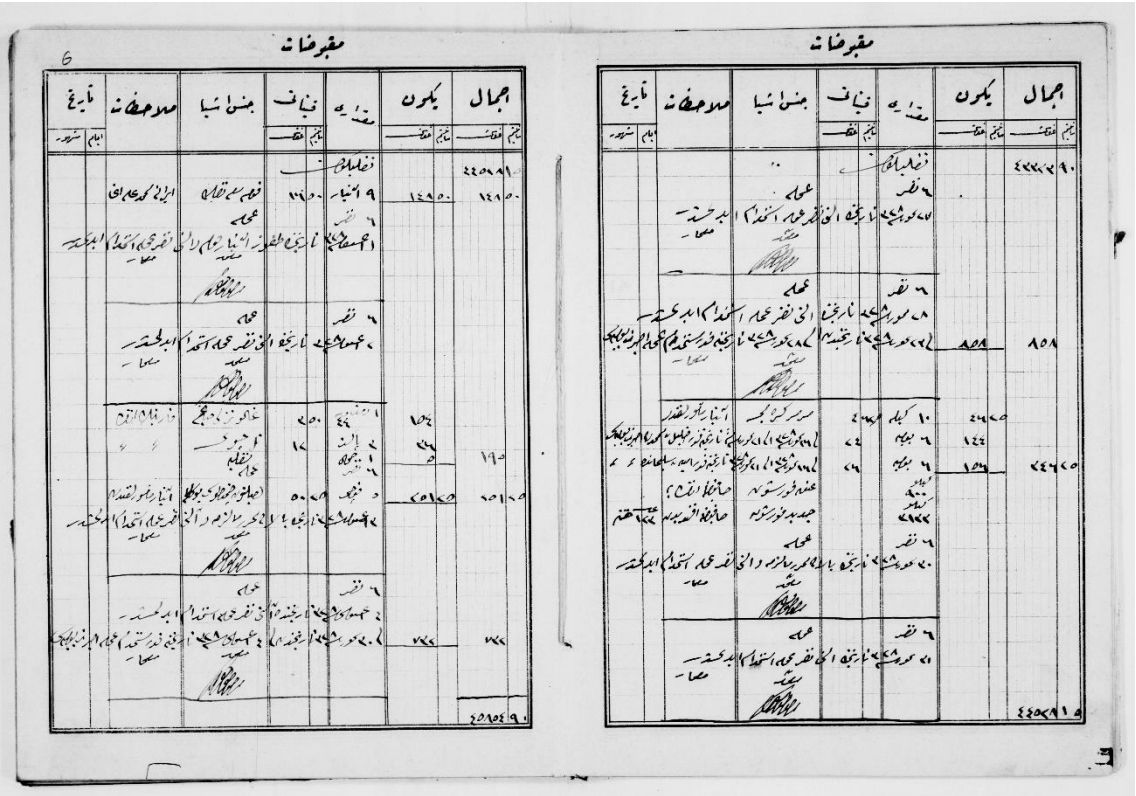
16 Temmuz 328 tarihinden 21 Temmuz 328 tarihine kadar müstahdem amele ücret-i yevmiyesi

Mimar Mutemed"

……

Sayfa 6 -00009

Sayfa 7-000010

Sayfa 6 **-00009**

"nakli yekün

kum ma' nakliye

Amele 6 nefer

1 Ağustos 328 tarihinde 9 ambar kum ve 6 nefer amele istihdam edilmiştir.

Mimar *Mutemed*

……

Amele 6 nefer

2 Ağustos 328 tarihinde 6 nefer amele istihdam edilmiştir.

Mimar *Mutemed*

……

Galvanizli sac …

… nakliye

Amele 6 nefer

… çimentosu … ambar memuru Efendi'den

3 Ağustos 328 tarihinde bâlâda muharrer malzeme ve 6 nefer amele istihdam edilmiştir.

Mimar *Mutemed*

……

Amele 6 nefer

4 Ağustos 328 tarihinde 6 nefer amele istihdam edilmiştir.

30 Temmuz 328 tarihinden 4 Ağustos 328 tarihine kadar müstahdem amele ücret yevmiyesi

Mimar *Mutemed*

……

karşı sayfa

nakl-i yekün

Amele 6 nefer

27 Temmuz 328 tarihinde 6 nefer amele istihdam edilmiştir.

Mimar *Mutemed*

……

Amele 6 nefer

28 Temmuz 328 tarihinde 6 nefer amele istihdam edilmiştir.

23 Temmuz 328 tarihinden 28 temmuz 328 tarihine kadar müstahdem amele ücret-i yevmiyesi.

Mimar Mutemed

Mermer kireci anbar memuru Efendiden

16 Temmuz 328 21 Temmuz tarihine kadar Halil bin Mehmet'in ücret-i yevmiyesi

16 Temmuz 328 ilâ 21 Temmuz 328 tarihine kadar Emin Süleyman'nın ücret-i yevmiyesi

Atik kurşun Hafız Efendi'den

Cedid kurşun Hafız Efendi'den

Amele 6 nefer

30 Temmuz 328 tarihinde bâlâda muharrer malzeme ve 6 nefer amele istihdam edilmiştir.

Mimar Mutemed

……

Amele 6 nefer

21 Temmuz 328 tarihinde 6 nefer amele istihdam edilmiştir.

Mimar Mutemed

……

Sayfa 7-000010

nakl-i yekün

Cedid kurşun Hafız Efendi'den

Amele 7 nefer

6 Ağustos 328 tarihinde yedi nefer amele istihdam edilmiştir.

Mimar Mutemed

……

Amele 7 nefer

7 Ağustos 328 tarihinde yedi nefer amele istihdam edilmiştir.

Mimar Mutemed

……

Amele 7 nefer

8 Ağustos 328 tarihinde yedi nefer amele istihdam edilmiştir.

Mimar Mutemed

……

Amele 6 nefer

9 Ağustos 328 tarihinde altı nefer amele istihdam edilmiştir.

Mimar Mutemed

……

Amele 6 nefer

10 Ağustos 328 tarihinde altı nefer amele istihdam edilmiştir.

3001 kilo Cedid kurşun Hafız Efendi'den

1095 kilo Atik kurşun Hafız Efendi'den 6 Ağustos 328 tarihinde

Mimar Mutemed

<u>Karşı Sayfa</u>

Nakl-i yekün

Cedid kurşun Hafız Efendi'den

Amele 6 nefer

11 Ağustos 328 tarihinde bâlâda muharrer kurşun ahz olunup 6 nefer amele istihdam edilmiştir.

Birinci ve ikinci defterde …. İle alınan cedid kurşun

Birinci ve ikinci defterde …. İle verilen atik kurşun

Bir kıta kantar pusulası mucibince kantar rusumu

Mimar Mutemed

……

6 Ağustos 328 tarihinden 11 Ağustos 328 tarihine kadar müstahdem amele ücret-i yevmiyesi

Amele 6 nefer

12 Ağustos 328 tarihinde altı nefer amele istihdam edilmiştir.

Mimar Mutemed

……

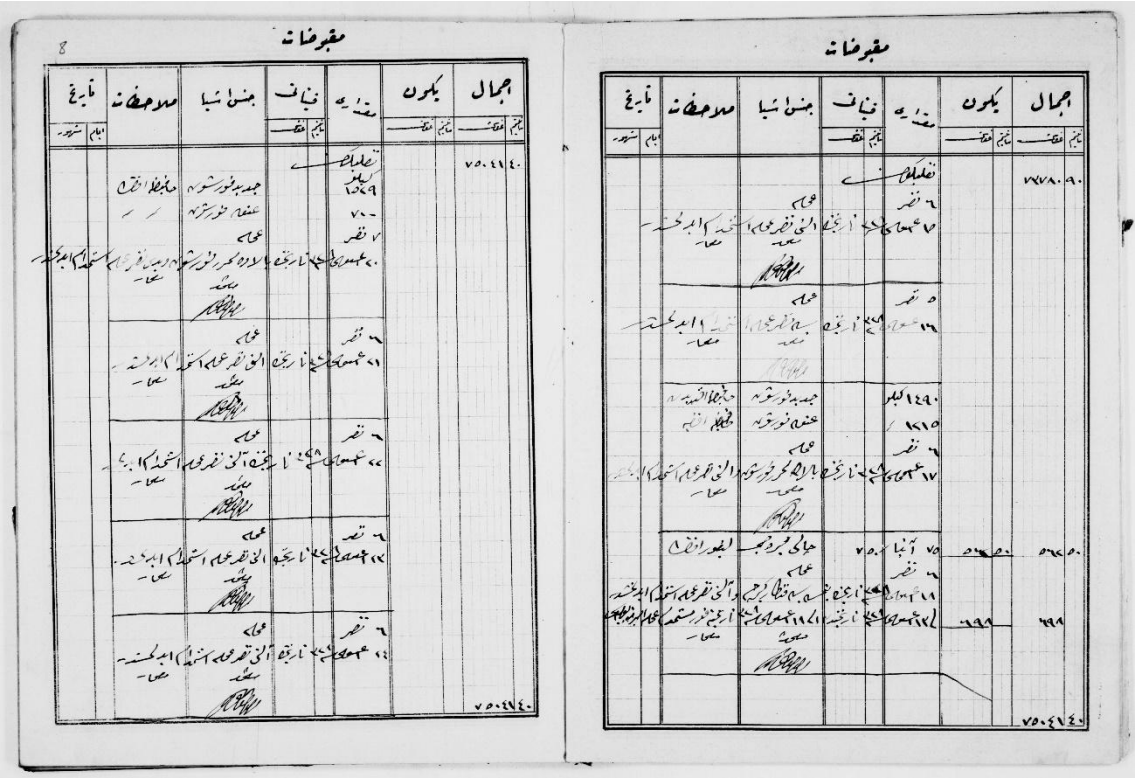
Cedid kurşun Hafız Efendi'den

Amele 6 nefer

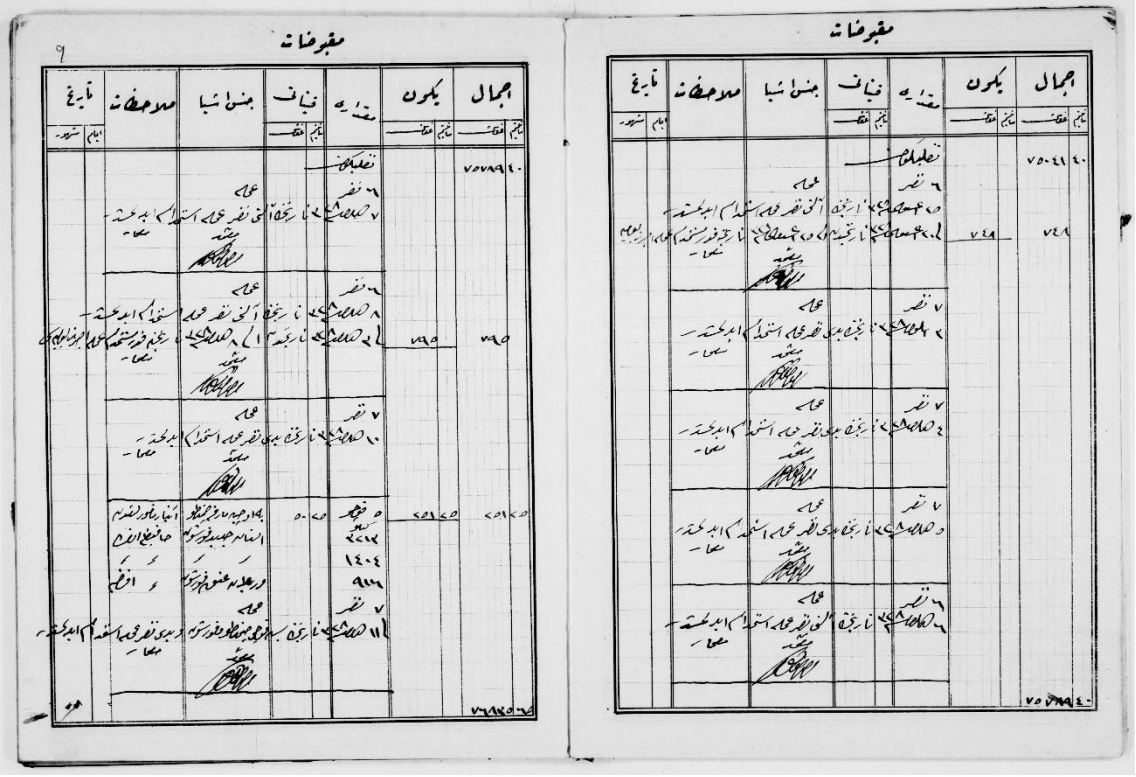
14 Ağustos 328 tarihinde kadid kurşun ve altı nefer amele istihdam edilmiştir.

Mimar Mutemed"

……

Sayfa 8 -000011

Sayfa 9 -000012

Sayfa 8 -000011

“nakl-i yekün

Amele 6 nefer

15 Ağustos 328 tarihinde bâlâda muharrer kurşun ve altı nefer amele istihdam edilmiştir.

Mimar Mutemed

……

Amele 5 nefer

16 Ağustos 328 tarihinde bâlâda muharrer kurşun ve beş nefer amele istihdam edilmiştir.

Mimar Mutemed

……

Atik kurşun Hafız Efendi’den

Cedid kurşun Hafız Efendi’den

Amele 6 nefer

17 Ağustos 328 tarihinde bâlâda muharrer kurşun ve altı nefer amele istihdam edilmiştir.

Mimar Mutemed

……

Çalı kireci

Lipsor Efendi ?

Amele 6 nefer

18 ağustos 328 tarihinde yetmişbeş kantar kireç ve altı nefer amele istihdam edilmiştir.

12 Ağustos 328 tarihinden 18 Ağustos 328 tarihine kadar müstahdem amele ücret-i yevmiyesi

Mimar Mutemed

Karşı Sayfa

nakl-i yekün

Cedid kurşun Hafız Efendi

Atik kurşun Hafız Efendi

Amele 7 nefer

20 Ağustos 328 tarihinde bâlâda muharrer kurşun ve yedi nefer amele istihdam edilmiştir.

Mimar Mutemed

……

Amele 6 nefer

21 Ağustos 328 tarihinde altı nefer amele istihdam edilmiştir.

Mimar *Mutemed*

……

Amele 6 nefer

22 Ağustos 328 tarihinde altı nefer amele istihdam edilmiştir.

Mimar *Mutemed*

……

Amele 6 nefer

23 Ağustos 328 tarihinde altı nefer amele istihdam edilmiştir.

Mimar *Mutemed*

……

Amele 6 nefer

24 Ağustos 328 tarihinde altı nefer amele istihdam edilmiştir.

Mimar *Mutemed*

……

Sayfa 9 -000012

Nakl-i yekün

Amele 6 nefer

25 Ağustos 328 tarihinde altı nefer amele istihdam edilmiştir.

20 Ağustos 328 tarihinden 25 Ağustos 328 tarihine kadar müstahdem amele ücret-i yevmiyesi

Mimar *Mutemed*

……

Amele 7 nefer

3 Eylül 328 tarihinde yedi nefer amele istihdam edilmiştir.

Mimar *Mutemed*

……

Amele 7 nefer

4 Eylül 328 tarihinde yedi nefer amele istihdam edilmiştir.

Mimar *Mutemed*

……

Amele 7 nefer

5 Eylül 328 tarihinde yedi nefer amele istihdam edilmiştir.

Mimar Mutemed

……

Amele 6 nefer

6 Eylül 328 tarihinde altı nefer amele istihdam edilmiştir.

Mimar Mutemed

Karşı Sayfa

Nakl-i yekün

Amele 6 nefer

7 Eylül 328 tarihinde altı nefer amele istihdam edilmiştir.

Mimar Mutemed

……

Amele 6 nefer

8 Eylül 328 tarihinde altı nefer amele istihdam edilmiştir.

2 Eylül 328 tarihinden 8 Eylül 328 tarihine kadar müstahdem amele ücret-i yevmiyesi

Mimar Mutemed

……

Amele 7 nefer

10 Eylül 328 tarihinde yedi nefer amele istihdam edilmiştir.

Mimar Mutemed

……

5 fuçu ..... marka çimento Ambar Memuru Efendi'den

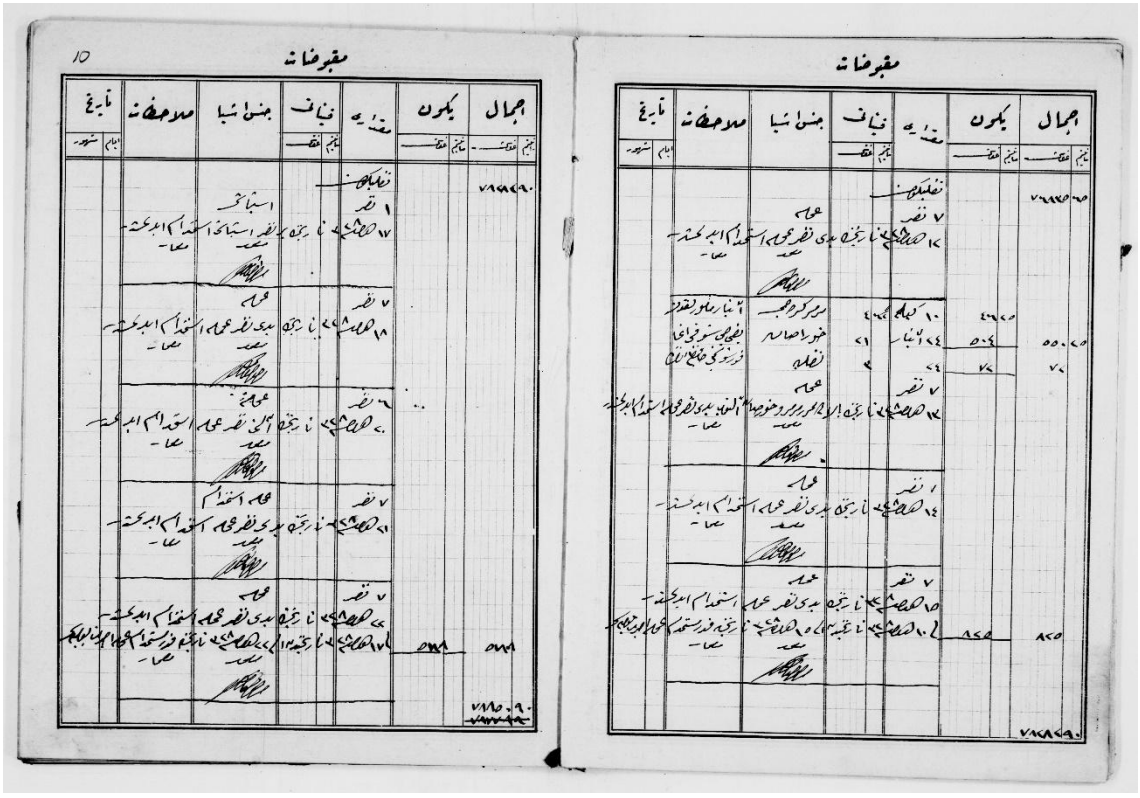
Alınan Cedid Kurşun Hafız Efendi

... Atik Kurşun Hafız Efendi

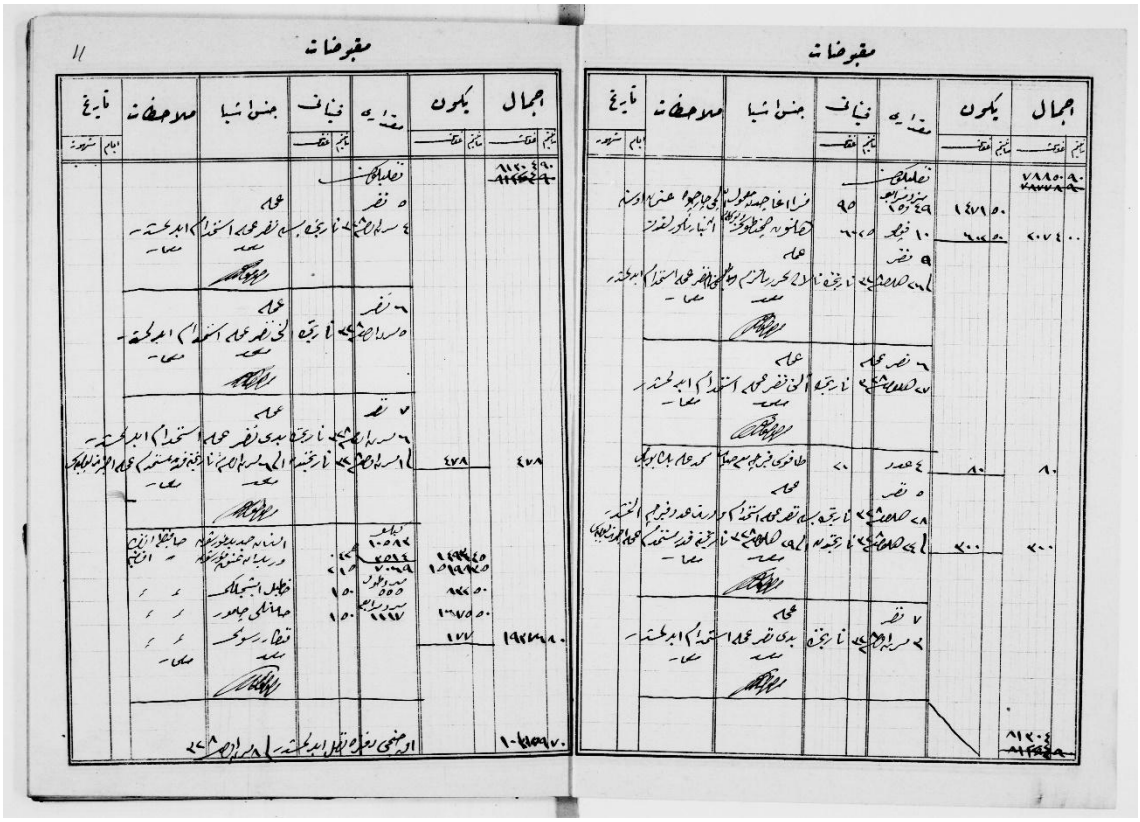
Amele 6 nefer

11 Eylül 328 tarihinde beş fuçu çimento ve kurşun ve yedi nefer amele istihdam edilmiştir.

Mimar Mutemed"

Sayfa 10 -000013

Sayfa 11 -000014

Sayfa 10 -000013

“Nakl-i yekün

Amele 7 nefer

12 Eylül 328 tarihinde yedi nefer amele istihdam edilmiştir.

Mimar Mutemed

……

Mermer kireci Ambar Memuru Efendi’den

Horasan Bazıcı Şevki Ağa

Nakliye Kurşuncu Hafız Efendi

Amele 7 nefer

13 Eylül 328 tarihinde bâlâda muharrer mermer ve horasan alunup yedi nefer amele istihdam edilmiştir.

Mimar Mutemed

……

Amele 7 nefer

14 Eylül 328 tarihinde yedi nefer amele istihdam edilmiştir.

Mimar Mutemed

……

Amele 7 nefer

15 Eylül 328 tarihinde yedi nefer amele istihdam edilmiştir.

10 Eylül 328 tarihinden 15 Eylül 328 tarihine kadar müstahdem amele ücret-i yevmiyesi.

Mimar Mutemed

Karşı Sayfa

Nakl-i yekün

Esbasası ? 1 nefer

17 Eylül 328 tarihinde bir nefer istihdam edilmiştir.

Mimar Mutemed

……

Amele 7 nefer

18 Eylül 328 tarihinde yedi nefer amele istihdam edilmiştir.

Mimar Mutemed

……

Amele 6 nefer

20 Eylül 328 tarihinde altı nefer amele istihdam edilmiştir.

Mimar Mutemed

……

Amele 7 nefer

21 Eylül 328 tarihinde yedi nefer amele istihdam edilmiştir.

Mimar Mutemed

……

Amele 7 nefer

22 Eylül 328 tarihinde yedi nefer amele istihdam edilmiştir.

17 Eylül 328 tarihinden 22 Eylül 328 tarihine kadar müstahdem amele ücret-i yevmiyesi

Mimar Mutemed

……

Sayfa 11 ***-000014***

Nakl-i yekün

Kara ağaçtan mamul alçı çarçube Osman Usta

… çimentosu verilen Ambar Memuru Efendi'den

Amele 5 nefer

26 Eylül 328 tarihinde bâlâda muharrer malzeme ve beş nefer amele istihdam edilmiştir.

Mimar Mutemed

……

Amele 6 nefer

27 Eylül 328 tarihinde altı nefer amele istihdam edilmiştir.

Mimar Mutemed

……

4 adet Takos Fırça ma'a sap Mehmet Ali Bey yevmiyesi

Amele 5 nefer

28 Eylül 328 tarihinde beş nefer amele istihdam ve dört adet fırça alınmıştır.

24 Eylül 328 tarihinden 29 Eylül 328 tarihine kadar müstahdem amele ücret-i yevmiyesi

Mimar Mutemed

……

Amele 7 nefer

2 Teşrin-i evvel 328 tarihinde yedi nefer amele istihdam edilmiştir.

Mimar Mutemed

……

Karşı Sayfa

Nakl-i yekün

Amele5 nefer

4 Teşrin-i evvel 328 tarihinde beş nefer amele istihdam edilmiştir.

Mimar Mutemed

……

Amele 6 nefer

5 Teşrin-i evvel 328 tarihinde altı nefer amele istihdam edilmiştir.

Mimar Mutemed

……

Amele 7 nefer

6 Teşrin-i evvel 328 tarihinde yedi nefer amele istihdam edilmiştir.

1 Teşrin-i evvel 328 tarihinden 6 teşrin-i evvel 328 tarihine kadar müstahdem amele ücret-i yevmiyesi.

Mimar Mutemed

……

Artan Cedid Kurşun Hafız Efendi

Verilen Atijk Kurşun Hafız Efendi'ye

Hatıl işçiliği Hafız Efendi

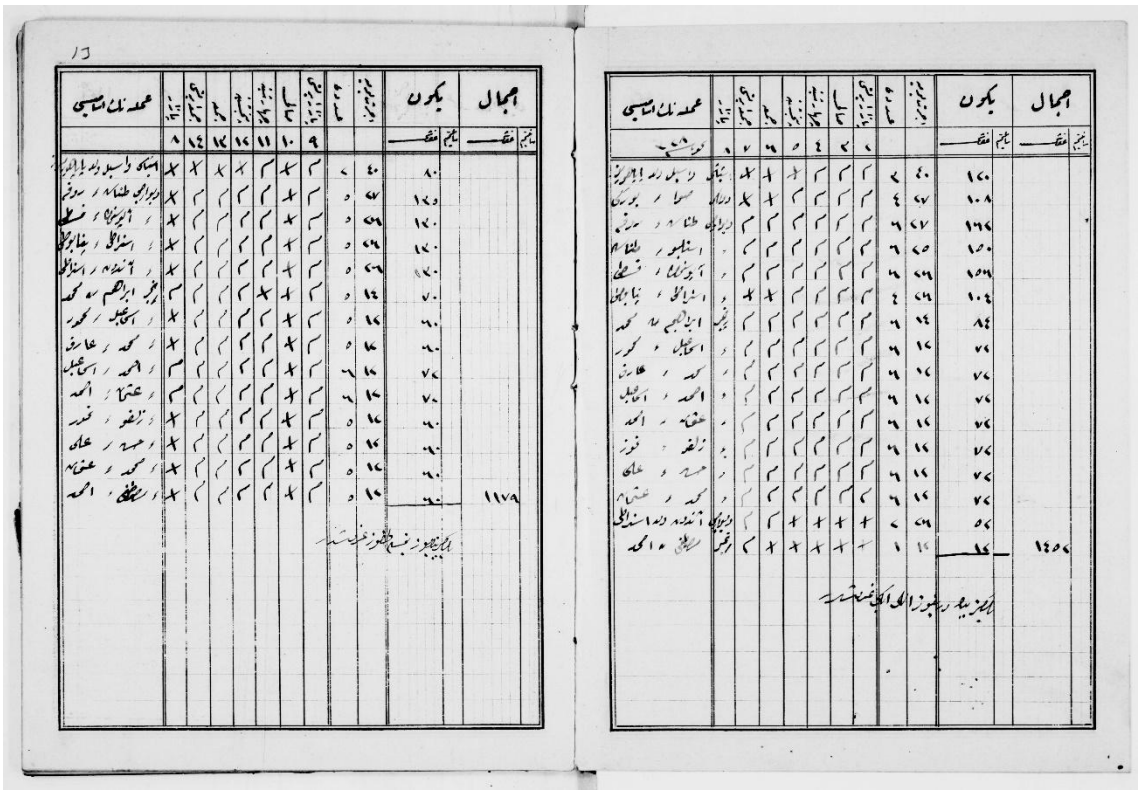
Samanlı Çamur Hafız Efendi

Kantar Rusûmu Hafız Efendi

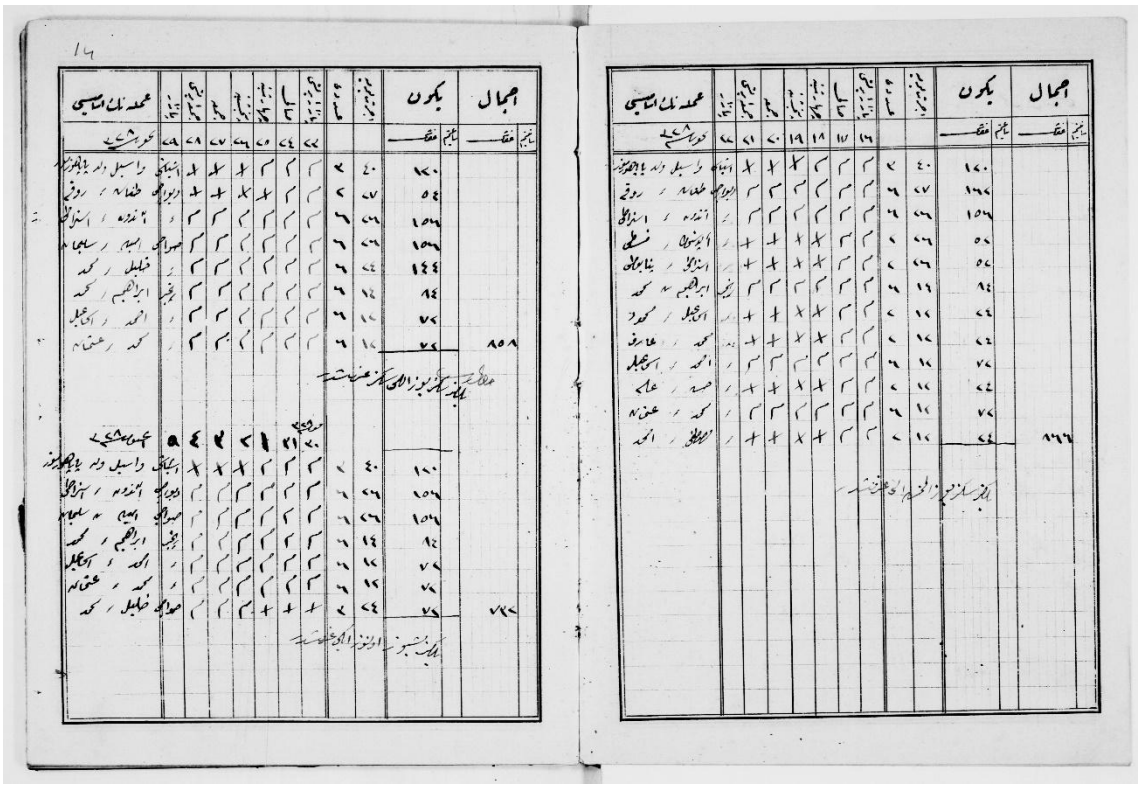
Mimar Mutemed

……

3. deftere nakledilmiştir. 8 Teşrin-i evvel sene 328"

Sayfa 13 -000015

Sayfa 14 -000016

Sayfa 13 **-000015**

“İşçi isimleri

Eşbasi *Vasil veledi Ayahorif*

Sova veya hava veledi yorgi

Dıvarcı *Tanaş veledi ...*

esnabu- estabu *veledi tanaş*

Dıvarcı *Apostol veledi Kosti*

işrati veledi penabuti

İbrahim bin Mehmed

İsmail bin Mahmud

Mehmed bin Arif

Ahmed bin İsmail

Osman bin Ahmed

Zülkar bin Temur

Hasan bin Ali

Mehmed bin Osman

Dıvarcı *Andan veledi İsnadati?*

Rençber *Mustafa bin Ahmed*

karşı sayfa

Eşbasi veya esbasi *Vasil veledi Ayahorif*

Duvarcı *Tanaş veledi rofi veya roki*

Duvarcı *Apostol veledi Kosti*

Duvarcı *Istırati veledi pakabuti*

Duvarcı *Andan veledi lstırati*

Diğer işçi isimleri bir önceki sayfada olanların aynısı - bakılıp yazılacak

Rençber İbrahim bin Mehmet

Rençber İsmail bin Mahmud

Rençber Mehmet bin Arif

Rençber Ahmet bin İsmail

Rençber Osman bin Ahmed

Rençber Zülkar bin Temur

Rençber Hasan bin Ali

Rençber Mehmed bin Osman

Rençber Mustafa bin Ahmed

Yalnız 1179 guruştur.

Sayfa 14 -000016

İşçi isimleri

…… Vasil veledi Ayahorif

Dıvarcı Tanaş veledi ...

Dıvarcı Apostol veledi Kosti

Andon Veledi İstrâti

İstrâti veledi Penabuti

Rençber İbrahim bin Mehmed

İsmail bin Mahmud

Mehmed bin Arif

Ahmed bin İsmail

Hasan bin Ali

Mehmed bin Osman

Rençber *Mustafa bin Ahmed*

Karşı Sayfa

İşçi isimleri

…… *Vasil veledi Ayahorif?*

Dıvarcı *Tanaş veledi ...*

Andon Veledi İstrâti

Sıvacı *Emin bin Süleyman*

Halil bin Mehmed

Rençber *İbrahim bin Mehmed*

Ahmed bin İsmail

Mehmed bin Osman

Yalnız sekizyüzellisekiz guruştur.

Sene 328 Ağustos

…… *Vasil veledi Ayahorif*

Dıvarcı *Andon Veledi İstrâti*

Sıvacı *Emin bin Süleyman*

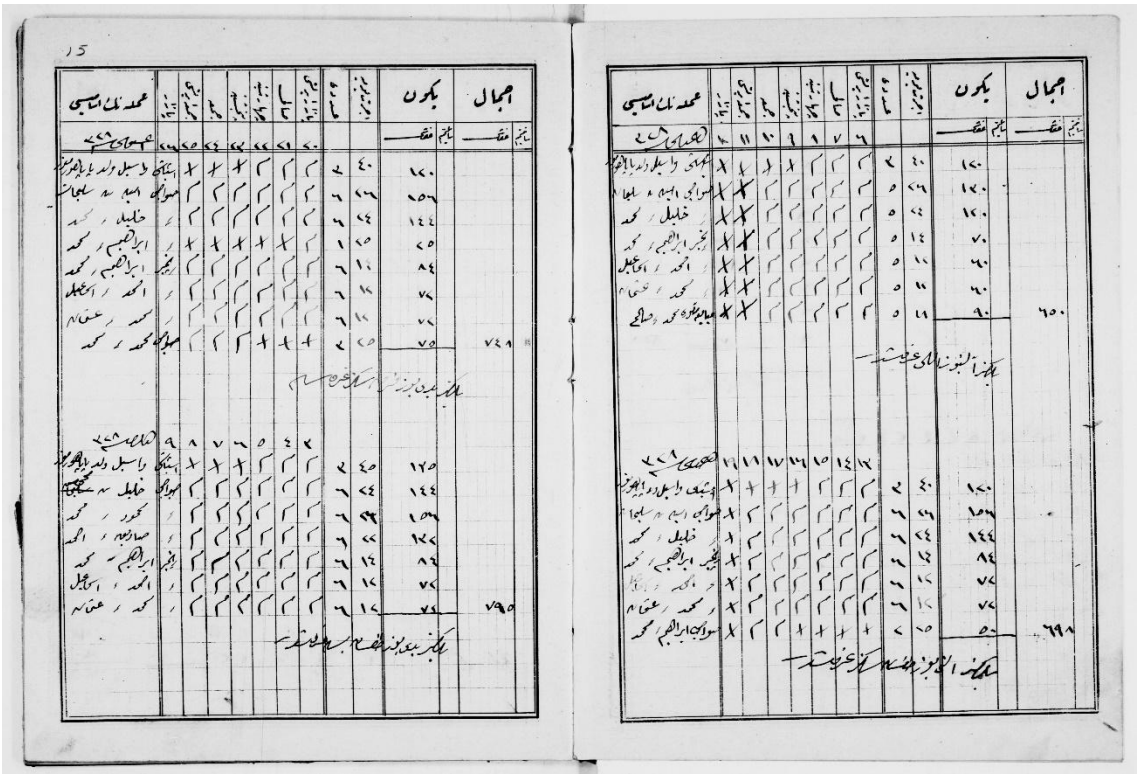
Rençber *İbrahim bin Mehmed*

Ahmed bin İsmail

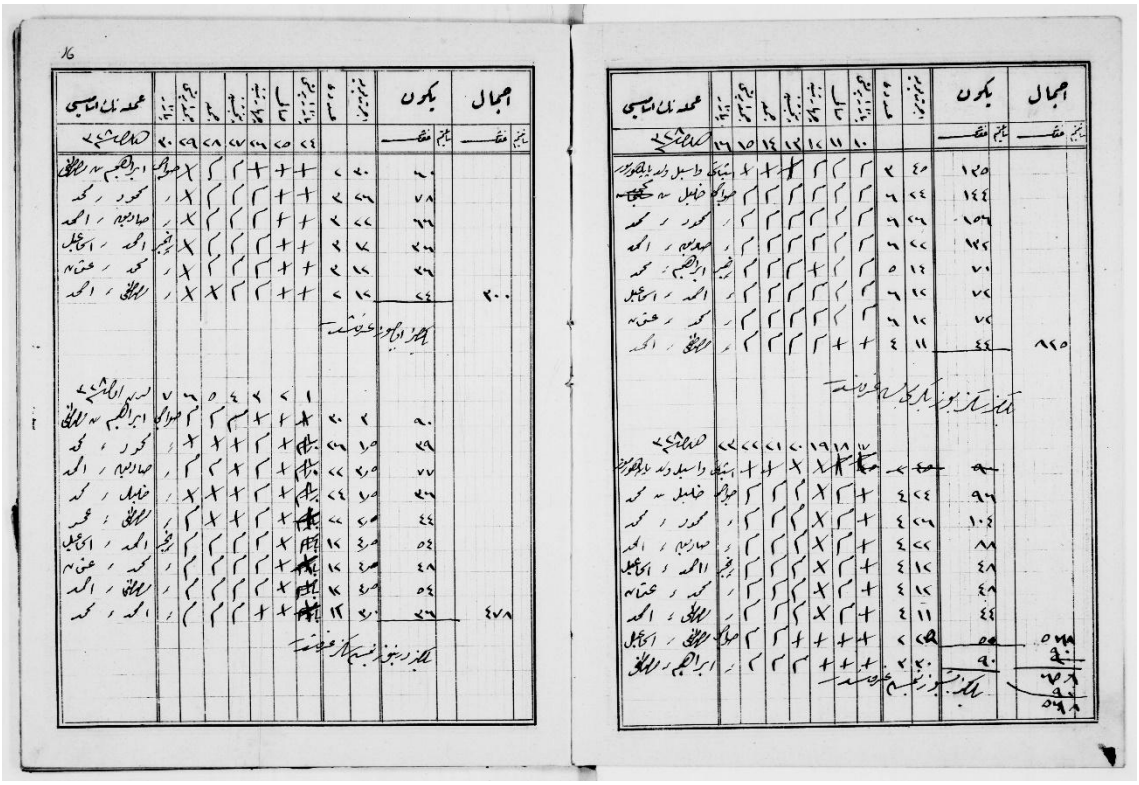
Mehmed bin Osman

Sıvacı *Halil bin Mehmed*

Yalnız sekizyüzellisekiz guruştur.”

Sayfa 15 **-000017**

Sayfa 16 **-000018**

Sayfa 15 **-000017**

"İşçi isimleri

.....	*Vasil veledi Ayahorif*
Sıvacı	*Emin bin Süleyman*
	Halil bin Mehmed
Rençber	*İbrahim bin Mehmed*
	Ahmed bin İsmail
	Mehmed bin Osman
…	*Mehmet bin Salih*

Yalnız altıyüzelli guruştur.

Sene 328 Ağustos

.....	*Vasil veledi Ayahorif*
Sıvacı	*Emin bin Süleyman*
	Halil bin Mehmed
Rençber	*İbrahim bin Mehmed*
	Ahmed bin İsmail
	Mehmed bin Osman
Sıvacı	*İbrahim bin Mehmed*

Yalnız altıyüzdoksansekiz guruştur.

Karşı Sayfa

İşçi isimleri

.....	*Vasil veledi Ayahorif*
Sıvacı	*Emin bin Süleyman*
	Halil bin Mehmed
	İbrahim bin Mehmed
Rençber	*İbrahim bin Mehmed*
	Ahmed bin İsmail
	Mehmed bin Osman
Sıvacı	*Mehmed bin Mehmed*

Yalnız yediyüzkırksekiz guruştur.

Sene 328 Eylül

.....	*Vasil veledi Ayahorif*

Sıvacı *Halil bin Mehmed*
Mahmud bin Mehmed
Sadık bin Ahmed
Rençber *İbrahim bin Mehmed*
Ahmed bin İsmail
Mehmed bin Osman

Yalnız yediyüzdoksanbeş guruştur.

Sayfa 16 ***-000018***

..... *Vasil veledi Ayahorif*
Sıvacı *Halil bin Mehmed*
Mahmud bin Mehmed
Sadık bin Ahmed
Rençber *İbrahim bin Mehmed*
Ahmed bin İsmail
Mehmed bin Osman
Mustafa bin Ahmed

Yalnız sekizyüzyirmibeş guruştur.

Sene 328 Eylül

Eşbasi *Vasil veledi Ayahorif*
Sıvacı *Halil bin Mehmed*
Mahmud bin Mehmed
Sadık bin Ahmed
Rençber *Ahmed bin İsmail*
Mehmed bin Osman
Mustafa bin Ahmed
Sıvacı *Mustafa bin İsmail*
İbrahim bin Mustafa

Yalnız beşyüzyetmiş guruştur.

Karşı Sayfa

Sıvacı	*İbrahim bin Mustafa*
	Mahmud bin Mehmed
	Sâdık bin Ahmed
	Halil Bin Mehmed
	Mustafa bin Ömer
Rençber	*Ahmed bin İsmail*
	Mehmed bin Osman
	Mustafa bin Ahmed
	Ahmed bin Mehmed

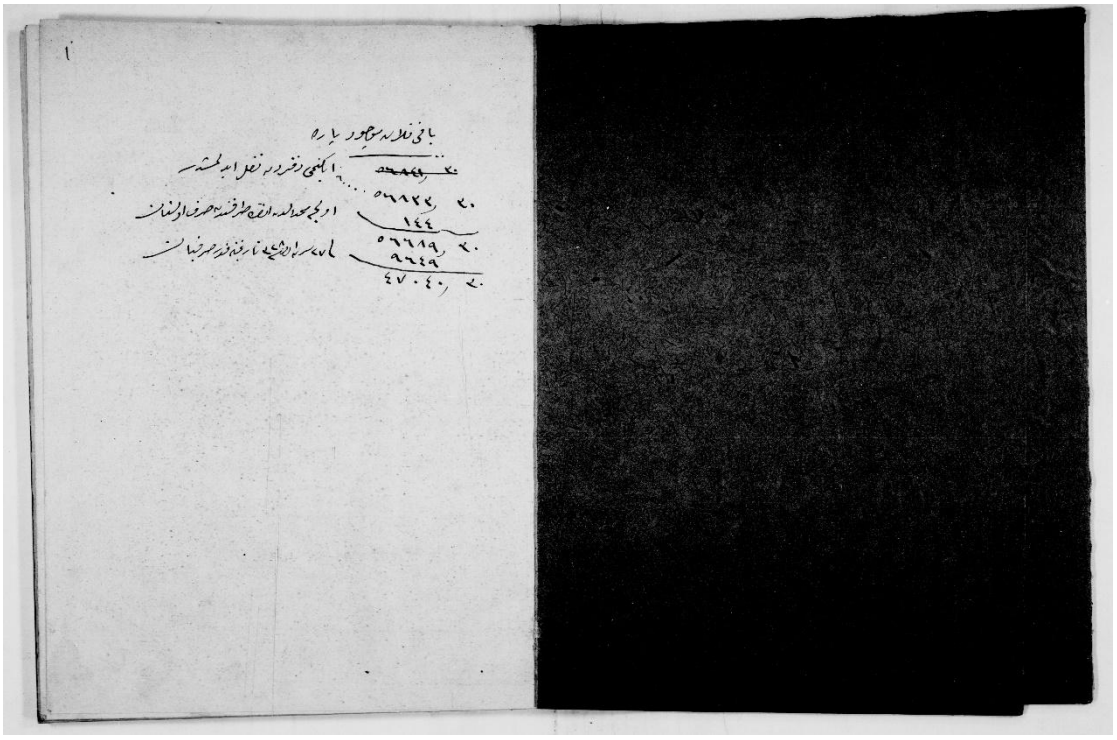
Yalnız dörtyüzyetmişsekiz guruştur.

Sene 328 Eylül

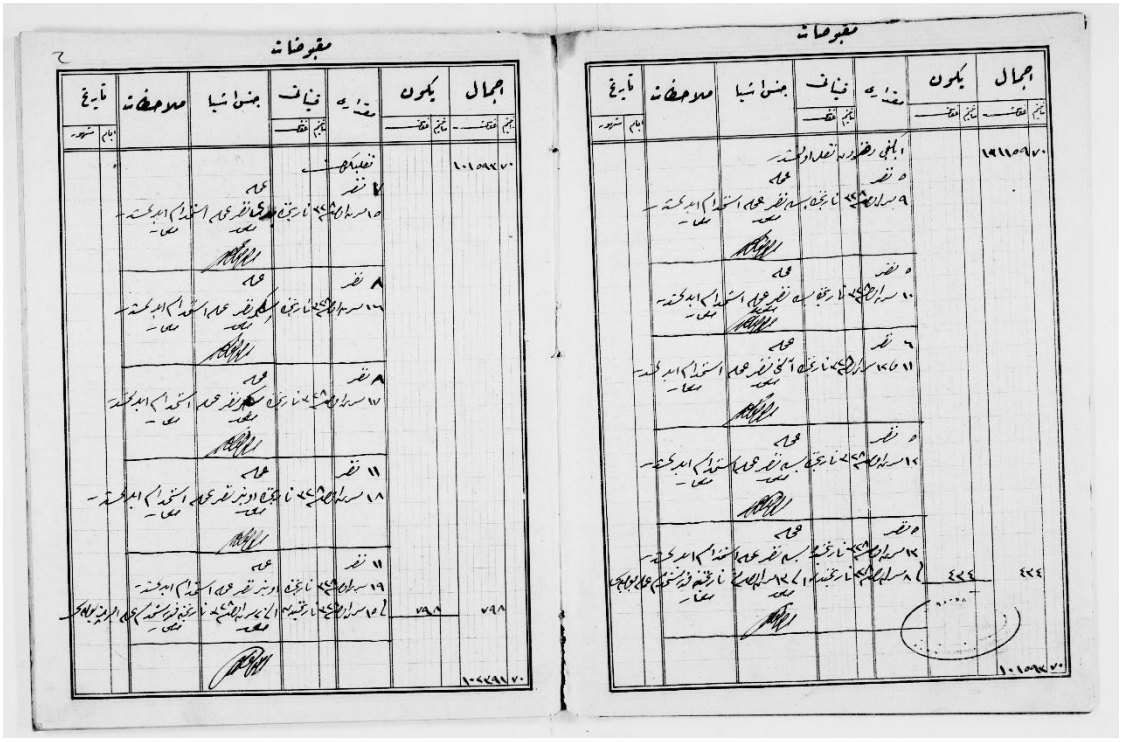
Sıvacı	*İbrahim bin Mustafa*
	Mahmud bin Mehmed
	Sadık bin Ahmed
Rençber	*Ahmed bin İsmail*
	Mehmed bin Osman
	Mustafa bin Ahmed"

BOA EV.D. 31583 NUMARALI KEŞİF DEFTERİ - ZEYREK KİLİSE CAMİSİ

AMELE İSİMLERİ

Sayfa 1

Sayfa 2 **-00005**

Sayfa 1

"Baki kalan mevcut para

56833,30 İkinci defterden nakil edilmiştir.

- 144 Evvelce Muhiddin Efendi tarafından sarf olunan

56689,30

- 9649 Fi 27 Teşrin-i evvel 328 senesi tarihine kadar sarfiyat

47040,30

Sayfa 2 -00005

İkinci defterden nakl olunmuştur.

Amele 5 nefer

9 Teşrin-i evvel 328 tarihinde beş nefer amele istihdam edilmiştir.

Mimar Mutemed

……

Amele 5 nefer

10Teşrin-i evvel 328 tarihinde beş nefer amele istihdam edilmiştir.

Mimar Mutemed

……

Amele 6 nefer

11 – 12 Teşrin-i evvel 328 tarihinde altı nefer amele istihdam edilmiştir.

Mimar Mutemed

……

Amele 5 nefer

12 Teşrin-i evvel 328 tarihinde beş nefer amele istihdam edilmiştir.

Mimar Mutemed

……

Amele 5 nefer

13 Teşrin-i evvel 328 tarihinde beş nefer amele istihdam edilmiştir.

8 Teşrin-i evvel 328 tarihinden 13 Teşrin-i evvel sene-i tarihine kadar müstahdem amele yevmiyesi

Mimar Mutemed

……

Karşı Sayfa

Nakl-i yekûn

Amele 7 nefer

15Teşrin-i evvel 328 tarihinde yedi nefer amele istihdam edilmiştir.

Mimar Mutemed

……

Amele 8 nefer

16Teşrin-i evvel 328 tarihinde sekiz nefer amele istihdam edilmiştir.

Mimar Mutemed

……

Amele 8 nefer

17 Teşrin-i evvel 328 tarihinde sekiz nefer amele istihdam edilmiştir.

Mimar Mutemed

……

Amele 11 nefer

18 Teşrin-i evvel 328 tarihinde onbir nefer amele istihdam edilmiştir.

Mimar Mutemed

……

Amele 11 nefer

19 Teşrin-i evvel 328 tarihinde onbir nefer amele istihdam edilmiştir.

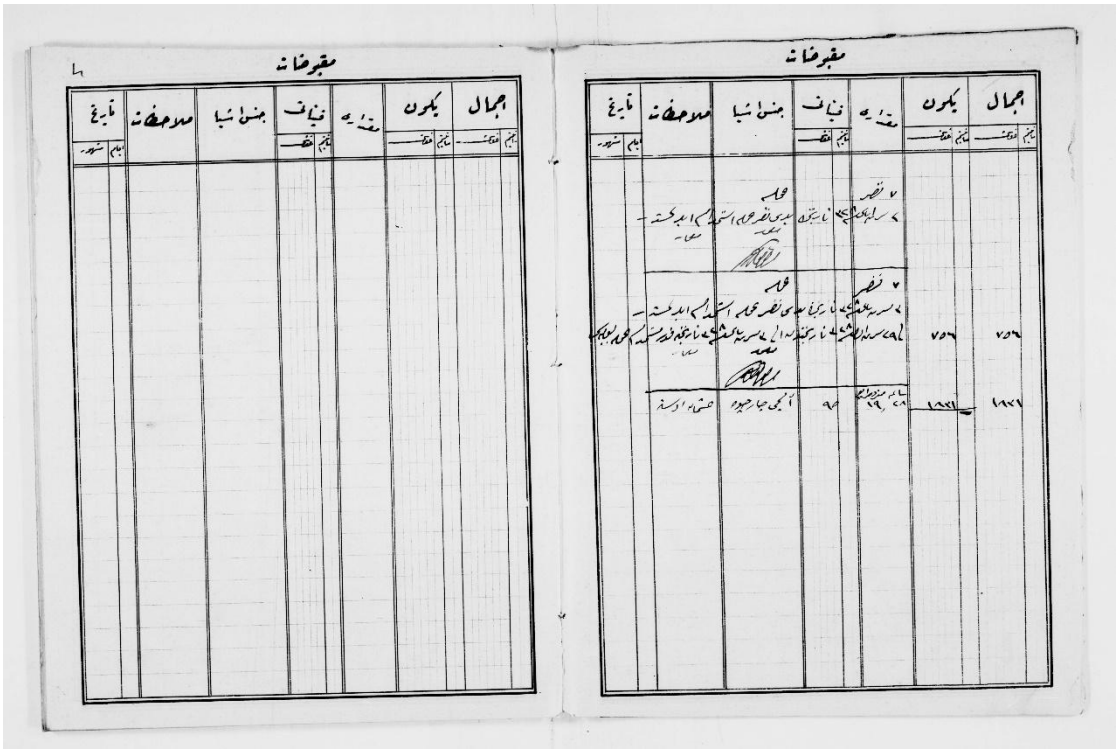
15 teşrin-i evvel 328 tarihinden 20 Teşrin-i evvel 328 tarihine kadar müstahdem amele ücret-i yevmiyesi

Mimar Mutemed"

……

Sayfa 3 **-00006**

Sayfa 4 **-00007**

Sayfa 3 -00006

‘‘Nakl-i yekûn

22 … alçı çarçube Osman Usta

20,97 alçı çarçube Osman Usta

Amele 7 nefer

22 Teşrin-i evvel 328 tarihinde yedi nefer amele istihdam edilmiştir.

Mimar Mutemed

……

Amele 11 nefer

24 Teşrin-i evvel 328 tarihinde onbir nefer amele istihdam edilmiştir.

Mimar Mutemed

……

Amele 10 nefer

25 Teşrin-i evvel 328 tarihinde on nefer amele istihdam edilmiştir.

Mimar Mutemed

……

Amele 10 nefer

26 Teşrin-i evvel 328 tarihinde on nefer amele istihdam edilmiştir.

Mimar Mutemed

……

Karşı Sayfa

Amele 10 nefer

27 Teşrin-i evvel 328 tarihinde on nefer amele istihdam edilmiştir.

22 Teşrin-i evvel 328 tarihinden 27 teşrin-i evvel 328 tarihine kadar müstahdem amele ücret-i yevmiyesi

Metro murabba ,Santim

30,88 karaağaçtan mamul alçı çerçube Osman Usta

Mimar Mutemed

……

Amele 6 nefer

29 Teşrin-i evvel 328 tarihinde altı nefer amele istihdam edilmiştir.

Mimar Mutemed

……

Amele 6 nefer

30Teşrin-i evvel 328 tarihinde altı nefer amele istihdam edilmiştir.

Mimar Mutemed

……

Amele 6 nefer

31 Teşrin-i evvel 328 tarihinde altı nefer amele istihdam edilmiştir.

Mimar Mutemed

……

Amele 7 nefer

1 Teşrin-i sani 328 tarihinde yedi nefer amele istihdam edilmiştir.

Mimar Mutemed

……

Sayfa 4 -00007

Amele 7 nefer

2 Teşrin-i sani 328 tarihinde yedi nefer amele istihdam edilmiştir.

Mimar Mutemed

……

Amele 7 nefer

3 Teşrin-i sani 328 tarihinde yedi nefer amele istihdam edilmiştir.

29 Teşrin-i evvel 328 tarihinden 3 teşrin-i sani 328 tarihine kadar müstahdem amele yevmiyesi .

Mimar Mutemed

……

Metro murabba ,Santim

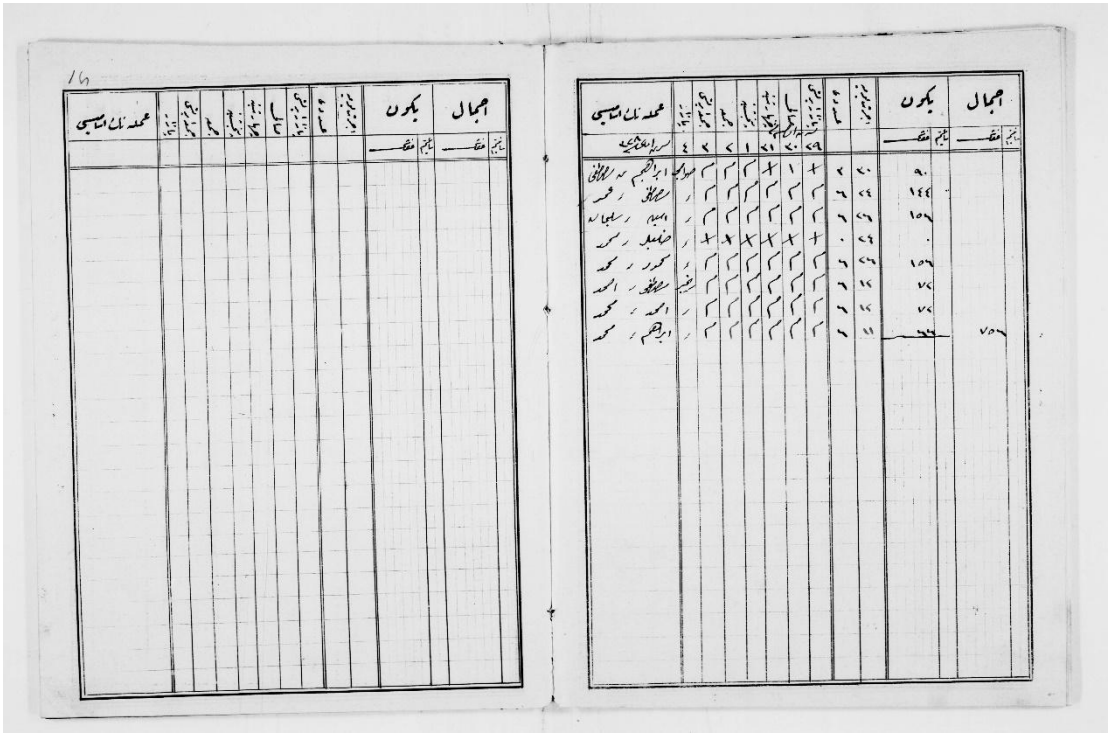
19,2 8 alçı çerçube Osman Usta

Mimar Mutemed”

……

Sayfa 13 **-00008**

Sayfa 14 **-00009**

Sayfa 13 -00008

"İşçi isimleri

Sene 328 Teşrin-i Evvel

Sıvacı	*İbrahim bin Mustafa*
	Sadık bin Ahmed
	Mustafa bin Ömer
Rençber	*Ahmed bin İsmail*
	Mehmed bin Osman
	Mustafa bin Ahmed

Yalnız dörtyüzotuzdört guruştur.

Sene 328 Teşrin-i Evvel

Sıvacı	*İbrahim bin Mustafa*
	Sadık bin Ahmed
	Mustafa bin Ömer
Rençber	*Ahmed bin İsmail*
	Mustafa bin Ahmed
	Halil bin İbrahim
Sıvacı	*Halil bin Mehmed*
	Emin bin Süleyman
	Ahmed bin Seyyid
Rençber	*Ahmed bin Mehmed*
	Mehmed bin İbrahim

Karşı Sayfa

Sene 328 Teşrin-i Evvel

Sıvacı	*İbrahim bin Mustafa*
	Sadık bin Ahmed
	Mustafa bin Ömer
	Emin bin Süleyman
Rençber	*Ahmed bin İsmail*
	Mustafa bin Ahmed
	Halil bin İbrahim
	Ahmed bin Mehmed
Sıvacı	*Halil bin Mehmed*

Mahmud bin Mehmed
Ahmed bin Seyyid
Rençber Mehmed bin İbrahim

Yalnız dokuzyüzyirmiyedi guruştur.

Sayfa 14 -00009

Sene 328 Teşrin-i Sani
sıvacı İbrahim bin Mustafa
Mustafa bin Ömer
Emin bin Süleyman
Halil bin Mehmed
Mahmut bin Mehmed
rençber Mustafa bin Ahmet
Ahmet bin Mehmed
İbrahim bin Mehmed"

EK-E

SÖZLÜK (İNCELENEN BELGELERDE GEÇEN KELİMELER)

Ağa tahtası: Baruthanede imal edilen barutların rutubetlenmesini önlemek üzere yere ve fıçılar üst üste yığılırken aralarına konulan tahtalara denildiği bilinmektedir. İnşaat deflerindeki "lâzıme-i kereste" kayıtlarından yapılarda da kullanıldığı anlaşılan bu tahta türünün boyutları, elde edildiği ağacın cinsi ve kullanım yeri bu kayıtlarda gösterilmemiştir. Molla Zeyrek Camisine ait keşif defterinden sakıf onarımında kaplama tahtası olarak kullanıldığı görülmektedir.

Anbar-Ambar: Kum, çakıl gibi yapı malzemesini ölçmekte kullanılan, kenarları 75'er santim, hacmi 0,42 metreküp olan küp şeklinde ölçek.

Arnabud (Arnavut) derzi: Moloz taşlarıyla yapılan duvarlarda taşların ara kesitlerine (faslı müştereklerine) harç doldurarak üzerlerine gayrı muntazam ufak çizgiler yapmak suretiyle yapılan derz.

Atik: Eski

Bağ demiri: Keşif defterlerinden kiremitlerin sabitlenmesinde kullanılan demir aksam.

Kiremit Basdırması (Bastırması): Kiremit ve çatı mahyalarının harçla sabitlenmesi işlemi.

Beyaz sıva: İnce sıva

Bi'r-i ma: Su kuyusu

Cabeca : Yer yer (Kubbealtı Lügatı)

Câb / Çapa /Caba: İnce uzun kalas.

Cam duvar: Cam duvar yapılması tabirine Gül Cami'sine ait tamirat defterinde rastlamaktayız. Cam duvar tabiri üst kotta yer alan pencereler için kullanılmaktadır. Cam duvarların iç duvar üzerinde olanlarına, yani içliklere "yüz camı" , dış duvar üzerinde olanlarına, dışlıklara da "astar camı" denilmektedir.

Cedid: Yeni

Cub: Değnek ve tahta parçası

Çalı kireci: Kireç taşının çalı yakılarak pişirilmesi ile elde edilmiş kireçtir. Çalı kireci kalker taşlarının maden kömürü ile yakılmasından hasıl olan kireçlere kömür kireci ve odun ve çalı yakılarak istihsal edilenlere çalı kireci denir ki bu kireç öbüründen daha beyaz ve mütecanis olduğu için sıvalar da kullanılır.

Çarçube: Çerçeve

Çırpı: Boyaya batırıldıktan sonra iki yanı tespit edilerek gerilen ve ortasından çekilip bırakılmak suretiyle biçilecek tahta üzerine, kubbenin kurşun kaplaması sırasında hiza belirlemek amacıyla kubbe üzerine çizgi şeklinde işaret koymaya yarayan ip. Ayrıca bir duvar yapılırken dışarıya taşmaması için yapılacağı hizayı göstermek amacıyla çekilen ipe de denmektedir.

Çifte dolab: Celal Esad Arseven tarafından hazırlanan kereste cetvelinde meşe ve kestane takımı içerisinde yer aldığı ve binaların kuşaklamalarında payanda olarak kullanıldığı belirtilmektedir.

Çifte sandıklı: Yapıda, kiremit altı tahtası, bağdadi ve tahta perde imalinde kullanılan beyaz çam tahtası.

Çivi: Kullanıldığı yere ve büyüklüğüne göre muhtelif isimler alır. Döşemelik, bağdadilik, kaplamalık, tel vesaire çivileri gibi. Çivilerin büyüklerine ekser, küçüklerine karfiça tabir olunur.

Çivileme (Tekniği): Çatlakların onarılmasında en sık başvurulan teknik "çivileme" tekniğidir. Bu teknikte çatlak nedeniyle oluşan boşluğa, çivi gibi uzun taş ya da tuğla parçaları, bazı durumlarda da demir çiviler sokulmakta ve üstlerine vurularak sıkışmaları sağlanmaktadır. Derz onarımlarında da kullanılan bu teknik ile birçok Osmanlı dönemi yapısının duvarları, kemerleri, pandantif ya da trompları, kubbeleri, "kafa tahtaları" (saçak kornişleri) onarıldığı bilinmektedir.

Çivilime derz: Moloz taşından örülen duvarlarda taşların aralıklarını harçlı veya harçsız olarak küçük taş parçalarıyla doldurarak sıkıştırmak.

Çubuk: Dikdörtgen kesitli ahşap elemanlar için kullanılmaktadır

Daraba: Tahta perde ve dükkân kepenklerine denmektedir.

Duvar ayağı: Duvarın dibi ya da duvar temeli.

Emsali misüllü: Mevcut örneklerdeki gibi.

Fersude: Eskimiş.

Havlı dıvarı: Çevre, etraf duvarı.

Havşa: Çivi başları gömülecek yerlere yiv açmak için kullanılan demirci ve dülger aleti.

Hums: Beş bölükten birisi. İncelenen arşiv belgelerinde beşte bir anlamında kullanılmaktadır.

İmla: Doldurma-doldurulma işlemi.

Karfiçe: Çabuk paslanmaması için üstü kalaylanan her boyda fabrika çivisi. Kalaysız olanlarına mıh, demir çivi veya ekser denir.

Kavis: İnşaatta buna kemer denilmektedir ki kavis şeklinde inşa edilmiş şey manasına gelir. Kemer tabiri daha ziyade kavisin maddileşmiş ve örülmüş yani inşa edilmiş halidir.

Kayağan (Kaygan) taşı: 1.Şistik yapılı, yaprak yaprak ayrılabilen bir taş türü; arduaz, kayrak taşı. Doğadan 8-9 cm kalınlıkta bloklar halinde elde edilir ve ayrılabilme özelliğinden dolayı ince levhalar haline getirilip çatı örtüsü, döşeme kaplaması ve kaldırım taşı olarak kullanılabilir. 2. Mermer helâ taşı anlamında da kullanılmaktadır.
Tabaka tabaka olan bir şiştli üstü kayar sisli esmer taştır ki kiremit makamında damların üstüne örtülür. Bu taşın mavimtırak ve morumtırak renkte olanları da vardır.

Keşf-i evvel: Birinci keşif

Keşf-i sani: İkinci keşif

Kızaklık: Döşeme kirişleri arasında çelikleme olarak kullanılan tahta. Örn. Kızaklıktan parmaklık inşası.

Kirpi saçak: Sivri köşeleri dışarıya taşkın vaziyette eğrileme, çaprazlama olarak konulmuş tuğlaların hasıl ettiği çıkıntılı korniş üstüne oturan kâgir saçak bu nevi saçakları Türk mimarisinde çok tesadüf edilir tuğlaların taşkın ve köşeleme olarak bu şekilde konulmaları karnasların esasını teşkil eder bunlar aynı zamanda binaların saçakların süsleyen birer tezyini şekil de husule getirirler.

Kıyye-Vukıyye: 400 dirhem demektir. Arapçada ukiyye veya vukiyye olarak kullanılır. Ekseri vakfiyelerde, eski kanun ve nizamlarda vukiyye tarzında kullanılır.

Koğuş: Kiriş olarak kullanılan kereste. Örn. Bartın koğuşu.

Kulaç:”İnsan iki kolunu açtığı vakit birinin ucundan diğerinin ucuna dek olan mesafe ölçüsü ki iki mimar arşını itibar olunur”.

Kubur: Abdesthane deliğini lağıma bağlayan boru.

Küfe: Dallardan ya biçilmiş çıtalardan veyahut kamıştan örülmüş derin ve muhtelif boyutta kaba sepet. Her meslek grubunun kendine has küfesi vardır. Rençber küfesi, manav küfesi gibi.

Künke: Kalınca ağaç ve taş yongalarına denir.

Kürsü(Kürsi) : Minarenin yere oturan bölümü.

Lata: Yapıda kullanılan dar uzun kereste. İncelenen belgelerde kurşun kaplaması altında kullanıldığı belirtilmektedir.

Münhedim: Yıkılmış.

Mahlut: Karışık.

Matar: Yağmur.

Mahrutî: Mahrut şeklinde olan. Altı daire ve üstü sivrilerek bir noktada birleşen, huni şeklinde olan. Konik.

Mahfil: Camilerde padişahlara mahsus olarak ayrılmış yerlere maksure bunların yükseklerine hünkâr mahfili tabir olunur.

Mail-i inhidam: Yıkılmaya yüz tutmuş.

Maklua-ı baha: Söküm ücreti.

Memşa: Ayak yolu. Tuvalet.

Memzuc: Bitişik. Karışık. Karışmış. Birlik olmuş. Birbirine mezc olmuş.

Meremmet: Onarma, tamir. Üstünkörü tamir edip onarma.

Mermer taklidi sıva: Mermer tozu ve alçı ile yapılan mermer taklidi sıva.

Mesaha: Arazinin hendese usulü ile ölçülmesi bu ilme Fenn-i mesaha denir. Arazi, arsa gibi yerleri alan ölçüleriyle ölçme.

Münhedim: Yıkılmış.

Münakasa: Devletçe veya bir müessesece alınacak bir malın ve yaptırılacak bir işin indirime konulması yerinde kullanılır bir tabirdir. Münakasa; bir kapalı zarfla diğeri açık indirimle olmak üzere iki türlü yapılır. Kapalı zarfla yapılan münakasada istekliler

tekliflerini kapalı zarfla bildirirler, açık indirimde ise karşı karşıya geçip indirme yaparlar. Münakasaya konulan şey en çok indirme yapana ihale edilir.

Müsta'mel: Kullanılmış.

Nısf: Yarım.

Nerdüban: Merdiven.

Omurga: İskelelerde, kiriş, tavan ve merdivenlerde, bırakma kirişi veya mahya aşığı olarak kullanılan; değişik türde ağaçlardan elde edilen büyük boyutlu kereste.

Petek: Minarenin şerefe ile külah arasında yer alan bölümü.

Pulad: Çelik

Puşide: Örtü. Malzemenin örtü elemanı olarak kullanıldığını belirtir. Örneğin; Kurşun puşideli külah.

Rahnedar: Zarara uğramış, yıkığı olan.

Rahne: Gedik, yarık.

Rengamiz: Renk renk, çeşitli renkli.

Rub': Dörtte bir anlamında kullanılır. Çeyrek.

Sakıf: Çatı, dam ve tavan.

Seren: Orta çapı 21 cm ve daha kalın, uzunluğu 8 metrenin üstünde olan yuvarlak ağaç.

Som: Yekpare, bütün ve içi dolu, kaplama ya da taklit olmayan, katışıksız.

Som duvar: Düzgün kesme taşların kenet ve millerle birleştirilmesiyle oluşturulmuş duvar.

Set duvarı: Parapet.

Sülüğen boya (Sülyen): Minium ile bezir yağı ve neft yağı karıştırılarak yapılan, kırmızı boya ya da demirin pastan korunması için kullanılan kırmızı renkli astar. Boyacılıkta pastan koruyucu ve astar olarak kullanılan, kırmızı renkli toz halindeki kurşun oksitlerin karışımı boya.

Sülüs: Üçte bir anlamında kullanılır.

Şikest(e): Kırılmış.

Taş kesmeli sıva: Celal Esad Arseven Taşkesme tabirinin, taşları muntazam şekilde kesilmiş ve yüzleri kabarık olarak muhtelif şekillerde tıraş edilmiş ve duvarın yüzünden taşkın olarak konulmuş taşlar için kullanıldığını söyler. Bu kapsamda düşünüldüğünde bu tabirin, taş taklidi sıvayı tanımladığı söylenebilir.

Taşra Dehliz: Dış dehliz. İncelenen belgelerde caminin son cemaat mahalli için kullanılmaktadır.

Terbian: Murabba, kare olarak.

Tıla': Sürülecek, sürünülecek şey.

Tûl: Uzunluk.

Yara doldurma: Yapılarda oluşan çatlakların onarılmasına yönelik bir uygulamadır. Çatlakların içine alçı veya horasan harcı akıtılarak onarma işlemidir. Zeyrek Camisinde küçük kubbelerin etraflarının ve duvarlarının onarımında uygulanmıştır.

Yelkovan: Saçakta kiremitleri tutan pervaz.

Yollama:
Bir duvardan öbür duvara atılan uzun ve kuvvetli kereste. İncelenen belgelerde minare külahında Filyos'dan serenli meşeden taban yollaması kullanıldığı belirtilmektedir. (Bkz. Molla Fenari Camisi Keşif defteri)

Zank taşı: Çeşmelerde, üzerinde musluklar bulunan, yüzeyi çoğunlukla bezemeli, düşey konulmuş büyük ve yassı taş.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı	:İsmail SAĞDIÇ
Doğum Tarihi ve Yeri	:13.10.1981 Bursa/İnegöl
Yabancı Dili	:İngilizce
E-posta	:sagdicismail@gmail.com

ÖĞRENİM DURUMU

Derece	**Alan**	**Okul/Üniversite**	**Mezuniyet Yılı**
Y. Lisans	Rölöve- Restorasyon Anabilim Dalı	Yıldız Teknik Üniversitesi	2015
Lisans	Mimarlık	Yıldız Teknik Üniversitesi	2006
Lise		İnegöl Süper Lisesi	2000

İŞ TECRÜBESİ

Yıl	**Firma/Kurum**	**Görevi**
2008	İBB Koruma Uygulama ve Denetim Müd.	Mimar

YAYINLARI

Makale

1.Sağdıç İ., ve Gündoğdu M. (2010). "Tarihi Yapıların Kullanım Kaynaklı Sorunları, Divanyolu Üzerinde bir İnceleme" Restorasyon-Konservasyon Dergisi, (7):71-91

Bildiri

1.Sağdıç İ., (2012). "Kültür Varlıklarının Korunmasında Denetimin Önemi ve Yerel Yönetimlerin Rolü", Koruma Sempozyumu II, Kültür Varlıklarını Koruma Amaçlı Proje ve Uygulamalar Çalıştayı, 20-22 Eylül 2012, Mersin.